

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 21

Київ
2017

Українознавчий альманах. Випуск 21. – К.: «Міленіум+», 2016. – 110 с.

Випуск присвячено дослідженню проблем консолідації українства в умовах внутрішніх трансформацій та зовнішніх загроз. В межах даної тематики розглядаються теоретико-методологічні проблеми консолідації українства; аналізується специфіка постколоніального дискурсу в українознавчій науці; досліджуються особливості консолідації українства у постколоніальну епоху. Також приділено увагу взаємодії зарубіжного та вітчизняного українства в минулому та сьогоденні, особливостям консолідації українства в умовах гібридної війни, нав'язаної Україні путінською Росією.

Для науковців, викладачів, студентів, аспірантів ВНЗ та широкого кола осіб, що цікавляться українознавчою проблематикою.

The issue publishes original articles devoted to topical problems of consolidation of Ukrainianess under conditions of internal transformations and external threats. In the frames of this complex of problems the theoretically-methodological questions of consolidation of Ukrainianess, specificity of postcolonial discourse in Ukrainian Studies, peculiarities of consolidation of Ukrainianess in postcolonial age are analyzed. Attention is also paid to the cooperation of Ukrainians in Ukraine and Diaspora in the past and today as well as to the peculiarities of consolidation of Ukrainians during the Hybrid war imposed to Ukraine by Putin's Russia.

For scientists, lecturers, students and post-graduate students as well as for all readers interesting in Ukrainian Studies.

Відповідальний редактор
д-р політ. наук, проф. *Микола Обушний*

Відповідальні за випуск
Ніна Авер'янова, Ірина Грабовська,

Редакційна колегія:

М. І. Обушний, д-р політ. наук, проф. (відп. ред.); С. Р. Кагамлик, канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (заст. відп. ред.); К. А. Кобченко, канд. істор. наук (відп. секретар); І. В. Верба, д-р істор. наук, проф.; Л. П. Гнатюк, д-р філол. наук, доц.; Т. Г. Горбаченко, д-р філос. наук, проф.; Л. В. Грицик, д-р філол. наук, проф.; М. В. Довбищенко, д-р істор. наук, доц.; О. П. Івановська, д-р філол. наук, проф.; В. П. Капелюшний, д-р істор. наук, проф.; В. Ф. Колесник, д-р істор. наук, проф.; А. Є. Конверський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України; В. І. Лубський, д-р філос. наук, проф.; А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф.; В. І. Панченко, д-р філос. наук, проф.; Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.; В. І. Сергійчук, д-р істор. наук, проф.; О. І. Салтовський, д-р політ. наук, проф.; Ю. М. Сорока, д-р істор. наук, проф.; О. І. Ткач, д-р політ. наук, проф.; В. Ф. Цвих, д-р політ. наук, проф.; Л. О. Шашкова, д-р філос. наук, проф.; М. А. Шульга, д-р політ. наук, проф.; В. І. Ярошовець, д-р філос. наук, проф.; Ч. С. Кірвель, д-р філос. наук, проф., зав. каф. філософії Гродненського держ. ун-ту ім. Лики Купали (Білорусь); А. М. Кумиков, д-р філос. наук, проф. каф. філософії Кабардино-Балкарського держ. ун-ту (Російська Федерація); Л. Здибел, д-р філософії габлітов., проф. Інституту філософії Ун-ту імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Респ. Польща); Я. Мокляк, д-р історії габлітов., проф. Ін-ту історії Ягеллонського ун-ту (м. Краків, Респ. Польща).

Затверджено Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

(Протокол № ... від ... 2016 року)

Зареєстровано Міністерством юстиції України.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16411–4883Р від 04.02.2010 р.

Згідно постанови ВАК України № 1-05/2 від 23 лютого 2011 р.

«Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням у галузі політичних,
філософських, історичних та філологічних наук.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017

© Центр українознавства, 2017

ЗМІСТ

ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА В ПОСТКОЛОНІАЛЬНУ ЕПОХУ

Авер'янова Ніна. МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	5
Антонюк Тетяна. КНИГОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА	9
Афанасьєва Людмила, Музя Євгеній, Колева Красимира, Олексенко Роман. МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ В КОНТЕКСТІ ЄДНАННЯ УКРАЇНИ	14
Балера Олена. ОСНОВНІ НАПРЯМИ МИСТЕЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1991 – 2014 РР.)	19
Висовень Оксана. РОЛЬ ГРОМАД ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ У РУСІ ОПОРУ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ ТА ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	31
Воропаєва Тетяна. ОСНОВНІ УМОВИ, МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА У ПОСТКОЛОНІАЛЬНУ ДОБУ	35
Грабовська Ірина. АНТРОПОЛОГІЧНА СКЛАДОВА КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ	39
Грабовський Сергій. БОГДАН ГАВРИЛИШИН: ПОРЯДОК ДЕННИЙ НА ХХІ СТОЛІТТЯ	44
Денисюк Сергій. ЛІТЕРАТУРА ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ Ю. ШЕВЕЛЬОВА	49
Кагамлик Світлана. ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ЕЛІТИ: ПАРАЛЕЛІ МІЖ РАНЬНОМОДЕРНОЮ І СУЧАСНОЮ ДОБОЮ	52
Литвиненко Олена. РОЛЬ ЗМК У ПЕРІОД ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	56
Матвеев Віталій. АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДЛЯ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	61
Мацьків Тетяна. ПОСТКОЛОНІАЛІЗМ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	67
Обушний Микола. ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ПРОГРАМОВИХ ДОКУМЕНТАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	71
Переґуда Євген. ШЛЯХИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	81
Сорочук Людмила. ІДЕЯ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІЇ В ДЕРЖАВНИХ СВЯТАХ ТА СИМВОЛАХ УКРАЇНИ	87
Стребкова Юлія. ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСТВА ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛЮДИНУ (ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ)	92
Фігурний Юрій. КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСТВА ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ДОБИ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА НАЦІЄТВОРЧІ АСПЕКТИ	98
Цюрупа Михайло. ПОШУКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄННОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕД ФАКТОРІВ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	103

CONTENTS

Averianova Nina. ART AS A FACTOR OF UKRAINIANESS' CONSOLIDATION: PROBLEMS AND PROSPECTS	5
Antonjuk Tetyana. BOOK REFERENCE CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN DIASPORY ISSUES AND THEIR ROLE IN CONSOLIDATION OF UKRAINE	9
Afanasieva Liudmyla, Muzja Eugene, Koleva Krasimira, Oleksenko Roman. INTERCULTURAL DIALOGUE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN UNIFICATION	14
Balera Olena. THE MAIN DIRECTIONS OF ARTS ACTIVITY OF UKRAINIAN CULTURAL PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE RUSSIAN FEDERATION (1991 – 2014 YEARS)	19
Vysoven Oxsana. THE ROLE OF THE CHURCH OF THE EAVANGEL CHRISTIAN BAPTISTS IN RUSSIA TO SUPPOSE THE SOVIET TOTALITARY MODE AND RESTORATION OF UKRAINIAN STATE	31
Voropayeva Tetiana. BASIC CONDITIONS, MECHANISMS AND FACTORS CONSOLIDATION OF UKRAINIANNES IN THE POST-COLONIAL ERA	35
Grabovska Iryna. ANTHROPOLOGICAL COMPONENT OF CONSOLIDATION PROCESSES IN POST-COLONIAL UKRAINE	39
Hrabovsky Serhiy. BOHDAN HAVRYLYSHYN: AGENDA FOR THE 21ST CENTURY	44
Denysiuk Serhiy. LITERATURE AS A FACTOR IN THE CONSOLIDATION OF RESEARCH SHEVELOV	49
Kagamlyk Svitlana. THE FACTORS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN CHURCH ELITE: PARALLELS BETWEEN THE EARLY-MODERN AND CONTEMPORARY AGE	52
Lytvynenko Olena. THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE POSTCOLONIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE	56
Matveyev Vitaly. ACTUALITY OF THE FORMATION OF A NATIONAL CONCEPT OF SELF-SELF-EMPLOYMENT FOR CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY	61
Matskiv Tetiana. POSTCOLONIALISM AND IDENTITY: THE IMPACT OF SOVIET PAST TO THE FORMATION OF CONTEMPORARY UKRAINIAN NATION	67
Obushnyi Mykola. PROBLEMS OF UKRAINIANS' POLITICAL CONSOLIDATION IN PROGRAM DOCUMENTS AND ACTIVITIES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES	71
Pereguda Yevgen. THE WAYS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY : THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS	81
Sorochuk Ludmyla. THE IDEA OF CONSOLIDATION OF THE NATION IN PUBLIC HOLIDAYS AND SYMBOLS OF UKRAINE	87
Strebkova Juliia. RESEARCH OF REPRESENTATIONS OF STUDENTS ABOUT MODERN UKRAINIAN HUMAN (GENDER ASPECTS)	92
Figurnyi Yuri. CONSOLIDATION OF UKRAINE AS AN ANSWERED QUESTIONS OF THE POSTCOLONIAL DUBA: ETHNOCULTURAL AND NATIONWORK ASPECTS	98
Tsoorupa Michael. THE SEARCH FOR THE EUROPEAN IDENTITY OF THE MODERN UKRAINIAN MILITARY POLICY AMONG THE FACTORS OF CONSOLIDATION OF SOCIETY	103

ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА В ПОСТКОЛОНІАЛЬНУ ЕПОХУ

УДК 316.3(=161.2):7.011

Ніна Авер'янова

МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті показано, що мистецтво, постаючи формою духовно-практичного освоєння дійсності, активно синтезує в емоційно-образній структурі нескінченну багатогранність соціокультурних відносин і здатне активно перетворювати реальні людського буття в художню реальність, яка, в свою чергу, виконує роль не лише засобу відображення, але й специфічного духовного чинника людських дій, вчинків, творчості в усіх сферах життя людини й суспільства. Мистецтво як своєрідний універсальний спосіб буття здатне інтегрувати зовнішні культурні смисли в духовний світ людини. Встановлено, що використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів. Іншими словами, мистецтво можна перетворити на дієвий чинник формування духовних потреб, національно-патріотичних почуттів та національної свідомості українства. З'ясовано, що в наші дні мистецтво слід розглядати як важливий соціокультурний інструмент досягнення порозуміння між країнами і спільнотами. Необхідна така державна політика в просторі культури, яка б підтримувала те мистецтво, яке сприяє формуванню і збереженню системи базисних цінностей суспільства та орієнтує на них українських громадян.

Ключові слова: Україна, українське суспільство, культура, культурний простір, культурні (креативні) індустрії, мистецтво, сучасне мистецтво.

Nina Averianova

ART AS A FACTOR OF UKRAINIANS' CONSOLIDATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The through the influence on social consciousness can achieve important results in creating of certain ideas, values, spiritual needs as well as stereotypes and patriotic ideals. Such special way of influence on social conscious is art, including Ukrainian art. Ukrainian art represents significant and value dimension of the national being of the Ukrainians, gives a vision of historical being of the Ukrainian national, reflects spiritual links between a personality and the national, spiritual unity and succession of generation; both imaginative-symbolic and significant attributes of the national values and ideals are characteristic of it. That is why such purposeful usage of art in modern conditions the can be a powerful factor of consolidation of Ukrainians.

After the receipt of independence Ukraine's in the art approved new artistic values and directions, took place reevaluation of its social role and functions, formed a new look at the very essence of art. Artists, inspired by energy of the world level, directed their efforts to implement their own artistic project. At the same time in the conditions of market relations in front of artists are brought new problems find his audience that was also important factor in the formation of the new aesthetic tastes and the creation of the lasted styles in the art. Thus, formed galaxy of artists who quickly respond to changes in society and artistic culture.

Nowadays in Ukraine there are two large directions in art. First – actually is «modern artists» who are active, pragmatic and capable financially to provide their own shocking projects. Second artists are hold traditions in art, their creation leans against of searches of new plastic forms, compositions and coloring, thus the modal of national art which is based on the synthesis of Ukrainian folklore traditions and newest modernistic receptions becomes firmly established. The representatives of these directions have different concepts and picture both of essence of modern art and about his functions.

The Ukrainian contemporary art showed the fact of the existence not only expressly, but also gradually becomes firmly established in outer artistic space. It sharply and react in time of the public problems, stimulating an association to their decision. In the present contemporary art there is one of the means of formation of the Ukrainian image as a democratic, educated and civilized country, because the contemporary art is reflection of society and its acute problems, new technologies and creative ideas.

Keywords: Ukraine, Ukrainian society, culture, cultural space, creative industries, art, contemporary art.

Постановка проблеми. Упродовж усіх років незалежності України питання консолідації українства стояло на порядку денному. Особливо актуальність цього питання посилилася в наші дні,

коли тривають воєнні дії на Сході України, держава втратила частину територій та відбувається соціально-економічна криза. Консолідація українства формується як ідея, що об'єднує всі політичні партії,

громадські організації та соціальні суб'єкти довкола цінностей українців для забезпечення поступу української нації і міжнародної злагоди в Україні. Українство, щоб консолідуватись має орієнтуватись на майбутнє, тобто воно повинно чітко уявляти кінцеву мету, якої прагне і мобілізувати свої зусилля для її досягнення. Консолідація українства залежить від багатьох чинників, серед яких – спільність ідеї, мети, діяльність національної еліти, що має бути взірцем суспільної єдності, політична культура, державна мова, історична пам'ять, економічні та освітньо-виховні чинники, релігія, мистецтво та ін. [1].

Авторка даної статті зупиняється на одному з чинників консолідації українства – мистецтві, яке є специфічним засобом впливу на суспільну свідомість. Воно, маючи здатність впливати на пізнавальну, емоційну та вольову сфери громадян, на їхню свідомість і підсвідомість, здатне змінювати цінності, ідеали, стереотипи й установки суспільства в цілому. Тому залучення мистецтва до вирішення багатьох проблем сучасної України, зокрема консолідації українства, є актуальним, хоча несправедливо недооціненим. Адже успіх держави залежить не лише від досягнень військово-оборонного комплексу та економічного зросту, а й від ціннісних орієнтацій, ідеалів і духовних потреб у суспільстві, від того, наскільки громадяни України усвідомлюють себе українцями.

Аналіз досліджень і публікацій. Вплив мистецтва на розвиток суспільства в цілому та окремої його особистості був висвітлений ще у творах Платона і Аристотеля. Критичному переосмисленню впливу мистецтва на людину сприяли праці мислителів різних поколінь і філософських поглядів, зокрема, Т. Адорно, Г. Гегеля, О. Потебні, Лесі Українки, І. Франка, Ф. Шеллінга, Ф. Шіллера та ін. У радянський і в сучасний періоди ролі, значенню та місцю мистецтва у виробленні моделі світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичної культури і суспільства, і окремо взятої людини, вихованні патріотизму та формуванні естетичних смаків особистості присвячували свої праці: А. Азархін, В. Біблер, В. Бітаєв, Ю. Борев, М. Каган, Л. Коган, В. Мазепа, В. Малахов, Б. Неменський, О. Семашко, Р. Шульга. У контексті проблем формування духовного світу, світоглядних позицій та ціннісних орієнтацій особистості засобами мистецтва значний інтерес являють роботи Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко, В. Шинкарука. Їхні праці засвідчують, що думки мислителів відрізняються уявленнями про сутність мистецтва, про пріоритетність його видів, однак перекликаються у своєму розумінні мистецтва як засобу потужного впливу і на суспільство, і на окрему особистість. Проте, незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблематики феномену мистецтва, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Зокрема, ті, що безпосередньо торкаються теми цієї статті, що і обумовило її **мету** –

з'ясувати місце і роль мистецтва у консолідаційних процесах українства.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР в українській державі залишилась радянська модель культурно-мистецької політики, яка з часом лише доповнювалась національно-демократичними гаслами. Така багаторічна пасивність і непослідовність державної політики у сфері культури і мистецтва, призвела до того, що в Україні домінує зарубіжний, насамперед, російський культурний продукт, який перетворився на витончену пропаганду Кремля, що гальмує процес консолідації українства. Потужні зовнішні культурно-мистецькі та інформаційні впливи сприяють відмежуванню деяких регіонів України від загальнонаціонального культурного життя держави, що може призвести до формування цими регіонами політичних вимог щодо їхньої автономізації. Аргументами щодо такої автономізації можуть стати уявлення мешканців цих регіонів про їхню національно-культурну відмінність. Це стосується не лише територій Донецької та Луганської областей, а й Закарпатської, Одеської, Харківської та Чернівецької, тобто тих регіонів України, де значну частку населення складають національні меншини. Час від часу навіть на міжнародній арені та на національному рівні піднімається питання щодо русинів (наприклад, цій дражливій проблемі присвячено весь науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Стратегічні пріоритети»: «Русинство в Україні: сепаратизм чи політичні маніпуляції?» [11]). Тому в таких умовах, коли інтереси різних регіонів країни не співпадають, а іноді кардинально суперечать один одному, потенціал культурно-мистецьких впливів стає дієвим засобом подолання розбрату між регіонами нашої держави та об'єднуючим чинником українства в цілому.

Мистецтво, як відомо, є широкою системою комунікації, яка практично не має перешкод, воно транслює художню інформацію на найширшу аудиторію; сприяє усвідомленню й осмисленню цілого універсуму людського буття, поривань і одвічних питань, є важливим засобом оптимізації духовного світу людини. Через мистецтво, яке здатне до навіювання, емоційно-смыслового підсилення, завжди відбувалося осудження негативних або схвалення позитивних для соціуму тенденцій.

В українському культурно-мистецькому просторі на сьогодні позитивним стало те, що у 2017 р. витрати бюджету України на культуру і мистецтво збільшилися на 1,8 млрд. грн., що майже в два рази більше за попередній рік [3]. Були визначені пріоритети в цій сфері – розвиток вітчизняної кіноіндустрії, відзначення історичних подій України, підтримка національних театрів, заповідників, національних художніх колективів, тобто сформовано систему мистецьких заходів, які мають можливість сприяти консолідації українства.

Оскільки кіно є одним з найпопулярніших видів мистецтва сучасності, об'єднуючим творчість і виробництво, то саме на нього покладаються великі надії щодо збереження культурної самобутності України, національної ідентичності та консолідації українства. Це культурна індустрія з надзвичайними комерційними можливостями і ефективним засобом впливу на суспільну свідомість. Кіно – засіб культури, освіти і пропаганди; через яскраві художні образи кіно пропонує певні варіанти особистісного буття, спонукає до осмислення і аналізу дійсності, підказує вибір і зразок поведінки. Так, зарубіжні дослідники у своїх працях продемонстрували, що інформацію більшість пересічних громадян отримують з підручників (у рамках загальної шкільної освіти), але фактично основними джерелами інформації є телебачення та кінофільми (підручники – 77%, кінофільми – 70%, телепередачі – 66%, журнали і газети – 45%, мемуари та художня література – 43%, музеї та екскурсії – 36%, розповіді людей старшого покоління – 35%, радіопередачі – 24%, спеціальна історична література – 23%, сімейні архіви – 6%, інше – 3%. Слід зауважити, що була можливість вибирати зі списку кілька варіантів відповідей) [10, с. 4].

Український кінематограф має здобутки, які занесені в скарбницю світового кіномистецтва. Варто згадати легендарний фільм Олександра Довженка «Земля» (1930), який включений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до 100 найкращих творів кіно та є обов'язковим для перегляду кіноманами всього світу; в 2015 р. ЮНЕСКО у перелік п'яти фільмів, що представляли фестиваль світових шедеврів, внесла довженківську «Землю». Шедевром світового кінематографу вважається і фільм українського режисера вірменської національності Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (1964) на українську тематику, нагороджений багатьма міжнародними преміями та призами. Однак недофінансування українського кінематографу в останні десятиліття, як і в цілому всього національного мистецтва, призвело до руйнування виробничого й творчого потенціалів українських кіностудій. Зрозуміло, що оскільки для вітчизняного виробника не сформовані достатньо сприятливі умови внутрішнього ринку креативних (культурних) індустрій, то на українському арт-ринку переважають зарубіжні кінофільми, музика, книги, журнали та ін. Так, у 2016 р. за весь час незалежності України в прокат вийшла найбільша кількість вітчизняних фільмів – 30 [9]. Для порівняння, наприклад, у Франції на підтримку кіно щорічно виділяється близько 600 млн. євро та створюється 170 – 190 фільмів; у Німеччині щорічно виробляється 150 – 160 фільмів, проте в прокат, завдяки жорсткій конкуренції, потрапляє лише 80 – 90 [8]. У Росії 2016-й р. було оголошено Роком російського кіно і упродовж нього вийшло 136 російських прем'єр [6]. Українські митці сподіваються, що Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні», ухвалений Верховною Радою України в березні 2017

р., дасть можливість запровадити в нашій державі механізми для стимулювання розвитку вітчизняного кіно, апробовані світовою практикою.

Для консолідації українства, для єднання України як цілісної держави нині впроваджуються культурно-мистецькі проекти, спрямовані на посилення комунікацій між різними регіонами України. Одним із успішних проектів, який базується на ідеї зближення, діалогу та культурної співпраці між регіонами нашої держави, є культурний форум «ПогранКульт». Руйнування негативних стереотипів, які склалися про певний регіон, будівництва «мостів» між географічними «полюсами» країни здійснюється креативною діяльністю митців географічно-протилежних регіонів, яка включає в себе художні виставки, літературні зустрічі, театральні вистави, кінопокази, концерти, лекції, дискусії. Суттєво те, що вхід на всі ці мистецькі заходи безкоштовний. Проведені форуми «ДонКульт» у Києві (2014 р.), «ДонКульт» у Львові (2015 р.), присвячені культурі та мистецтву Донбасу, форум «ПогранКульт: ГалиціяКульт» у Харкові (2016 р.), який висвітлював культурно-мистецькі здобутки Галичини та Слобожанщини, засвідчили дієвість культурно-мистецьких засобів у процесах єднання регіонів України та українства в цілому. Адже художня мова мистецтва значно яскравіша, емоційніша і внаслідок цього стає більш переконливою та впливовою. Співпереживаючи з героями, осмислюючи образ художнього твору, людина виходить за межі суто естетичного і потрапляє в людський універсум, з його вираженим морально-естетичним континуумом.

Важливо й те, що в 2016 – 2017 рр. значно зросло видавництво книг і брошур українською мовою як за кількістю назв, так і за тиражем [7], а також збільшилась кількість українських супутникових телеканалів і зменшилась кількість каналів Російської Федерації. В Україні поступово створюється власний якісний національний культурно-мистецький продукт, яким цікавляться за кордоном, що засвідчують, наприклад, найбільші в світі Франкфуртські книжкові ярмарки (Німеччина), де українські книжки отримують відзнаки.

Сучасні українські реалії диктують нові вимоги до роботи культурно-мистецьких закладів і центрів, художніх проектів і художньої освіти. Це має бути діяльність, спрямована на культурно-мистецьке співробітництво і між різними регіонами своєї країни, і між українцями, що в силу різноманітних обставин проживають за кордоном, і зі світовою арт-спільнотою; на просування національного культурного продукту в Європі. Під національним (вітчизняним) культурним продуктом розуміємо «культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником» [4]. Слід до роботи художніх закладів і центрів залучати молодих креативних фахівців, які інтегровані в сучасне світове мистецьке середовище; презентувати не лише культурно-мистецькі здобутки минулого, а й сучасне мистецтво України.

Оскільки сучасне мистецтво – це і віддзеркалення суспільства та його гострих проблем, і нові технології, і креативні ідеї, то сучасне мистецтво постає одним із засобів формування іміджу української держави як демократичної, освіченої та цивілізованої країни. За допомогою сучасного мистецтва Україна має змогу розширювати зв'язки між українською і зарубіжними арт-спільнотами, згуртувати українство світу навколо культурно-мистецьких питань та підвищувати інвестиційну привабливість держави в цілому. Недаремно в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» зазначається, що серед важливих завдань у сфері культури суспільства особливо невідкладними є «розроблення програми щодо обов'язкової організаційної, медійної та фінансової допомоги держави для участі митців у щорічному Венеційському бієнале сучасного мистецтва, а також в інших світових культурних заходах подібного рівня» [2, с. 373]. Відомо, Венеційське бієнале (проводиться з 1895 р.) – всесвітня виставка сучасного мистецтва – contemporary art, де презентовані новітні мистецькі технології, де розкривається творчий потенціал не лише окремих художників, а всієї країни, яку вони представляють.

Наразі важливо, щоб держава підтримувала українські культурні індустрії та залучала їх до соціально-культурних проектів. Культурні індустрії (або їх називають креативні індустрії) включають в себе образотворче і музичне мистецтво, архітектуру, рекламу, видавничу справу, кіно- і відеопродукцію, теле-, радіо-, Інтернет трансляції, фотографію, дизайн і моду. Цікаво те, що в шкалі роботодавців Європи ця широкомасштабна галузь посідає третє місце, поступаючись лише будівництву та підприємствам громадського харчування. Європейці широко використовують можливості креативної індустрії як в економічному зростанні своїх країн, так і в зниженні соціальної напруги в суспільстві. Європа є провідним арт-ринком світу, де домінує Великобританія (65% ЄС), Франція (17%), Німеччина (5%). У 2012 р. найпотужнішими напрямками індустрії культури та творчості в Європейському Союзі стали образотворче мистецтво (127 млрд. євро), реклама (93 млрд. євро) і телебачення (90 млрд. євро), видавничу справу – газети, журнали, книги – 107 млрд. євро. В цілому, індустрія культури і творчості склала 535,9 млрд. євро тобто 4,2% ВВП Європейського Союзу. Значимість Європи як глобального арт-ринку демонструють такі продажі творів мистецтва: у 2016 р. експортовано на 6,2 млрд. євро, імпортовано – на 5 млрд. євро [5]. Тобто культурні (креативні) індустрії – це не лише джерело духовного та естетичного розвитку суспільства, а й важливий та перспективний сектор економіки країни, який варто використовувати для збагачення нашої держави.

Мистецтво в наші дні слід розглядати як важливий соціокультурний інструмент досягнення порозуміння між країнами і спільнотами, воно гостро й вчасно реагує та відображає суспільні проблеми, стимулюючи спільноту до їхнього вирішення. Мистецтво, поєднуючи раціональне й емоційне, ідеологічне й психологічне, звертаючись і до окремо взятої людини, і до суспільства в цілому, усім своїм багатством емоційно-образного змісту змушує людей не просто активно сприймати твори мистецтва, де закладені певні цілі, уявлення, прагнення, ідеали суспільства, а й активно включати їх в своє реальне життя та апробувати їх на практиці.

Висновки. Отже, процес консолідації українства передбачає позбавлення вітчизняного культурного простору від пострадянського та російського культурно-мистецького впливів, які породжують конфлікт двох ідентичностей – «совкової» проросійської та української проєвропейської, що гальмує формування національної ідентичності громадян України, роз'єднує різні регіони нашої держави. Тому українська мистецька спільнота має створювати власний наратив, який буде сприйматися різноманітною аудиторією. Створюючи такий наратив необхідно враховувати ідеї громадянської солідарності, патріотизму та толерантності. При цьому потрібно, щоб зберігалися, з одного боку, українські мистецькі традиції, а з іншого, – забезпечувалась конкурентоспроможність на світовому арт-ринку. Важливо, щоб українська держава підтримувала україномовні культурно-мистецькі проекти на внутрішньому арт-ринку, сприяла оновленню матеріально-технічної бази художніх закладів, стимулювала підвищення професійного рівня мистецьких кадрів.

1. Авер'янова Н. Чинники консолідації українства в постколоніальну добу / Ніна Авер'янова // Українознавчий альманах. Випуск 20. – Київ: «Міленіум+», 2017. – 118 с. – С. 8 – 12.

2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.

3. Бюджет 2017. Фінансування культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://budget2017.info/pages/culture>

4. Закон України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/2778-17>

5. Інформаційний бюлетень щодо ролі індустрії культури і творчості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Factsheets/pdf-3/03_Factsheet_UA.pdf

6. Некоторые итоги 2016 года кино в России: ультиматум «Киноделам» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.ru/2016/12/god-kino-itogi/>

7. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2017 році / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika_.html

8. Підтримка національного кінематографа: європейський досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1432/>

9. Протягом 2016 року в прокат вийшла рекордна кількість українських фільмів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/protyahom_2016_roku_v_prokat_viyshla_r_ekordna_kilkist_ukrayinskih_fil'miv_n1411804

10. Савельєва І. М., Поletaев А. В. Социальные представления о прошлом: источники и репрезентации. – М.: ГУ ВШЕ, 2005. – 52 с.

11. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія «Політика». – 2017. – № 1(42). – 104 с.

References:

1. Aver"yanova N., 2017. Chynnyky konsolidatsiyi ukrayinstva v postkolonial'nu dobu [Factors of consolidation of Ukrainianess in postcolonial age]. *Ukrayinoznavchyyu al'manakh*. № 20. S. 8 – 12 (in Ukrainian).

2. 2015, Analitychna dopovid' do Shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrayiny v 2015 rotsi» [Analytical report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of Ukraine in 2015». 684 s. (in Ukrainian). Kyiv. – 684 s. (in Ukrainian).

3. Byudzheth 2017. Finansuvannya kul'tury [The Budget 2017. Funding of culture]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

4. Zakon Ukrayiny «Pro kul'turu» (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny) [The Law of Ukraine on Culture (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

5. Informatsiynyy byuleten' shchodo roli industriyi kul'tury i tvorchosti [The newsletter on the role of the culture and creativity industry]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

6. Nekotorye itogi 2016 goda kino v Rossii: ul'timatum «Kinodelam» [Some output of the 2016 cinema in Russia: the ultimatum «Kinodel»]. Retrieved from URL (in Ukrainian).

7. Operatyvni dani vypusku knyzhkovoyi produktsiyi u 2017 rotsi / Derzhavna naukova ustanova «Knyzhkova palata Ukrayiny imeni Ivana Fedorova». [Operational info for the edition of book products in 2017 «The Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov»]. Retrieved from URL (in Ukrainian).

8. Pidtrymka natsional'noho kinematohrafa: yevropeys'kyy dosvid [Support for national cinema: European experience]. Retrieved from URL (in Ukrainian).

9. Protyahom 2016 roku v prokat vuyshla rekordna kil'kist' ukrayins'kykh fil'miv [During the year 2016, a record number of Ukrainian films were released]. Retrieved from URL (in Ukrainian).

10. Savel'eva I. M., Poletaev A. V., 2005. Social'nye predstavleniya o proshlom: istochniki i reprezentatsii [Social ideas about the past: sources and representations]. Moscow: GU VShE. 52 s. (in Russia).

11. 2017, Stratehichni priorytety. Naukovo-analitchnyy shchokvartal'nyy zbirnyk. Seriya «Polityka» [Strategic priorities. Scientific and analytical quarterly edition. Series «Politics»]. № 1(42). – 104 s. (in Ukrainian).

УДК 655.4/5 (100=161.2) (0.028.7):002.2

Тетяна Антонюк

КНИГОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА

Анотація. Досліджено замасковані видання фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ) як один із засобів консолідації українства та боротьби за Українську незалежну державу. Виявлено, що у діаспорі упродовж 1959- 1982 рр. окремими видавництвами видавалися книги, призначенням яких було поширювати правдиві знання про важливі події української історії та консолідувати українство у боротьбі за Українську незалежну державу. З'ясовано, що частині цих видань вдалося, подолавши митний контроль, потрапити на територію материкової України і допомогти громадянам УРСР дізнатися правду про визвольні змагання українців у 1917-1921 рр. та у Другій світовій війні, про справжніх героїв України, усвідомити справжню національну і соціальну політику СРСР та об'єктивну історію України. Встановлено, що ці видання є рідкісними і цінними, вони викликають підвищений інтерес користувачів – всіх, хто дізнається про їх наявність у книжковому просторі. Охарактеризовано замасковані видання за книгознавчими критеріями: шрифти, формат, художнє оформлення, особливості оправи та матеріалів, власницькі ознаки примірника, визначено ознаки їх цінності та показано їх непростий шлях до читача. Оцінено їх роль у пробудженні національної свідомості та консолідації українства. Встановлено, що видавничі фальсифікати, як книжкові рідкісні видання, потребують детального вивчення, встановлення їх справжніх авторів, видавництв, років та місць видання, а також методики їх традиційного і електронного бібліографічного опису.

Ключові слова: замасковані видання, фонд зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, рідкісні видання, бібліографічний опис.

Tetyana Antonjuk

BOOK REFERENCE CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN DIASPORA ISSUES AND THEIR ROLE IN CONSOLIDATION OF UKRAINE

Abstract The study of the factors of consolidation of Ukrainian national idea in the context of the struggle for establishment of Ukraine as a legal and a democratic State is an extremely important problem nowadays. Furthermore, the book culture of the Ukrainian diaspora community has been and still remains one of the notable factors in consolidation of the Ukrainian society in the world as it is important part of the book culture of Ukraine and deserves a special attention of the researchers. After all, most of the editions of Ukrainian foreign unity, for a long time were not accessible to a wide audience of readers in Ukraine due to the ideological and political confrontation of the two following systems: the Soviet authoritarian and Western democratic. Respectively a contextual history of the book culture of Ukraine is investigated by L. Dubrovin, G. Kovalchuk, O. Onishchenko, V. Popik and other scholars. In the recent years such researches as T. Antoniuk, N. Solonska, O. Supronyuk have devoted their scientific workouts to the book culture of the Ukrainian diaspora. The advantages of this study are that the masked editions of the Ukrainian diaspora as a part of the book culture and the means of consolidation of Ukrainian national idea are regarded as the subject of the study for the first time. The outcome of the study was analyzed the masked publications of the Department of foreign ukrainica of the Book Science Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, which were distributed in a cultural space of Ukraine in the second half of the twentieth century, as one of the means to consolidate Ukrainian national idea and the struggle for the Ukrainian state. For example, at the department of foreign ukrainica of the Book Science Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky (hereinafter DFU BSI NLUV) among more than 34.5 thousand units of storage a small proportion consists of the masked publications. The term "masked publication" is considered to be a work of the press, which for some reasons, usually political, was released into the world with deliberately false indications of the author, publishing house, date or place of publication. In our opinion, such editions may also be called publishing falsifications, as it is evident that the publishing houses in the diaspora deliberately presented a false information on a book cover and a title sheet of these books concerning the authorship, publishing houses, places of publication in order to circumvent an official censorship in Ukraine and to achieve the purpose of publishing these works. Such editions were intended to provide the readers in Soviet Ukraine with an important information about the life and activities of the diaspora, to introduce another view of a soviet reality, to awaken a national consciousness, to show the undemocratic character of the political regime of the USSR, to strengthen the belief in the legitimacy of the struggle for an independent and united Ukraine.

Key words: masked publications, fund of the Department of Foreign Ukrainica at the Institute of Book Science of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, rare edition, bibliographic description.

Постановка проблеми. Дослідження чинників консолідації українства в умовах боротьби за утвердження України як правової, демократичної держави є надзвичайно важливою проблемою сьогодення. На нашу думку, одним із помітних факторів у справі консолідації світового українства була і залишається книжкова культура української діаспори, яка є важливою складовою книжкової культури України і потребує особливої уваги дослідників. Адже велика частина видань українського зарубіжжя тривалий час не була доступна широкому загалу читачів в Україні з причин ідеологічного і політичного протистояння двох систем: радянської авторитарної і західної демократичної.

Аналіз досліджень і публікацій. Історію книжкової культури України досліджують Л. А. Дубровіна [4], Г. І. Ковальчук [5–7], О. С. Онищенко [4], В. І. Попик [11, с. 3–7] та інші науковці. Книжковій культурі української діаспори останніми роками присвятили свої наукові розвідки Т. Д. Антонюк [1, с. 101–107; 2, с. 81–85], Н. Г. Солонська [13, с. 152–155], О. К. Супронюк [14, с. 195–198]. Проте вперше предметом дослідження виступають замасковані видання української діаспори як складова книжкової культури та засіб консолідації світового українства.

Метою дослідження є замасковані видання фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ, які були поширені у культурному просторі України у другій половині ХХ

ст. як один із способів консолідації українства та боротьби за Українську державу.

Виклад основного матеріалу. У відділі зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ВЗУ ІК НБУВ) серед понад 34,6 тисяч одиниць зберігання невелику частку становлять замасковані видання. Термін «замасковане видання» розглядається як друкований твір, котрий з якихось причин, зазвичай політичних, було випущено в світ зі свідомо неправдивими вказівками на автора, видання, дату чи місце видання [7, с. 343, 575].

На нашу думку, їх можна назвати, також, видавничими фальсифікатами, адже очевидно, що видавництва діаспори свідомо подавали на палітурці і титулі книжок неправдиву інформацію щодо авторства, видавництва, місця видання, з метою обійти офіційну цензуру в Україні і досягти мети видання цих творів. Такі книжки передавали читачам в радянській Україні для ознайомлення з діяльністю діаспори, що вело до пробудження національної свідомості, розкриття авторитарного характеру політичного режиму СРСР, посилення віри у правомірність боротьби за незалежну соборну Україну.

У фонді ВЗУ ІК НБУВ ці книжкові пам'ятки розглядаються як рідкісні та цінні видання, що викликають підвищений інтерес у читачів, екскурсантів та всіх, хто дізнається про ці документи.

Їх примірники були нелегальними на території колишнього Радянського Союзу виданнями, забороненими цензурою. За оформленими традиційно для часів СРСР палітуркою і титулом та, в деяких книгах, двома-трьома сторінками тексту в дузі ідеології та політики радянської держави, в основній частині цих книг йдеться про ідеологічно нетерпимі для офіційної радянської пропаганди події та факти.

Замасковані видання до НБУВ потрапили внаслідок їх конфіскації на митниці та при обшуках у опозиційно налаштованих до радянської влади громадян України. Спочатку ці видання зберігалися у спецфонді, а з відкриттям відділу зарубіжної україніки НБУВ у 1991 р., були передані до фонду ВЗУ. На всіх книгах проставлені один або два шестигранники, що свідчать про їх особливу секретність і недоступність для звичайних користувачів. На окремих виданнях один із шестигранників вирізаний або перекреслений. Це було зроблено в кінці 80-х років ХХ ст., коли керівники бібліотек і організацій отримали розпорядження від Головного управління з охорони державних таємниць і друку при Раді Міністрів СРСР (Головліт СРСР) щодо зменшення ступеня обмеження іноземних видань на два знаки «шестигранник». У зв'язку з цим всі раніше обмежені на два знаки «шестигранник» періодичні і неперіодичні іноземні видання (в тому числі російською мовою і мовами народів СРСР) підлягали переведенню на звичайний режим зберігання в спецфондах видань, обмежених на один знак «шестигранник».

Книжкова характеристика цих видань досить скромна. Це, переважно, видання малого формату. Їх оформлення невибагливе, дуже економне. Книги надруковані класичним шрифтом, вони мають м'яку палітурку, друк творів виконаний на папері низької якості. Не всі примірники наявні у фонді, містять авантитул. У декількох книгах на форзаці подані вихідні дані, що нібито стосуються всього видання, хоча насправді, це не відповідає дійсності. У деяких книгах, без титулу і авантитулу, на першій сторінці вгорі подається коротка назва твору, автор, а нижче під цими даними друкується текст. Вихідні дані подані на палітурці і форзаці.

Палітурка і титул цих книжок, як за кольоровою гамою, так і за назвою заголовка, підзаголовка оформлено за зразками радянських видань. Візуально видання не відрізняються від тих, що виходили того часу в УРСР. Додаткові титули в таких книгах відсутні. Більшість книг не мають автора. Назви видавництва чи організацій, що випустили книгу відповідають тим назвам, що існували в радянську добу в материковій Україні, зокрема, «Наукова думка», «Радянський письменник», «Політвидав України» тощо. Поодинокі видання містять автора, на нашу думку, переважно замаскованого. Місцем видань переважно зазначено Київ, також зберігається одна книжка де місцем видання на палітурці зазначено Відень. Примірники

книг, що зберігаються у фонді зарубіжної україніки були видані у 1959–1982 роках. Поодинокі книги мають тверду палітурку, за палітуркою сторінки з зображеннями (фотографії, портрети, ілюстрації) і видрукувані на якіснішому папері, порівняно з іншими книгами [8].

У анотації, надрукованій у деяких примірниках на форзаці або на контритулі, подається коротка характеристика видання цілком у дузі радянської ідеології, агітації та пропаганди. Деякі примірники містять «Вступ», де в лояльному для радянської цензури викладі окреслені завдання і мета твору. Окремі ж книжки містять текст «Від редакції», де, навпаки, викладено об'єктивні цілі даного видання. У більшості видань «Зміст» відсутній, проте деякі примірники містять один або навіть два варіанти «Змісту», поданого в кінці книги. Один фальсифікований, в дузі радянської ідеології, відповідно до назви твору, інший – об'єктивний щодо основного тексту видання, де подано перелік розділів, частин, параграфів твору із вказаними початковими сторінками. Деякі видання містять виноски, розміщені у кінці сторінки, підрядкові примітки та підрядкові бібліографічні посилання. Більшість із видань не мають індексу класифікації, окремі книжки запозичили індекс класифікації з радянських видань. Менша частина книг містять малюнки, фотографії, карти-схеми на окремих аркушах більшого формату, ніж сама книга. Видання не мають колонтитулів, пронумеровані арабськими цифрами, окремі містять змішану нумерацію сторінок: арабські і римські цифри послідовної нумерації. В окремих книгах ідеологічно лояльний радянській цензурі текст пронумеровано римськими цифрами, а текст, що висвітлює задум видавництва, нумерується з першої сторінки арабськими цифрами. Колонцифра розміщується на нижньому полі сторінки, збоку праворуч. Ці книги не містять покажчиків, довідково-допоміжних текстів.

Зміст замаскованих видань розкриває важливі питання боротьби за незалежну соборну Україну. Це повідомлення про V і VI Великий Збір ОУН, з викладом програми і всіх матеріалів цих заходів [3; 9], розвінчування національної політики СРСР [12], висвітлення діяльності ОУН-УПА в роки другої світової війни [8], аналіз пасивних і активних форм невдоволення й опору робітничого класу в СРСР і прогнози на майбутнє цієї країни [15]. З деяких видань вдалося зняти маску і таким чином з'ясувати їх вихідні дані. Це, зокрема, видання про українську повстанську армію М. Лебеда [10]. Ця книга у замаскованому вигляді має такі вихідні дані: Римаренко Ю. І. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих / Академія Наук Української РСР / Інститут філософії. – Київ : Видавництво «Наукова думка», 1970. – 160 с.

У замаскованому виданні «Матеріали ХХV з'їзду Комуністичної партії України. – Київ : Ордена трудового червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1976. – 80 с.» на

кількох перших сторінках йдеться про звіт Центрального комітету Компартії України XXV з'їздові комуністичної партії України. Подається доповідь першого секретаря ЦК КПУ товариша В. В. Щербицького 10 лютого 1976 р. Проте наступні сторінки подають інформацію про V Великий Збір ОУН, який відбувся восени 1974 р. У ньому взяли участь численні делегати з усіх континентів. Великий Збір ОУН є її найвищим законодавчим органом та джерелом влади, вирішує всі головні питання ідеології, програми, стратегії визвольної боротьби, зовнішньої і внутрішньої політики, кадрові та всі інші, що впливають із завдань і діяльності ОУН.

У цій книзі опубліковано виступ Ярослава Стецька на відкритті П'ятого Великого Збору ОУН (скорочений текст). У цьому слові Я. Стецько згадав усіх героїв України, які віддали життя за її свободу (с. 3–14).

У цій книзі наголошується, що Україна є революційною проблемою світу. Сила Москви тримається на ідейній слабості Заходу, а визвольна боротьба України за справедливість і дотримання міжнародних правових норм має світове й історичне значення. Акцентується увага, що українцям слід орієнтуватися на власні сили (с. 302).

Видання «Кравчук Петро. З рідним народом / Петро Кравчук. – Київ: Товариство «Україна», 1979. – 32 с.» подає детальну інформацію про VI Великий збір ОУН (революціонерів-бандерівців), який відбувся восени 1981 р. В цьому дійстві взяли участь делегати й покликані учасники з усіх континентів, згідно з приписами устрою ОУН. Тут були представлені всі генерації членів ОУН, а присутні чисельно молоді кадри брали активну участь у нарадах і виробленні рішень.

VI Великий Збір ОУН заслухав і обговорив звідомлення голови Проводу, членів Проводу, Головної ради, Головної Контролі і Головного Суду ОУН. Схвалено Постанови, Маніфест до Українського Народу, Звернення до поневолених народів, до народів вільного світу, до української молоді та української еміграції. У виданні йдеться, що ОУН – це нерозривна складова частина української нації як її авангард у боротьбі, що спільними зусиллями всього народу буде відвойовано нашу волю й незалежність [9, с. 4–5].

Звертаючись до українців, автор видання наголошує: «Українці! ОУН за Лесею Українкою, твердить: «Хто визволиться сам, той вільний буде; хто визволить кого – в неволю візьме» [9, с. 28].

Аналогічний зміст має і книга Р. Білоусова «Вирішальний етап економічного змагання соціалізму з капіталізмом» [3].

Ще один видавничий фальсифікат виявляє пасивні й активні форми невдоволення й опору робітничого класу в СРСР і оцінює перспективи на майбутнє. У книзі йдеться, що механізм суспільного контролю в СРСР має проникливий вплив на цивільне населення «...невдоволення робітника аж надто часто виявляється в актах одчаю: великий відсоток алкоголізму, прогули, літунство і низький рівень роботи.

Невдоволення робітництва СРСР у наш час знаходить свій вираз, головним чином, через так звані «ухиляння» та «соціальні проблеми» [15, с. 5].

З усіх форм «ухиляння» особливо поширений алкоголізм, а коріння цієї проблеми, на думку видавців, соціально-економічне за своєю природою. Менше розпачливим проявом невдоволення робітників є високі цифри плинності робочої сили – частоті зміни місця праці в Радянському Союзі. Прогули також зростають. Радянська преса постійно нарікає, що робочі темпи повільні, а норми занижені. Але ця ситуація зумовлена саме механізмом суспільного контролю, тобто високим ступенем розпорощення, який змушує робітника мати справу лише із своєю індивідуальною робочою операцією, а не з продукцією в цілому [15, с. 5–7].

У виданні акцентується, що згідно з офіційною догмою, в СРСР не було страйків. Відомості про страйки в СРСР походять переважно з повідомлень самвидаву. Офіційна преса мовчить про них. Коли траплявся такий великий і важливий страйк, якого не можна ігнорувати (1962 р. в Новочеркаську), преса вдається до ухильних окреслень, не називаючи речей своїми іменами. В Новочеркаському випадку страйки й заколоти, пов'язані з ними, були приписані ... «хуліганству молоді». «Одна з найпомітніших особливостей страйків в СРСР, про які стало відомо, це те, що вони найчастіше виникають на периферії, себто в районах, віддалених від Москви та Ленінграду. На це можуть бути дві причини. Перша – та, що в СРСР є сувора ієрархія в постачанні: Москва – Ленінград мають першість щодо харчових продуктів і речей широкого вжитку. ...Друга причина – режим знає, що поки він має під повним контролем командні стратегічні центри, нема потреби тримати периферію під таким самим пильним доглядом. Страйк десь у Магадані не має великого значення. Але страйк у Москві – це загроза» [15, с. 9–10].

Звертається увага на роль профспілок у радянському суспільстві. 98 % усіх службовців і робітників охоплюють радянські профспілки. У реаліях профспілки не мають автономії від партійного апарату і профспілчанські представники, навіть на рівні фабрики й цеху не вибираються, а призначаються [15, с. 16].

Важливе питання у предметі дослідження цих видань, як їх правильно описати? Опис за фальсифікованими вихідними даними поданими на титульній сторінці чи авантитулі, на нашу думку, є неповним. Адже текст видання розкриває зовсім інший твір друку. На нашу думку, необхідно здійснювати пошуки і за знайденими оригінальними виданнями, описувати паралельно й інше видання, яке надруковане у книзі.

У відділі зарубіжної українки ці книги внесені до загального фонду, на них оформлені каталожні картки, які вліті до алфавітного і систематичного каталогів. Це є прикладом їх традиційного опису.

Книга під розстановочним шифром 945 укр Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. – Київ : Видавництво політичної літератури України, 1976. – 80 с. Карточка на це видання у систематичному каталозі такого змісту: 945 укр Матеріали ОУН (Самвидав).

Інший приклад опису замаскованого видання, де опис відповідає запису на титулі. Розстановочний шифр книжки 960 укр. На палітурці напис: «Свобода Мир Дружба VII фестиваль. – Відень. 1959». На титулі: 960 укр. Один шестигранник кілька разів перекреслений. Назва видання: «Україна сучасне і майбутнє. Збірник статей». Внизу сторінки – 1959. Зміст карточки на це видання у систематичному каталозі такий: Україна: сучасне і майбутнє: Збірник статей. – Б. м. : Видання Української головної визвольної ради, 1959. – 112 с. Станом на сьогодні фальсифікати видавництва не занесені до електронної бази ВЗУ.

Висновки. Книгознавча характеристика замаскованих видань української діаспори свідчить про те, що ці видання призначалися для поширення на території радянської України та СРСР з метою повернути історичну пам'ять українців, пробудити у них прагнення до вивчення об'єктивної історії України, самоусвідомлення та консолідації з світовим українством. Замасковані видання, в умовах переслідування вільної думки і заборон об'єктивного дослідження важливих тем української історичної науки, були, на нашу думку, однією із важливих можливостей започаткування процесу консолідації українців, об'єднання їх зусиль у боротьбі за незалежну Україну. Відкритий доступ до видань діаспори у 1991 р. дав змогу науковцям України познайомитися з альтернативними дослідженнями багатьох важливих тем та поширити ці знання серед учнівської і студентської молоді, широкого кола громадян України, унеможливити повернення до статусу залежної країни.

1. Антонюк Т. Навчальна книга в українській діаспорі як фактор збереження етнопатриотичної ідентичності // Українознавчий альманах. – Київ, 2016. – Випуск 19. – С. 101–107.

2. Антонюк Т. Д. Навчальна книжка діаспори у фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ / Т. Д. Антонюк // Бібліотека. Наука. Комунікація : формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2016. – 640 с. – С. 81–85.

3. Білоусов Р. О. Вирішальний етап економічного змагання соціалізму з капіталізмом. – Київ : Друкарня «Радянська Україна», 1980. – 32 с.

4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – Київ, 2009. – 530 с.

5. Ковальчук Г. Експертиза книжкових пам'яток у бібліотеках: українознавчий аспект // Україна :

культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 21. – С. 403–416.

6. Ковальчук Г. І. Історія книжкової культури : теоретична складова поняття // Бібліотека. Наука. Комунікація : формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2016. – 640 с. – С. 142–145.

7. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – К.: НБУВ, 2004. – 644 с. – С. 343, 575.

8. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат – Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. – 336 с.

9. Кравчук Петро. З рідним народом. – Київ : Товариство «Україна», 1979. – 32 с.

10. Лебедь М. УПА: Українська повстанська армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. Ч. 1 : Німецька окупація України / М. Лебедь. – Б. м.; Видавництво пресбюро УГВР, 1946. – 124 с., карта.

11. Попик В. Створення фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка» як складник формування національного гуманітарного інформаційного простору // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 6. – С. 3–7.

12. Прокоп М. 60-річчя СРСР. – Київ: Радянський письменник, 1982. – 20 с.

13. Солонська Н. Книжкова комунікація українських іммігрантів у Канаді як засіб національного спілкування // Українознавчий альманах. – Київ, 2016. – Випуск 19. – С. 152–155.

14. Супронюк О. К. Питання книгознавства, видавничої справи і бібліографії на сторінках журналу «Нова Україна» (Прага, 1922–1928) / О. К. Супронюк // Бібліотека. Наука. Комунікація : формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2016. – 640 с. – С. 195–198.

15. Український робітничий клас в боротьбі за мир / відп. ред. О. Б. Слуцький; ред. Н. О. Головка; техред. О. А. Матвійчук; кор. Т. С. Кирилов. – Київ: Український робітник, 1981. – 21 с.

References:

1. Antonyuk T. Navchal'na knyha v ukrayins'kii diaspory yak faktor zberezhen'nyia etnonatsional'noyi identychnosti / Tetyana Antonyuk // Ukrayinoznavchyy al'manakh. Kyuyiv, 2016. Vypusk 19, 101–107.

2. Antonyuk T. D. Navchal'na knyzhka diaspory u fondakh viddilu zarubizhnoyi ukrayiniky NBUV / T. D. Antonyuk // Biblioteka. Nauka. Komunikatsiya : formuvannya natsional'noho informatsiynoho prostoru : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyuyiv, 4–6 zhovtnya 2016 r.) / NAN Ukrayiny, Nats. b-ka Ukrayiny im. V. I.

Vernads'koho, Asots. b-k Ukrainy, Rada dyr. b-k ta inform. tsentriv – chleniv MAAN. K., 2016. 640 s. S. 81–85.

3. Bilousov R. O. Vyrishal'nyy etap ekonomichnoho zmahannya sotsializmu z kapitalizmom. Kyiv : Drukarnya «Radyans'ka Ukraina», 1980. 32 s.

4. Dubrovina L. A., Onyshchenko O. S. Bibliotchna sprava v Ukraini v KhKh stolitti [Tekst] / L. A. Dubrovina, O. S. Onyshchenko. Kyiv, 2009. 530 s.

5. Koval'chuk H. Ekspertyza knyzhkovykh pam'yatok u bibliotekakh: ukrayinoznachy aspekt / H. Koval'chuk // Ukraina : kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. 2012. 21, 403–416.

6. Koval'chuk H. I. Istoriya knyzhkovoyi kul'tury : teoretychna skladova ponyattya / H. I. Koval'chuk // Biblioteka. Nauka. Komunikatsiya : formuvannya natsional'noho informatsynoho prostoru : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 4–6 zhovtnya 2016 r.) / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernads'koho, Asots. b-k Ukrainy, Rada dyr. b-k ta inform. tsentriv – chleniv MAAN. K., 2016. 640 s. S. 142–145.

7. Koval'chuk H. I. Knyzhkovi pam'yatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v biblioteknykh fondakh / H. I. Koval'chuk. K.: NBUV, 2004. 644 s. S. 343, 575.

8. Kovpak S. A. Vid Putyvlya do Karpat / S. A. Kovpak. Kyiv : Vydavnytstvo politychnoyi literatury Ukrainy, 1979. 336 s.

9. Kravchuk Petro. Z ridnym narodom. Kyiv : Tovarystvo «Ukrayina», 1979. 32 s.

10. Lebed' M. UPA: Ukayins'ka povstans'ka armiya, yiyi geneza, rist i diyi u vyzvol'nyi borot'bi

ukayins'koho narodu za ukayins'ku samostiynu sobornu derzhavu. Ch. 1 : Nimets'ka okupatsiya Ukrainy / M. Lebed'. B. m.; Vydavnytstvo presbyuro UHVR, 1946. 124 s., karta.

11. Popyk V. Stvorennya fundamental'noyi elektronnoyi biblioteki «Ukrayinika» yak skladnyk formuvannya natsional'noho humanitarnoho informatsynoho prostoru / Volodymyr Popyk // Bibliotchnyy visnyk. 2014. 6, 3–7.

12. Prokop M. 60-richchya SRSR / Myroslav Prokop. Kyiv: Radyans'kyi pys'mennyk, 1982. 20 s.

13. Solons'ka N. Knyzhkova komunikatsiya ukayins'kykh immihrantiv u Kanadi yak zasib natsional'noho spilkuvannya / Nataliya Solons'ka // Ukayinoznachy al'manakh. Kyiv, 2016. Vypusk 19, 152–155.

14. Supronyuk O. K. Pytannya knyhoznavstva, vydavnychoyi spravy i bibliografii na storinkakh zhurnalu «Nova Ukraina» (Praha, 1922–1928) / O. K. Supronyuk // Biblioteka. Nauka. Komunikatsiya : formuvannya natsional'noho informatsynoho prostoru : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 4–6 zhovtnya 2016 r.) / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernads'koho, Asots. b-k Ukrainy, Rada dyr. b-k ta inform. tsentriv – chleniv MAAN. K., 2016. 640 s. S. 195–198.

15. Ukayins'kyi robitnychyy klas v borot'bi za myr / vidp. red. O. B. Sluts'kyi; red. N. O. Holovko; tekhn. O. A. Matviychuk; kor. T. S. Kyrylov. Kyiv: Ukayins'kyi robitnyk, 1981. 21 s.

УДК 316.334.56

Людмила Афанасьєва, Євгеній Музя, Красимира Колева, Роман Олексенко

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ В КОНТЕКСТІ ЄДНАННЯ УКРАЇНИ

У ході дослідження було встановлено, що діалог культур, з одного боку, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, а з іншого, сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення. Виявлено необхідність дослідження міжкультурного діалогу як фактора узгодження різних інтересів, що все частіше виступає єдиною можливим способом виживання людства у зв'язку з суперечливими, кризовими процесами, що протікають в сучасному суспільстві, головною умовою толерантного вирішення конфліктних ситуацій. Встановлено, що діалог культур можливий тільки при певному зближенні їх культурних кодів, наявності або виникненні загальної ментальності. З'ясовано, що умовою продуктивного діалогу є довіра, а довіра з'являється лише там, де відкрито і достатньо ясно до співрозмовника доноситься наше розуміння про його і наші позиції й цінності. Визначено, що діалог культур – це проникнення в систему цінностей тієї чи іншої культури, що здійснюється через повагу до них, подолання стереотипів, синтез самобутнього і інонаціонального, що веде до взаємозбагачення і входження в світовий культурний контекст. З'ясовано, що в діалозі дуже важливо побачити загальнолюдські цінності взаємодіючих культур. Виявлено, що національний рівень міжкультурного діалогу є значно складнішим, ніж етнічний, так як охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціо-економічний та ідеологічний аспекти.

Ключові слова: консенсус, толерантність, міжкультурна комунікація, взаєморозуміння.

Liudmyla Afanasieva, Eugene Muzja, Krasimira Koleva, Roman Oleksenko

INTERCULTURAL DIALOGUE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN UNIFICATION

Abstract The process of intercultural dialogue is a long-term phenomenon. It means that the intercultural dialogue is a complex, contradictory and ambivalent factor of the present, which is a complex of many components and it depends on the influence of some systemic factors.

The dialogue includes spiritual and moral aspects that contribute to the establishment of understanding and the consistency not only at the interpersonal level, but the intercultural communication. The main category that defines the essence of

the cultural dialogue is the understanding that leads to the knowledge of the inner world of culture and its value significance. The dialogue, as a universal phenomenon, fixes the constructive side of cultural interaction, it is an integrator of cultural completeness, demonstrates the impossibility of the culture beyond the dialogue.

In the context of globalization, characterized by tendencies towards cultural unification and cultural isolation, the intercultural dialogue is an important factor for cultural integrity and its preservation. This is largely attributable to the multicultural space where ethnic cultures produce models of dialogue that include both universal foundations and their own cultural peculiarities. Spiritual and cultural integrity is the protection of the spiritual, moral, cultural foundations of society's life, which level is determined by the readiness for dialogue, in other words, the participants' ability to understand each other in the cultural process, to recognize the value of another culture. In the multicultural regions of Ukraine, the dialogue acts as a key factor in providing spiritual and cultural safety, also it helps to sustain the functional and reproductive aspects in the cultures of all national groups in the region to preserve the ethnic identity.

Summarizing our culture-specific elements, we can conclude that the intercultural dialogue belongs to the list of fundamentally corrected phenomena, that is, on the one hand, it should be given appropriate value and shown respect according to the objective data due to the historical preconditions, and on the other - to realize their extent imperfection, partiality, and the need for adjustment and optimization from the standpoint of "Appropriate". Firstly, this "Appropriate" is the equality of various cultural assets in the context of general civilization value, and secondly, the sovereign right to borrow and assimilate any cultural norms from another culture, and to deny such a necessity due to the inconsistency of other cultural norms with the imperatives of their own culture.

The variety and complexity, where the dialogue has its own role in the context of modern culture, create new challenges for researchers. The dimension of civilization development, when the human mind managed to fix and understand the cultural-historical process, is replaced by a rapid change in cultural space. In this regard, new synergetic methodologies are needed to build effective, practically valuable concepts of cultural dialogue interaction.

Key words: consensus, tolerance, intercultural communication, mutual understanding.

Постановка проблеми. Коли ми говоримо про культуру, то звертаємо увагу насамперед на різноманіття конкретних варіантів культур. Гіпотетично, людині, напевно, простіше було б взаємодіяти з іншими людьми, будувати свої відносини, якби у світі утвердилася одна культура. Очевидно, за цієї умови не було б такої кількості розбіжностей, конфліктів, можливо, було б менше підстав для них, простіше й легше нам було б спілкуватися, уживатися в нове середовище тощо.

Однак у сучасній Україні існують безліч етнічних спільнот, субкультур та інших культурних груп, які знають один про одного дуже мало або не знають взагалі нічого. З цього випливає проблема непорозуміння між певними культурними групами, яка призводить до конфліктних ситуацій. Існує проблема ксенофобії, коли місцеве населення з острахом та відчуженням ставиться до певних груп людей, які відрізняються зовнішньо, культурно, ментально. І в результаті "інші" часто піддаються осуду, як мінімум, або й фізичному насильству зі сторони необізнаних людей. Якщо не повністю зменшити ризики подібних явищ, то багато в чім запобігти цьому можливо, надавши сторонам конфлікту (національним меншинам, представникам субкультур та інших культурних груп, загальній масі населення) якомога більше інформації одне про одного.

Дійсно, різноманіття культур спочатку передбачає їх замкнутість і вимагає діалогу. Локальна культурна замкнутість може бути розімкнута в діалозі з іншою культурою через ідеологію, філософію тощо. Але саме через філософію загальнолюдське й проникає в діалог культур, створюючи шанс кожній культурі делегувати свої кращі досягнення в загальнолюдський фонд. Адже культура – надбання всього людства, як історичний результат взаємодії народів. Діалог є істинною формою міжнаціонального спілкування, що

передбачає як взаємозбагачення національних культур, так і збереження їх самобутності. Тому можна казати, що загальнолюдська культура – це мовби дерево з багатьма гілками, а культура народу може процвітати лише тоді, коли процвітає загальнолюдська культура.

Таким чином, історичний процес формування і розвитку культури не може бути правильно зрозумілий, не враховуючи взаємодію культур. Історична практика показує, що міжкультурна взаємодія – це і процеси створення, утвердження і подолання стереотипів, оскільки кожна культура сприймає іншу не завжди адекватно і не в повному обсязі та питомій якості, а лише в тих компонентах і якостях, яких сама певний період потребує і здатна перейняти, засвоїти [5, с. 15].

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі існує велика кількість публікацій з проблем діалогу культур. Ці питання розглядаються в різних дисциплінарних ракурсах: в дослідженнях з філософії, культурології, релігієзнавства, соціології, філософської антропології. Ідея діалогу своїм корінням сягає в античну епоху – філософія Сократа, Платона і Аристотеля має принципово діалогічну природу. Віхою в тлумаченні діалогу є праці М. Бубера, Ф. Розенцвейга, Ф. Ебнера, О. Розенштока-Хюссі. Діалог в цілому, а також його структура, відношення між учасниками діалогу стали предметом розгляду в герменевтиці (Х.-Г. Гадамер), феноменології (Е. Гуссерль, М. Мамардашвілі), фундаментальній онтології (М. Хайдеггер), теорії пізнання (М. Каган, А. Коршунов, Г. Кіріленко), літературознавстві та семіотиці (А. Аверінцев, М. Бахтін, М. Лакшін, Ю. Лотман), в дослідженнях засад комунікації (А. Моль, В. Борев, Ю. Габермас). Діалог в українській філософії став предметом осмислення таких дослідників, як В. Андрущенко, І. Дзюба, В.

Свтух, Л. Ляпіна, М. Михальченко, Ю. Римаренко, Б. Слюсарчук, М. Цюрупа та інших.

Аналіз літератури показав, що комплексне культурфілософське дослідження діалогу культур як чинника забезпечення соціокультурної цілісності не отримало достатнього освітлення. Недостатня розробленість даної проблеми зумовила вибір теми нашого наукового дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні ролі діалогу культур в збереженні цілісності сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Посилення міжкультурної взаємодії етносів – питома ознака сучасної доби [8, с. 491]. Проте не слід забувати, що дана тенденція за різних соціальних умов може проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Вплив однієї культури може нести загрозу знеособлення і навіть асиміляції для інших. Або навпаки. Міжкультурна взаємодія може сприяти процесу зближення етнічних культур, стимулювати їх розвиток і тим самим забезпечувати міжетнічну злагоду та консолідацію суспільства. Такою формою взаємодії є діалог культур.

Проблема розгортання діалогу культур є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як консолідованої нації. Політичний контекст проблематики (необхідність збереження міжетнічного миру, забезпечення національної ідентифікації, знаходження місця країни в системі культурних і геополітичних координат тощо) зумовлює необхідність вироблення адекватної політики щодо врегулювання міжетнічних відносин [5, с. 15].

Існують різні варіанти результатів діалогу. Якщо знову звернутися до вчень М. Бахтіна (адже саме він розробив методологію діалогу), то можна окреслити такі варіанти: по-перше, синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну; по-друге, коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не перемішуються, а кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються; по-третє, можлива ситуація, за якою діалог веде насамперед до розуміння істотних принципів різних вихідних настановлень, коли “чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливого – без бійки на межі” [1, с. 426].

Які ж фактори обумовлюють необхідність ведення діалогу в українському суспільстві? По-перше, це нові соціально-політичні реалії. Утвердження України як суверенної держави, її прагнення стати правовою, демократичною, соціально-відповідальною вимагають пошуку таких орієнтирів, які б сприяли консолідації суспільства, утвердженню принципів співжиття і співпраці. Адже подолати кризові явища будь-яке суспільство може тільки тоді, коли буде жити в режимі діалогової культури, толерантності, виваженого компромісу.

По-друге, поліетнічний склад українського суспільства. Згідно з Всеукраїнським переписом

населення 2001 р., в Україні живуть представники понад 130 великих і малих етносів. І всі етнospільноти, незалежно від їх кількісної характеристики, з одного боку, мають право на розвиток своєї культури, збереження власної етнічної ідентичності, формування особливих норм спілкування, з іншого – сприяють збагаченню інших культур. Це означає, що жодна культура як суб'єкт спілкування не може бути “зайвою” по відношенню до іншої. У вказаному контексті ідея досягнення реальної полікультурності є надзвичайно важливою. Так, відстоюючи ідею полікультурності, дослідник Антоніо Перотті в своїй монографії “Виступ на захист полікультурності” зазначає, що першим кроком при розгляді плюралізму європейських суспільств є усвідомлення внесків інших цивілізацій до історичного розвитку європейських культур. “Жодна культура, – пише А. Перотті, – не є зайвою по відношенню до історії людської думки, спадщина якої становить частину європейської цивілізації. Тому жоден індивід не повинен розглядатись як “культурний зайда” в Європі. Знання про внесок цивілізацій до інтелектуальної спадщини людства, до раціоналізму є відправною точкою для полікультурності” [6, с. 35]. Продовженням цієї думки є міркування українського вченого І. Дзюби, який зауважує, що “міра ізоляції від світових процесів була і є мірою не лише економічного, але й духовного зубожіння”, а “міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього” [4, с. 21].

По-третє, необхідність відновлення культурного простору, що залишився у спадок від тоталітарної системи. Одним із факторів, що визначають особливості даної проблеми, є етнічна неоднорідність українського суспільства.

Щодо України, то за сучасними стандартами вона є порівняно етнічно однорідною країною – етнічні українці становлять майже три чверті населення. Відтак в багатьох місцевостях (здебільшого прикордонних) компактно проживають чимало іноетнічних груп, а в окремих регіонах питома вага таких груп доволі помітна. Зазначимо, що соціально-культурний склад населення України є значно складнішим від того, про який говорять результати перепису 1989 року: в цілому населення приблизно на 94% складається сьогодні з трьох великих лінгво-етнічних груп: україномовних українців (близько 40%), російськомовних українців (33-34%) та російськомовних росіян (21%). Російськомовне населення і його, так би мовити, структуроутворююче ядро – етнічні росіяни сприймаються мовними опонентами як своєрідна п'ята колона, яка в будь-який момент готова сприяти реставрації стану справ, що проіснував понад триста років. Саме цим було викликано на початку 90-х років гостре, що межує часом з конфронтаційним, неприйняття українських «москалів» (до останніх відносили і відносять, як

правило, не тільки етнічних росіян, а й усе російськомовне населення України) [2, с. 54].

У свою чергу російськомовне, насамперед, корінне російськомовне населення України, яке пережило перший шок звинувачень у чужорідності, до пори до часу зайняло очікувальну, оборонну позицію. Більше того, процес економічного хаосу і стрімкого зубожіння більшості населення призвів до того, що для російськомовного населення України проблема порушення його основних прав і свобод за мовною ознакою взагалі тимчасово відійшла на другий план.

До того ж має місце свого роду поляризація вказаних мовних груп між заходом та південним сходом України, істотні культурні (зокрема, релігійні) відмінності між україномовним населенням Галичини та Наддніпрянщини, а також фактична двомовність (принаймні, пасивна) мільйонів містян як Центральної, так і Західної України [3].

Існують й інші аспекти культурного плюралізму, наприклад, релігійні: на заході України нині домінує греко-католицька конфесія; зростає вплив римо-католицької. По всій Україні, особливо у великих містах, чимало прихильників протестантських конфесій (баптистів, адвентистів тощо), в Криму - ісламу. Єврейське населення дедалі частіше повертається до іудаїзму. Загальна картина ускладнюється ще й внутрішньоправославними проблемами (суперництво церков). Серед молоді певної популярності набули східні релігії - наприклад, крішнаїзм. Отже, українське суспільство є багатокультурним де-факто, але ця багатокультурність є далеко не гармонійною [7, с. 11-13].

Соціальна напруженість в Україні зараз така, що вже ніхто не може відвернутися і весь свій потенціал спрямувати на те, заради чого він, власне кажучи, підвищував свій культурний рівень, на те, щоб упорядкувати суспільні відносини. Отже, цілком очевидним є те, що усвідомлена або неусвідомлена ставка на конфронтаційну політику в рамках етнонаціонального та етнокультурного просторів країни - це небезпечно і короткозоро. Виходом з даної ситуації може бути тільки ведення діалогу, і, зокрема, діалогу культур, який, по-перше, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, по-друге, сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення. Адже діалог культур - це цивілізована форма міжкультурної взаємодії, яка веде до збагачення всіх культур в ім'я прогресу кожної, до поглиблення культурного саморозвитку, до взаємозбагачення за рахунок іншого культурного досвіду як в рамках певних культур, так і в масштабах світової культури. Необхідність діалогу культур є і умовою самозбереження людства. Взаємодія, діалог культур в сучасному світі - процес складний і, можливо, іноді хворобливий. Необхідно забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної зі сторін цієї взаємодії та в інтересах суспільства в цілому, держави, світового

співтовариства як на етнічному так й на національному рівнях.

На національному рівні діалогу регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури. Посилення міжкультурного діалогу етносів є характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов він може проявлятися по-різному. В одних випадках він може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших - навпаки - яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур. Можна стверджувати, що діалог культур як складно організований соціокультурний феномен має свою специфічну природу, а його існування передбачає взаємну зацікавленість учасників у діалозі. Очевидно, що вплив однієї культури на іншу реалізується тільки в тому випадку, якщо існують необхідні умови для такого впливу. Одним з головних об'єктивних протиріч, властивих культурам усіх народів світу, є протиріччя між своєрідністю процесу розвитку національних культур і потребою їх зближення. Тому необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства, а формування духовної єдності є результатом діалогу сучасних культур.

Так, етнічний рівень діалогу здійснюється між локальними етносами, етномовними, культурно-господарськими (за спільністю матеріальної культури), історико-етнографічними (за схожістю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільнотами. У діалозі культур цього типу проявляються подвійні тенденції. Взаємне засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо. А з іншого боку - супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки. Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечними є як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинання, або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів.

На нашу думку, сьогодні рівень діалогічності культур є виразом їхніх перспектив у багатьох сенсах і значеннях суспільного життя. Невміння знаходити спільну мову в різнокультурних і різномовних спільнотах наших міст обертається в жорстке ідеологічне і політичне розмежування громадян та громад, чим користуються недруги нашої незалежності і української культури в цілому. Неувага до потреби міжкультурного діалогу не менш небезпечна, ніж, скажімо, відсутність культури правдивості і серйозного цивілізованого ставлення

до власних громадян у багатьох нинішніх вітчизняних політиків. Замовчування таких проблем, як і відсутність елементарних людських чеснот у керманичів, теж може призвести до розколу громадянського суспільства у будь-якій поліетнічній країні. Багато в чому невисокий рівень міжкультурного діалогу у нашій багатомовній і багатокультурній державі й дозволяв деяким політикам ділити мапу країни і навпіл, і на безліч шматочків. Однак все те, що привело багатонаціональну українську громаду на Майдан у дні Революції Гідності, і те, що дозволяє йому, попри всі скрути, стримувати збройну агресію проти своєї держави сьогодні каже, що такий діалог існує, і що у ньому – культурне майбутнє нашої держави. Не може мати нічого спільного зі справжнім діалогом культур народів те агресивне і брутальне ставлення до їхнього права на власне світобачення і самореалізацію, яке поширює через підконтрольні йому ЗМІ своїм власним і сусіднім народам шовіністично налаштоване керівництво РФ, наносячи непоправну шкоду такому діалогові у найближчому майбутньому.

Висновки. Підсумовуючи вище окреслені думки та підходи, можна констатувати, що діалог культур, з одного боку, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, а з іншого, сприяє процесу їхньої взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення.

Наразі ми повинні зробити все можливе щоб відбувся національний діалог між представниками різних культур і субкультур, які на даний момент знаходяться в протистоянні. Національний рівень міжкультурного діалогу є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціо-економічний та ідеологічний аспекти. Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є нація. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості. Тому, міжкультурний діалог – це запорука національної єдності України через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється і створенням відповідної культури – мови, ідеології, норм, звичаїв тощо.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин – М.: Искусство, 1986. – 445с.

2. Вістріч Р.Г. Демонізація іншого: антисемітизм, расизм і ксенофобія / Р.Г. Вістріч – Одеса: АО БАХВА, 2006. – 412 с.

3. Джерела української самосвідомості та культури // Культурне відродження в Україні. – Львів: Астериск, 1993. – С. 9 – 86.

4. Дзюба І.М. Між культурою і політикою / І.М. Дзюба. – К.: Вид-во “Сфера”, 1998. – 372 с.

5. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ ст.: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті “Києво-Могилян. акад.”: (із циклу щоріч. пам’ят. Лекцій ім. А. Оленської-Петришин) / Сергій Борисович Кримський. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 32 с.

6. Перотті Антоніо. Виступ на захист полікультурності / Антоніо Перотті. – Львів: Кальварія, 2001. – 127 с.

7. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / Під ред. О. Гриценка. — К.: УЦКД, 2001. — 230 с.

8. Ричард Тердиман. Образование, просвещение, взаимосвязь и различие. Руководство по диалогу: доверие и идентичность / Под редакцией К. Чижевского, И. Куляс, М. Голубевского / Сейны. Издат.: Фонд Пограничье, Сейны – 2015. – 615 с.

9. Pickering, Michael. Stereotyp in gand Stereotypes // Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ritzer, George (ed). Blackwell Publishing, 2007 // «Два різні добра. Уявлення про добро: східна та західна перспектива».

10. Тодоров Ц. Цивілізований діалог / Цветан Тодоров ; [пер. с англ. И. Сашенковой]. – [Электронный ресурс] // Режим доступа до ресурсу: http://n-europe.eu/article/2008/06/10/tsivilizovanniy_dialog

References:

1. Baxtyн M.M. 1986. Estetyka slovesnogo tvorchestva. [Aesthetics of verbal creativity]. M.: Yskusstvo. 445 s.

2. Vistrich R.H. 2006. Demonizatsiya inshoho: antysemityzm, rasyzm i ksenofobiya. [Demonization of another: anti-Semitism, racism and xenophobia]. Odesa: AO BAKhVA. 412 s.

3. 1993. Dzherela ukrayinskoyisamosvidomosti ta kultury. [Sources of Ukrainian identity and culture]. // Kulturne vidrodzhennya v Ukraini. Lviv: Asterysk. S. 9-86.

4. Dzyuba I.M. 1998. Mizh kulturoyu i politykoyu. [Between culture and politics]. K.: Vyd-vo “Sfera”. 372 s.

5. Krymskyj S. B. 2003. ZaklykyduhovnostiXXIst.: lekciya, prochyт. 31 zhovt. 2002 r. v Nacz. un-ti “Kyev-Mogylyan. akad.”: (izcyklushhorich. Pam'yat. lekcijim.A. Olenskoyi-Petryshyn). [The calls of spirituality of the twenty-first century]. Article. K.: Vyd.dim “KM Akademiya”. 32 s.

6. Perotti Antonio. 2001. Vystup nazaxyst polikulturnosti. Lviv: Kalvariya. 127 s.

7. 2001. Perspektyvy zaprovadzhennya zasad polikulturnosti v systemi serednoyi osvity Ukrainy. Analychnyj oglyad ta rekomendaciyi. [Prospects of introduction of principles of multiculturalism in the system of secondary education of Ukraine. Analytical review and recommendations]. K.: UCzKD. 230 s.

8. Pickering, Michael. StereotypingandStereotypes // BlackwellEncyclopediaofSociology. Ritzer, George

(ed). Blackwell Publishing, 2007 // «Dvariznidobra. Uvavlenyaprodobro: sxidnatazaxidnaperspektyva».

9. Rychard Terdyman. Obrazovanye, prosveshhenye, vzaymosvyaz y razlychye Rukovodstvo po dyalogu: doverye y ydentychnost. / Podredakcyey K.

Chyzheskogo, Y. Kulyas, M. Golyubevskogo / Sejny. Yzdat. : FondPogranyche, Sejny – 2015. - 615s.

10. Todorov C. Civilizovannyj dialog.[Civilized dialogue]. Article. Retrieved from URL (in Russian).

УДК 94 (470 + 571) (= 161.2) «1991/2014»

Олена Балера

ОСНОВНИ НАПРЯМИ МИСТЕЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1991 – 2014 РР.)

Анотація. Статтю присвячено вивченню та аналізу процесу утворення українських громадських організацій Росії впродовж 1991 – 2014 рр. (до початку збройного вторгнення Росії на територію України), визначенню основних напрямів і форм мистецької діяльності таких об'єднань та їх ролі у реалізації національно-культурних потреб української діаспори Російської Федерації. Встановлено, що найбільш результативними напрямками культурно-мистецької діяльності російських українців стали проведення фестивалів української культури та українських народних свят, створення музичних, пісенних і танцювальних колективів, створення молодіжних та дитячих організацій, видання друкованих періодичних видань українською мовою, створення україномовних телевізійних програм і радіопередач, відродження національних традицій у різних формах образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва тощо. З'ясовано, що впродовж 1991 – 2014 рр. російськими державними установами не було розроблено конкретних програм і планів щодо сприяння національно-культурному розвитку української діаспори, проте активістам українських громадських організацій у досліджуваній період вдалося отримувати для реалізації своїх культурно-мистецьких проєктів періодичну або ситуативну організаційну та фінансову допомогу від центральних та місцевих органів державної адміністрації у межах загальнокультурних програм.

Ключові слова: українці Російської Федерації, національно-культурні потреби, фестивалі української культури, українські народні свята, створення молодіжних та дитячих організацій, засоби масової інформації, образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво.

Olena Balera

THE MAIN DIRECTIONS OF ARTS ACTIVITY OF UKRAINIAN CULTURAL PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE RUSSIAN FEDERATION (1991 – 2014 YEARS)

Abstract

The process of rapid formation of Ukrainian public organizations in Russia had begun in the wake of the national-cultural revival in the late 1980s and early 1990s. The quantity of similar organizations had gradually increased from 28 in 1992 to 156 in the first half of 2010. The cultural associations had been dominating among the public organizations created by Russian Ukrainians and the results of their activity in the development of different direction of Ukrainian art had been the most significant. The most successful directions of arts expression of the Ukrainian diaspora of Russia during the 1990s – the first half of the 2010-s had been organizing periodically repetitive festivals of Ukrainian culture and Ukrainian national holidays, their participation in general Slavic cultural events and national holidays of Russian people of other nationalities. As such activities didn't have a socio-political background, activists of Ukrainian public organizations had managed to receive financial support for their purpose from representatives of central and local Russian government institutions within the framework of general cultural programs, but any concrete programs and plans for support to the Ukrainian diaspora hadn't introduced during this period. The main forms of Russian Ukrainians' work with children and young people had been studying with children the national traditions of the Ukrainian people, their involvement in folk holidays, the organization of summer children's camps for the study of the Ukrainian language and culture (Republic of Bashkortostan), participation in the establishment of similar camps in Ukraine, organization of courses on the study of the Ukrainian language, etc. The representatives of the Ukrainian diaspora of Russia during 1991 – 2014 had failed to introduce any permanent all-Russian periodicals that would receive systematic state support from the Russian or Ukrainian authorities. Some local public organizations from some regions of Russia periodically had managed to publish Ukrainian-language newspapers, receiving financial support for their purpose from local administrations or sponsoring funds. The most successful of such publications had been the newspaper "Krynica", a Ukrainian-language periodical of Bashkortostan, and the socio-political newspaper "Voice of Ukraine in Western Siberia", which had been printed by representatives of the Ukrainian organization of the Tyumen region "Batkivshchyna". Ukrainian organizations in Russia during the 1990s – the first half of 2010 had failed to receive state support for the introduction of Ukrainian radio programs and television programs that would be broadcast on the territory of all Russia, but some public organizations from different regions of Russia had managed to negotiate with local radio and television and the local state administration regarding the organization of Ukrainian radio broadcasting and separate TV broadcasts at the regional level. The longest and most successful Ukrainian radio programs had been Samara programs "Veselka" and "Promin" due to the significant financial support of the regional state administration of Samara region and Orenburg program "Kobzar" whereas the deputy head of the Orenburg regional public organization "Ukrainian cultural and educational society named T.G. Shevchenko" S. B. Kabanova had been working as a journalist at the Orenburg Regional Radio. The representatives of the Ukrainian diaspora during the 1990s and early 2010s repeatedly had made attempts to introduce TV programs in the regions, in particular, in Moscow, Tyumen, Surgut, Orenburg, Samara, Petrozavodsk,

Petrovsk-Kamchatsky, etc. However, any successful project hadn't introduced due to the relatively high cost of television programs and the lack of constant state or sponsorship support. Ukrainian public organizations in Russia during the 1990s and the first half of the 2010s had also carried out separate and haphazard arts activities in the field of fine arts and decorative applied art, mainly in the form of exhibitions of works of Ukrainian artists that hadn't become systematic. The most of such exhibitions had carried out in the Republic of Bashkortostan. The difficult position of the Ukrainian community in Russia in condition of the Russian-Ukrainian military confrontation is also worsening due to the anti-Ukrainian attitude in relation to them from Russian pro-government media, so at the present stage Ukrainian public organizations are in urgent need of organizational and financial support from Ukrainian authorities and public organizations.

Key words: Ukrainians of the Russian Federation, national and cultural need, festivals of Ukrainian culture, Ukrainian folk festivals, initiation of youth and children's organizations, mass media, fine arts, decorative applied art.

Встановлення контактів і налагодження співробітництва з представниками громадських організацій закордонних українців є одним із найважливіших напрямів роботи українських зовнішньополітичних установ. Найчисельніша українська діаспора проживає в Російській Федерації, однак розгортання російсько-українського збройного конфлікту й активізація інформаційної війни з боку російських засобів масової інформації, спрямованої на створення у російському суспільстві негативного образу українців та української держави, призвели до фактичної втрати українськими владними структурами будь-яких можливостей надання допомоги російським українцям у розвитку їх національної культури на дипломатичному рівні. В умовах відсутності на сучасному етапі впливових загальноросійських об'єднань українців єдиними структурними одиницями, що мають за мету відродження і розвиток українських національно-культурних традицій, є культурні громадські організації, створені представниками української діаспори Росії. Основними напрямками діяльності таких організацій упродовж 1991 – 2014 рр. стали проведення фестивалів української культури та українських народних свят, створення музичних, пісенних і танцювальних колективів, заснування українських дитячих та юнацьких організацій, видання друкованих періодичних видань українською мовою, створення україномовних телевізійних програм і радіопередач, відродження національних традицій у різних формах художнього мистецтва тощо. Робота українських організацій в Російській Федерації здійснювалась в досить складних умовах, оскільки у 1990-х – I половині 2010-х років не було розроблено конкретних програм і планів надання фінансової допомоги національним меншинам країни для їх національно-культурного розвитку і подальша розробка таких документів стосовно російських українців в найближчій перспективі є практично неможливою. Тому вивчення і узагальнення досвіду утворення і мистецької діяльності культурних громадських організацій українців Росії є одним з важливих і актуальних завдань української історичної науки, оскільки його результати можуть сприяти налагодженню плідного співробітництва з представниками української діаспори Російської Федерації, а також пошуку нових методів і форм надання їм інформаційної, організаційної та фінансової допомоги для збереження і розвитку

національно-культурних традицій українського народу.

В процесі роботи над статтею авторкою вивчено наукові роботи українських дослідників С.О. Вовк, М.М. Галік, М.Б. Закірова, Т.Д. Крамарчук, Л.І. Мазуки, А.А. Попка, О.М. Романухи, О.І. Стадніченко, О.Н. Хорошковської, І.Б. Якуц та ін., в яких розглянуто основні тенденції розвитку та діяльності українських громадських організацій Російської Федерації впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр., містяться окремі приклади співпраці таких організацій з українськими і російськими державними установами та суспільними організаціями [7; 8; 10; 13; 17; 21; 22; 24; 30; 32; 35]. Наукові та науково-популярні праці російських науковців та активістів громадських організацій українців Росії А. Авраменка, В. Бабенка, Л. Мельник, В. Павука, В. Сінельникової, Ю. Сіренко, І. Скибицької, І. Снежкової, Д. Чернієнка, І. Шульги вміщують цінну фактологічну інформацію про історію виникнення українських громадських організацій Російської Федерації, у них наведено конкретні приклади діяльності таких організацій, що мають за мету збереження та розвиток українських національно-культурних традицій [1; 3; 18; 20; 25; 26; 27; 28; 33; 34]. Проте на сучасному етапі ще не створено наукових праць, які б містили комплексний науковий аналіз основних напрямів і форм мистецької діяльності громадських організацій російських українців упродовж 1990-х – першої половини 2010-х років.

Виходячи з цього метою даної публікації є вивчення та аналіз процесу утворення українських громадських організацій Росії впродовж 1991 – 2014 рр. (до початку збройного вторгнення Росії на територію України), визначення основних напрямів і форм мистецької діяльності таких об'єднань та їх ролі у реалізації національно-культурних потреб української діаспори Російської Федерації.

На хвилі національно-культурного відродження наприкінці 1980-х – на початку 1990-х в Російській Федерації розпочався стрімкий процес утворення українських громадських організацій, кількість яких поступово зростала з 28 у 1992 р. до 156 у першій половині 2010-х років. Серед громадських організацій, створених російськими українцями, переважали об'єднання культурного спрямування, які найбільш значних результатів досягли у розвитку різних напрямів українського мистецтва. Одним із найпоширеніших напрямів

самовираження української спільноти Росії впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр. стала організація та проведення регіональних фестивалів української культури, народних свят, а також участь у національних святах представників інших національних меншин Російської Федерації. Найпомітнішими культурними заходами, організованими українськими громадськими організаціями Росії, стали щорічні або періодично повторювані конкурси та фестивалі української творчості, зокрема чотири фестивалі української культури Татарстану (впродовж 2002 – 2010 рр.) та Відкритий вокальний конкурс імені Оксани Петрусенко, проведені Нижньокамською національно-культурною автономією «Українське товариство "Вербиченька"» за підтримки Міністерства культури Республіки Татарстан та місцевої державної адміністрації Нижньокамська; Всеросійський фестиваль-конкурс українських хорових колективів і вокальних ансамблів імені Олександра Кошиця (у 1995, 2000, 2002 та 2006 роках), ініціаторами проведення якого стали Об'єднання українців Росії, Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії» та Регіональна громадська організація «Українці Москви»; Міжнародний фестиваль-лабораторія традиційної української культури пам'яті Василя Скуратівського «Роде наш красний» (у курортному містечку Лазаревське м. Сочі), Міжнародний фестиваль мистецтв «Українська весна в Санкт-Петербурзі» та конкурс сучасної української пісні «Українська ліра Санкт-Петербурга», що відбувались за сприяння міських українських громадських організацій та Генерального консульства України у Санкт-Петербурзі; Краснодарський крайовий фестиваль української культури, до проведення якого долучились Краснодарська крайова громадська організація «Національно-культурний центр "Товариство українців Кубані"», Департамент культури Краснодарського краю та Канівський муніципальний заклад культури «Будинок культури "Колос"»; щорічний фестиваль самодіяльних творчих колективів українців Західного Сибіру «Сибірські барви України», засновником якого стала Національно-культурна автономія «Українська родина» м. Сургут Тюменської області; Далекосхідний крайовий фестиваль української культури «Наша думка, наша пісня» (Хабаровськ), Фестиваль української культури «Україна співає» в Твері, Фестиваль української культури в Іжевську, організатором якого стало міське Товариство української культури «Громада» [15; 16; 19, с. 3].

Значну роль у проведенні різнобічних свят української культури відіграє Регіональна громадська організація «Українці Москви» (до 2001 р. – Об'єднання українців Москви), яка впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр. брала участь в організації культурно-просвітницької програми «Український музичний салон в Москві», творчого проекту «Український спів у світі», фестивалів

української культури «Веснянка» та «Сорочинський ярмарок в Москві», Фестивалю українського мистецтва «Жива пам'ять», Української молодіжної вітальні у Шевченківській залі Національного культурного центру України, творчого проекту «Український національний костюм», в межах якого створено постійну колекцію костюмів, творчого проекту «Видатні діячі музичної культури України», який присвячено вивченню творчості Р. Глієра, І. Козловського, О. Петрусенко, А. Кос-Анатольського, М. Скорика, В. Бесєдіної, В. Довганя та інших, міжнародного творчого проекту «Фестивальні маршрути Української хорової капели Москви» по містах Росії, України, Європи, США, Канади, Австралії, Ізраїлю тощо, екскурсійних маршрутів по слідах видатних українців у Москві тощо. Такий широкий діапазон культурної діяльності Регіональної громадської організації «Українці Москви» в різні роки здійснювався за організаційної та фінансової підтримки Міністерства культури РФ, Міністерства регіонального розвитку РФ, Комітету міжрегіональних зв'язків і національної політики міста Москви, Посольства України в РФ, Міністерства іноземних справ України, Міністерства культури України, Департаменту культури міста Москви, Комітету громадських зв'язків міста Москви, державної установи «Московський дім національностей», Всеросійського виставкового центру тощо [19, с. 3-4]. Однак ця допомога носила лише епізодичний і ситуативний характер і не вийшла на рівень укладання конкретних програм і планів надання допомоги українській діаспорі Російської Федерації з боку російської та української державних адміністрацій.

Керівництву Республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану «Кобзар» вдалося встановити довготривалу і плідну співпрацю з представниками республіканської та місцевої адміністрації, зокрема з Міністерством культури і національної політики Республіки Башкортостан і отримувати фінансову допомогу на проведення численних заходів, спрямованих на збереження і розвиток української культури. Так з 1995 р. раз на два роки в одному з українських сіл республіки проводиться свято української культури «Ой, радуйся, земле», у якому беруть участь самодіяльні творчі колективи. За підтримки районної адміністрації Чишминського району Уфимської області Національно-культурний центр «Кобзар» щороку проводить в селі Санжарівка свято Івана Купала. На республіканському рівні відзначаються релігійні свята Різдво та Великдень, які фактично перетворились на свята української культури. Стало також традиційним проведення Республіканського дитячо-юнацького фестивалю-конкурсу української культури «Червона Калина», котрий з 2006 р. отримав статус міжнародного [2, с. 45; 4; 12].

Впродовж 1990-х – першій половині 2010-х рр. представники українських громадських організацій та творчих колективів також приймали активну участь у

відзначанні загальнослов'янських національних свят та народних свят інших національностей Російської Федерації, зокрема у Фестивалі національних колективів «Хоровод дружби», всеросійських культурних фестивалях «Сузір'я дружби» та «Дні миру на Тихому океані», Міжнародному фестивалі «Москва – місто миру», Міжнародному фестивалі-конкурсі молодіжних фольклорних колективів «Червона гірка» (м. Брянськ), Міжнародному конкурсі високої моди національного костюму «Етно-Ерато», а також в урочистостях з нагоди національних свят «Сабантуй», «Навруз», «Акатуй», «Сагаалган» тощо [19, с. 3 – 4]. Цікавим є досвід Саратовської громадської організації «Український культурно-просвітницький центр «Родина», яка 2010 р. виграла конкурс обласних соціальних проектів і здобула право на проведення фестивалю слов'янської культури «Слов'янське небо» [9, с. 429]. Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану «Кобзар» за фінансової підтримки Міністерства культури і національної політики Республіки Башкортостан впродовж 2000-х – першої половини 2010-х рр. щорічно проводив Дні слов'янської писемності [12]. Українське товариство «Північна мрія» м. Вуктил (Республіка Комі) з 2006 р. постійно бере участь у проведенні свята «Вуктил багатонаціональний», під час якого творча група земляцтва виступає з концертною програмою, оформлює українське подвір'я з елементами української хати, накриває святковий стіл з українських страв тощо [23].

Значне місце в культурно-мистецькій діяльності українських громад Росії займає робота з дітьми та молоддю. Упродовж 1998 – 2002 рр. на території Башкортостану діяла українська молодіжна організація Союз української молоді Республіки Башкортостан «Беркут». Наприкінці 2000-х років було створено нову молодіжну організацію з подібною назвою – Союз української молоді Башкортостану, яка активно долучається до національно-культурного життя української спільноти даної республіки. З 1993 р. на базі середньої школи села Золотоношка Стерлітамакського району створено єдиний в республіці навчально-виховний комплекс – дитячий садок та школа, де діти починають вивчати українську мову з трьох років за двогодинною програмою (на тиждень). Учні початкових і старших класів вивчають рідну мову також за двогодинною програмою, а у середніх класах – за тригодинною програмою. На базі цього навчально-виховного комплексу в селі Золотоношка у літній період щорічно організовується дитячо-юнацький профільний табір з вивчення української мови, культури і традицій українського народу, регулярно проводяться українські фольклорні фестивалі [2, с. 46; 12]. На основі Саратовської регіональної громадської організації «Український культурно-просвітницький центр «Родина» також створено молодіжну організацію – Саратовський український молодіжний клуб, діяльність якого спрямована на

задоволення інтересів осіб будь-якої національності, яким цікаво вивчити українську мову, історію та взяти участь у культурних заходах клубу. Представники молодіжної організації з метою зацікавлення і залучення до співпраці асимільованих українців створили футбольну команду з великого футболу «Олімп», яка наприкінці 2000-х – у першій половині 2010-х рр. грала на досить високому рівні і виступала у міських спортивних змаганнях. Активісти цієї організації відкрили курси української мови для усіх бажаючих, а також у липні 2010 р. брали участь в організації Львівської літньої школи україністики разом із працівниками Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного інституту «Львівська політехніка» [9, с. 429]. Представники Сибірського центру української культури «Сірий клин» наприкінці 2000-х – на початку 2010-х рр. встановили плідне співробітництво з адміністрацією омських шкіл № 7 та № 63 і працівниками Омської муніципальної бібліотеки ім. Д.І. Менделєєва, результатом якого стало проведення для учнів 3-х – 5-х класів українських народних свят, присвячених святому апостолу Андрію Первозванному, святому Миколаю Чудотворцю, відзначанню Різдва Христового та Великодня. Готуючись до цих свят діти різних національностей розучували колядки, щедрівки, великодні пісні, веснянки, брали участь в українських національних іграх, конкурсах, забавах. Народні майстри Л.Г. Близнава та Ю.Д. Немиш проводили для молодших школярів заняття з розпису великодніх яєць та плетіння ляльок-мотанок [14]. Активісти Українського культурно-просвітницького товариства «Дніпро» з м. Нафтоюганська, при якому впродовж 2002 – 2006 рр. працювала українська недільна школа «Радослав», також проводили зі школярами традиційні українські свята «Козацькому роду нема переводу», «День святого Миколая», «Святвечір», «Мамо моя, рідна мама», «Квітуй, свята Україно» тощо. В українській недільній школі м. Тобольська, що існувала впродовж 1997 – 2009 рр. на базі Українського культурного центру при Українській національно-культурній автономії м. Тобольська, працювали гуртки з вивчення української мови, культури, історії України, а також із декоративно-вжиткового мистецтва [31, с. 404].

Одним із важливих напрямів культурно-мистецької діяльності українських об'єднань Російської Федерації впродовж 1990-х – першої половини 2010-х років стали спроби створення і розвитку україномовних засобів масової інформації. Слід відзначити, що за вказаний термін не вдалося створити жодного постійно діючого загальноросійського періодичного видання, яке б отримувало системну державну підтримку з боку російських чи українських владних структур. В окремих регіонах Росії місцевим громадським організаціям вдавалося періодично видавати україномовні газети, отримуючи для цього фінансову допомогу місцевих адміністрацій або залучаючи

спонсорські кошти. У 1989 р. в Москві українське товариство «Славутич» першим почало видавати свій друкований орган – газету «Український кур'єр» (6 тис. примірників), яка нерегулярно виходила впродовж 1991 – 1996 рр. З 1993 р. і впродовж 1990-х років Об'єднання українців Росії на чолі з О.О. Руденком-Десняком (головний редактор) і Товариство з обмеженою відповідальністю «Кімос» видавали газету «Український вибір», яка приділяла значну увагу висвітленню національно-культурного життя українських громад в різних кутках Росії. Впродовж 1990-х – 2000-х рр. в Москві у різні роки виходили також газети та журнали «Український клуб», «Тинди-Ринди», «Невідома газета», журнал української фантастики «Брати», «Інформаційний бюлетень Об'єднання українців Росії», «Українська мозаїка» тощо. Одним із найстабільніших українських видань Росії стала газета «Криниця», що видавалася в Уфі Республіканським національно-культурним центром українців Башкортостану "Кобзар". Газета почала виходити з квітня 1992 р. як щомісячний спеціальний випуск щотижневої регіональної газети «Волга-Урал», а з березня 1995 р. Міністерство друку та масової інформації Республіки Башкортостан зареєструвало «Криницю» як самостійну газету-часопис українців Башкортостану. Видання почало виходити накладом 1000 екземплярів і фінансувалося українським фондом «Відродження Чорнобиллю» та місцевою українською громадою. Впродовж середини 1990-х – початку 2010-х рр. газета мала культурно-просвітницьку орієнтацію, проте значна частина публікацій містила інформацію про життя і проблеми української спільноти Башкортостану. Значну роль в інформаційному забезпеченні української діаспори Росії впродовж 2000-х – на початку 2010-х рр. відігравала суспільно-політична газета «Голос України в Західному Сибіру», що була друкованим органом української організації Тюменської області «Батьківщина». Це видання фінансувалося урядом Тюменської області та частково отримувало допомогу від Генерального консульства України в Тюмені. Газета видавалася двома мовами: українською та російською і мала досить широкий спектр публікацій, зокрема історичні матеріали, культурно-освітні та суспільно-політичні статті, юридичні консультації тощо. У 1994 р. Національно-культурна автономія «Українська родина» (м. Сургут) розпочала випускати газету «Українська родина», яка впродовж 1996 – 1998 рр. трансформувалася в український додаток до щотижневої обласної газети «В центрі подій». З 1996 р. по 2006 р. Нижньокамська національно-культурна автономія «Українське товариство "Вербиченька"» випускало свою листівку «Вербиченька» на сторінках місцевого видання «Ваша газета», редактором якої працювала одна із активісток товариства Л. Найденко. Випуск листівки став можливим завдяки особистій домовленості з власником газети – татарським бізнесменом А.К. Сулеймановим. Впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр. в

різні роки неперіодично виходили також газети «Рідне слово» (м. Челябінськ), «Українське слово» (м. Мурманськ), «Козацьке слово» (м. Краснодар), «Український вісник» (м. Сиктивкар), «Українець на Зеленому кліні» (Приморський край), «Східна Слобожанщина» (м. Воронеж), «Українці на Півночі» (Тюменська область), «Український вісник» (Республіка Комі), «Сибірський українець» (м. Іркутськ), «Кобзар на Дону» (Ростовська область), «Батьківщина» (м. Петропавловськ-Камчатський), «Вісник Товариства української культури Кубані», «Промінь» (м. Самара), дайджест «Забута країна» (м. Санкт-Петербург) тощо [6; 11, с. 47].

Впродовж 1990-х – першої половини 2010-х років українським організаціям Росії не вдалося отримати державну підтримку щодо створення українських радіопередач та телевізійних програм, які б транслювалися на території усїєї Росії, проте в деяких регіонах Росії окремим громадським організаціям вдавалося домовитися з місцевим радіо і телебаченням та місцевою державною адміністрацією щодо організації українського радіомовлення і окремих телевізійних трансляцій на регіональному рівні. На початку 1990-х років на радіо «Ехо Москви» український журналіст В. Портніков вів авторську українську програму. З листопада 2003 р. до середини 2004 р. в Москві та Московській області виходила радіопрограма «Українська хвиля», яка була спільним проектом російської медіа-структури «Національна інформаційна група» та Об'єднання українців Росії (ведучий О.О. Руденко-Десняк). Двогодинна програма, що висвітлювала основні події в Україні, життя українців Росії, пропагувала українську культуру та літературу, транслювалася щонеділі з 15 до 17 години, однак через брак коштів невдовзі припинила своє існування. Впродовж 2000-х років – на початку 2010 рр. в Москві можна було слухати дві українські радіопередачі. Програма «Співуча Україна», що двічі на місяць транслювалася на «Радіо Росії», була спільним проектом цієї радіостанції та Національної радіокомпанії України. Проект було розроблено з ініціативи та за сприяння Посольства України в Російській Федерації. Всесвітню службу Радіо-Україна в Російській Федерації на початку 2000-х рр. можна було слухати цілодобово в діапазоні коротких хвиль і частково в діапазоні середніх та довгих хвиль, а з середини 2000-х рр. залишились лише короткохвильові трансляції, недоступні для більшості російських українців. Впродовж 1993 – 1997 рр. та з 2003 р. до початку 2010-х рр. державна телерадіомовна компанія «Самара» щомісяця транслювала інформаційно-музичну передачу «Веселка» (на середніх та ультракоротких хвилях і в радіотрансляційній мережі області). У 1997 – 2003 рр. через зміни у керівництві ДТРК «Самара» українська радіопрограма не виходила. Лише з жовтня 2003 р. завдяки новому голові державної телерадіокомпанії «Самара» (з 2005 р. – ДТРК «Росія-Самара»), заступнику голови опікунської ради Будинку дружби

народів Самарської області Ф. Алієву та значній фінансовій підтримці обласної адміністрації випуск української програми «Веселка» було відновлено. З 1993 р. по 2002 р. в Самарі виходила також українська радіопрограма «Промінь» на багатонаціональній комерційній радіостанції «Радіо – 7». Програма складалася з радіожурналу та концерту і транслювалася на коротких і середніх хвилях. В 2002 р. через фінансові труднощі «Радіо – 7» припинило своє існування. Значну допомогу ведучим українських радіопрограм в Самарі надавали Національна радіокомпанія України та Всесвітня служба Радіо України. Впродовж 1997 р. – початку 2010-х рр. на хвилях державної телерадіокомпанії «Росія – Оренбург» до ефіру виходила щомісячна українська одногодина програма «Кобзар», що містила в основному концерти. Її авторкою і ведучою була журналіст обласного радіо, заступник голови Оренбурзької регіональної громадської організації «Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Т.Г. Шевченка» С.Б. Кабанова. В Краснодарському краї впродовж 1995 – 2005 рр. на хвилях державної телерадіомовної програми «Росія – Кубань» голова Товариства української культури Кубані М.Г. Сергієнко вів щомісячні тридцятихвилинні культурно-освітні радіопередачі, у яких переважали концерти українських пісень та поезії. У 2005 р. програму було закрито у зв'язку зі зміною керівництва компанії. На хвилях державної телерадіомовної компанії «Росія – Мурманськ» впродовж 2000-х – початку 2010-х рр. також виходили українські радіопередачі, для яких не було спеціального графіка, але представники Національно-культурної автономії українців Мурманська і Мурманській області завжди могли домовитись про ефірний час, впродовж якого читали українську поезію та співали українські пісні. Впродовж 1990-х – на початку 2010-х рр. українські передачі виходили до ефіру і транслювалися в місцевих трансляційних мережах також в Тюмені, Тюменській області та в окремих містах Ханти-Мансійського і Ямало-Ненецького автономних округів, де живе багато українських заробітчан та членів їх сімей. В Республіці Башкортостан впродовж 2000-х – на початку 2010-х рр. у радіопрограмі «Мікрофон дружби» висвітлювались основні заходи, які проводились Республіканським національно-культурним центром українців Башкортостану «Кобзар». У радіопрограмах «Башкирські самоцвіти», «Скринька з малахіту», «Мелодії дружби» звучали українські народні пісні, висвітлювалося життя та побут української діаспори. Впродовж 1990-х – на початку 2000-х рр. в рамках рубрик, присвячених культурам різних національностей, виходили також і програми, присвячені українській культурі, зокрема кілька програм про життя і побут українців Росії вийшло на Камчатському державному радіо «Росія – Камчатка» та у Петрозаводську на ДТРК «Карелія». У Пензі було досягнуто домовленості з обласною державною радіокомпанією про надання ефірного часу для

передач регіональної української національно-культурної автономії [5; 12].

Впродовж 1990-х – на початку 2010-х рр. представники української діаспори Росії неодноразово робили спроби налагодити випуск телевізійних програм в регіонах, зокрема в Москві, Тюмені, Сургуті, Оренбурзі, Самарі, Петрозаводську, Петропавловську-Камчатському тощо, однак жодного вдалого проекту не було створено через відносно високу вартість телевізійних програм та відсутність постійної державної чи спонсорської підтримки. З червня 1996 р. в результаті співробітництва Об'єднання Українців Росії та акціонерного товариства «Фора-Фільм» на одному з московських дециметрових каналів двічі на тиждень почали виходити українські програми, які містили громадсько-політичну інформацію та культурно-освітні проекти. Однак через неспроможність організаторів знайти спонсорів серед бізнесменів-українців через півроку програма припинила існування. Впродовж 1991 – 2005 рр. на Всеросійській державній телерадіокомпанії «Росія» виходили лише окремі концертні та інформаційні телепрограми, присвячені українській тематиці, зокрема трансляція у запису тривалого українського концерту з нагоди Року України в Росії (2002 р.). В результаті співпраці Товариства української культури Кубані з Краснодарським крайовим державним радіо і телебаченням впродовж 1995 – 2003 рр. велась трансляція записів українських концертних програм та інших культурологічних передач, підготовлених Національною телекомпанією України. У 1990-х – на початку 2000-х рр. в Оренбурзькій області на хвилях державної телерадіокомпанії «Оренбург» виходила телевізійна програма «Кобзар». На початку 1990-х рр. в ефірі державної телерадіокомпанії «Самара» виходили окремі передачі про самарських українців і українські концертні програми. Впродовж 2000 – 2002 рр. у м. Сургут Тюменської області в ефірі міської телерадіокомпанії виходила щотижнева українська телевізійна програма «Родовід», створена за ініціативи Національно-культурної автономії «Українська родина» м. Сургут, адміністрації міста та завдяки спонсорській підтримці бізнесменів українського походження. Телепрограма містила актуальні новини з України, інформацію про національні традиції і звичаї українського народу. Завдяки зусиллям української громади м. Челябінська наприкінці 2000-х рр. на місцевому кабельному телебаченні демонструвались українські програми. Робота Республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану «Кобзар» впродовж 2000-х – на початку 2010-х рр. регулярно висвітлювалась у тележурналі «Наш дім – Башкортостан», інформаційному телевізійному випуску «Ватан», телепрограмі «Салям». У цих програмах транслювалися також пісні і танці українського народу. Телерадіокомпанія «Башкортостан» випустила фільм про народний хор

української пісні «Кобзар», створений башкирськими українцями [5; 12].

Представники української спільноти Російської Федерації впродовж 1990-х – першій половині 2010-х рр. проводили також окремі епізодичні мистецькі заходи, присвячені образотворчому та декоративно-вжитковому мистецтву, які не набули системного характеру. Найбільше таких заходів відбулося в Республіці Башкортостан. Зокрема, в музеях Уфи неодноразово організовувались виставки українського декоративно-вжиткового мистецтва. У 1990 – 1991 рр. у Музеї інтернаціональної дружби демонструвалась виставка «І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь!» а у 1993 р. – виставка «І рушник вишиваний...». У 1992 р. у Художньому музеї ім. М.В. Нестерова було проведено виставку «Українська писанка». В Музеї етнографії народів Башкортостану у 1994 р. було проведено виставку «Думи мої, думи мої...». Виставку експонатів з фондів Київського музею українського образотворчого мистецтва «Український натюрморт» було організовано в меморіальному будинку-музеї С.Т. Аксакова. В національному музеї Республіки Башкортостан (м. Уфа), Юматовському етнографічному музеї народів Республіки Башкортостан, Краєзнавчому музеї села Золотоношка Стерлітамакського району та музеї Аургазинського району Республіки Башкортостан відкрито постійні експозиції, присвячені українському побуту і культурі. При національній недільній українській школі, яку було створено при середній школі № 9 Кіровського району м. Уфи діє єдиний в Росії музей сучасного українського образотворчого мистецтва. Один із активістів Омської регіональної громадської організації «Сибірський центр української культури «Сірий клин», член Омського відділення Спілки художників Росії А.А. Цимбал створив пам'ятник великому українському поету Т.Г. Шевченку, який було встановлено у 1997 р. у Сургуті за фінансової підтримки місцевого бізнесмена В.Ф. Самборського. Санкт-Петербурзька письменниця, науковець, активістка міського Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка Т.М. Лебединська разом із українським фотохудожником П. Тарасенком двічі організували виставки своїх фоторобіт в Національному музеї Тараса Шевченка у Києві: «Шевченківські місця в Санкт-Петербурзі» (2002 р.) і «Триста років українському Санкт-Петербургу» (2003 р.). Їх спільним доробком є також вихід 2004 р. у Санкт-Петербурзі фотоальбому «Пам'ятні місця Шевченка в Санкт-Петербурзі» та інформаційно-довідкового календаря «Т.Г. Шевченко в Санкт-Петербурзі». У листопаді 2011 р. у Будинку національностей Санкт-Петербурга за організаційного сприяння Української національно-культурної автономії Санкт-Петербурга демонструвалась виставка декоративного розпису та яскравих пейзажів української художниці із Пушкіно, уродженки Полтавської області Катерини Планіної. Регіональна громадська організація «Українці

Москви» у березні 2015 р. організувала у бібліотеці Національного культурного центру України виставку робіт образотворчого і народно-вжиткового мистецтва художників з різних регіонів Росії, чії мистецькі твори було присвячено життю і творчості Т.Г. Шевченка. Впродовж 2000-х – у першій половині 2010-х рр. організація «Українці Москви» надавала методичну і організаційну допомогу Земляцтву студентів з України «Відродження» Російського університету дружби народів (РУДН) у проведенні щорічного фестивалю «Дні української культури в РУДН», в рамках якого проходили національні виставки української культури і побуту [2, с. 45; 19, с. 8, 16; 29].

Таким чином, найбільш результативними напрямами мистецького самовираження української діаспори Росії впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр. стали проведення періодично повторюваних фестивалів української культури та українських національних свят, участь у загальнослов'янських культурних заходах і національних святах інших народів Росії. Оскільки така діяльність не мала громадсько-політичного забарвлення, активістам українських громадських організацій вдавалося отримувати для цього фінансову допомогу від представників загальноросійських та місцевих державних установ в рамках загальнокультурних програм, але за вказаний період так і не було вироблено конкретних програм і планів допомоги українській діаспорі. Основними формами роботи російських українців з дітьми та молоддю стали вивчення з дітьми національних традицій українського народу, залучення їх до участі у народних святах, організація літніх дитячих таборів для вивчення української мови і культури (Республіка Башкортостан) та участь у проведенні таких таборів на території України, організація курсів вивчення української мови тощо. Впродовж 1991 – 2014 рр. представники української діаспори Росії не змогли створити жодного постійно діючого загальноросійського періодичного видання, яке б отримувало системну державну підтримку з боку російських чи українських владних структур. В окремих регіонах Росії місцевим громадським організаціям вдавалося періодично видавати україномовні газети, отримуючи для цього фінансову допомогу місцевих адміністрацій або залучаючи спонсорські кошти. Найбільш успішними з таких видань стали газета-часопис українців Башкортостану «Криниця» та суспільно-політична газета «Голос України в Західному Сибіру», що була друкованим органом української організації Тюменської області «Батьківщина». Впродовж 1990-х – першої половини 2010-х років українським організаціям Росії не вдалося отримати державну підтримку щодо створення українських радіопередач та телевізійних програм, які б транслювалися на території усієї Росії, проте в деяких регіонах Росії окремим громадським організаціям вдавалося домовитися з місцевими радіо і телебаченням та

місцевими державними адміністраціями щодо організації українського радіомовлення і окремих телевізійних трансляцій на регіональному рівні. Найбільш довготривалими та успішними українськими радіопрограмами стали самарські програми «Веселка» і «Промінь» завдяки значній фінансовій підтримці обласної державної адміністрації Самарської області та оренбурзька програма «Кобзар», оскільки заступник голови Оренбурзької регіональної громадської організації «Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Т.Г. Шевченка» С.Б. Кабанова працювала журналісткою Оренбурзького обласного радіо. Впродовж 1990-х – на початку 2010-х рр. представники української діаспори Росії неодноразово робили спроби налагодити випуск телевізійних програм в регіонах, зокрема в Москві, Тюмені, Сургуті, Оренбурзі, Самарі, Петрозаводську, Петропавловську-Камчатському тощо, однак жодного вдалого проекту не було створено через відносно високу вартість телевізійних програм та відсутність постійної державної чи спонсорської підтримки. Українські громадські організації Росії впродовж 1990-х – першої половини 2010-х рр. організували також окремі епізодичні мистецькі заходи в галузі образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва, переважно у формі виставок робіт українських митців, які не набули системного характеру. Найбільше таких виставок пройшло в Республіці Башкортостан. В умовах російсько-українського військового протистояння нелегке становище української спільноти Росії погіршується ще й через антиукраїнську позицію російських провладних засобів масової інформації, тому на сучасному етапі українським громадським організаціям вкрай необхідна організаційна та фінансова підтримка з боку українських владних структур та громадських організацій.

1. Авраменко А.М. Україністика на Кубані: витоки і сучасні тенденції розвитку // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 25 червня 2010 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 353 – 356.

2. Бабенко В., Бабенко С. Українці Башкортостану: основні тенденції етнокультурного розвитку (кінець XIX – початок XXI століття) // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 4. – С. 39 – 47.

3. Бабенко В.Я. Етнополітичні, культурні та мовні проблеми українців в Росії: чи потрібні українці Росії? // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів:

Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 267 – 269.

4. Бабенко В.Я. Поздоровляємо з ювілеєм! // Офіційний сайт Республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану «Кобзар». – Режим доступу до статті: <http://kobzarufa.ru/index.php/novosti-nashi-sobytiya/34-pozdorovlyaemo-z-yuvileem>.

5. Бондаренко А., Коломацький В. Радіотелевізійні програми діаспори і для діаспори. – Режим доступу до статті: <http://kobza.com.ua/view/1089/29/>.

6. Бондаренко А., Коломацький В. Українська діаспорна преса Росії. – Режим доступу до статті: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/1088-ukrajinska-diasporna-presa-rosiji.html>.

7. Вовк С.О. Становлення та розвиток міжрегіонального співробітництва прикордонних областей України і Російської Федерації (наприкінці XX – на початку XXI століття): дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 / Вовк Світлана Олександрівна. – Луганськ, 2005. – 189 с.

8. Галік М.М. Діяльність Міжнародного інституту освіти, культури і зв'язків з діаспорою Національного інституту «Львівська політехніка» для збереження національної ідентичності українців у зарубіжжі // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації: Збірник матеріалів другої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 – 20 червня 2008 р. – Львів, 2008. – С. 178 – 182.

9. Двоєконко О. Саратовський молодіжний клуб як приклад інструменту збереження та відновлення національної ідентичності української молоді в Росії // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 25 червня 2010 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 428 – 430.

10. Закіров М.Б. Урало-Сибірський регіон Російської Федерації в умовах трансформації суспільства: участь українського населення: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02 / Закіров Марат Борисович. – Луганськ, 2006. – 210 с.

11. Іваненко В.В., Кавун М.Е. Проблеми збереження національної самосвідомості української діаспори в сучасній Росії (За матеріалами Сибіру та Уралу) // Чорноморський літопис (Миколаїв). – 2010. – Вип. 1. – С. 46 – 50.

12. Інформація про ситуацію у сфері забезпечення культурно-мовних потреб українців у Республіці Башкортостан. Додаток до листа генерального консула Російської Федерації у Львові Є.Ф. Гузєєва редактору «Львівської газети» П.І. Гулику від 5 лютого 2007 р. – Режим доступу до документа: www.lviv.mid.ru/doc/ba.doc.

13. Крамарчук Т.Д. Українська діаспора Республіки Башкортостан: історія формування та особливості існування в іншоетнічному середовищі: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 / Крамарчук Тетяна Дмитрівна. – Черкаси, 2000. – 205 с.

14. Ладан А. Святой Николай и украинская писанка в омских школах. – Режим доступу до статті: <http://kobza.com.ua/content/view/3805/36/>.

15. Лист Генерального консула України в Ростові-на-Дону В.А. Москаленка директору Департаменту зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України В. В. Яценківському від 26 липня 2011 р. Щодо проведення фестивалю української культури. – Поточний архів Міністерства закордонних справ України за 2011 р. – К., 2011.

16. Лист Генерального консула України в Санкт-Петербурзі Н.В. Прокоповича директору Департаменту зв'язків з закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва МЗС України В. В. Яценківському від 27 лютого 2012 р. – Поточний архів Міністерства закордонних справ МЗС за 2012 р. – К., 2012.

17. Мазука Л.І. Державна політика у сфері збереження національної ідентичності закордонних українців // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 9 – 20.

18. Мельник Л. Діяльність громадських організацій українців Росії як фактор збереження національної ідентичності // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 227 – 230.

19. Отчёт Региональной общественной организации «Украинцы Москвы» за 2015 год. – 17 с. – Режим доступу до документа: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiWkMf15dDPAhXmJZoKHSGjABMQFghTMAc&url=http%3A%2F%2Fmos-ukr-apella.ru%2Fload-doc%2Frep2015-minu.doc&usg=AFQjCNGu-vwSirvKwTkq3QbY0mMStCm0oQ&sig2=B6Wbh_qFJaog03PYNJNKTQ.

20. Павук В. Українська діаспора Сибіру сьогодні і завтра. На прикладі Національно-культурної автономії українців Новосибірська // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої

Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 241 – 242.

21. Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець XIX – XX ст.): дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02 / Попок Андрій Андрійович. – К., 2002. – 214 с.

22. Попок А.А. Формування та реалізація державної політики щодо закордонного українства: дис. на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління: 25.00.02 / Попок Андрій Андрійович. – К., 2010. – 368 с.

23. Раковська Е.А. Українське земляцтво м. Вуктила. – Режим доступу до статті: <http://kobza.com.ua/content/view/3840/36/>.

24. Романуха О.М. Розвиток українсько-російських відносин в сфері культури і науки (1991 – 2005 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 / Романуха Олександр Миколайович. – Донецьк, 2007. – 292 с.

25. Сінельникова В. Український ономастикон Нижньоволзького регіону: до питання збереження етнічності українців Волгоградської області РФ // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 25 червня 2010 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 258 – 263.

26. Сіренко Ю. Сучасні тенденції розвитку української освіти в Башкортостані // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 109 – 111.

27. Скибицкая И. Современные украинские организации Кубани и «Содружество Кубань – Украина» // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 25 червня 2010 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 329 – 332.

28. Снежкова І. Діаспора українців у Росії // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 358 – 361.

29. Соха В. Жити і працювати для України. Про життєве кредо подвижниць українського руху в Санкт-Петербурзі пані Тетяни Лебединської. – Режим

доступу до статті:
<http://kobza.com.ua/content/view/1142/36/>.

30. Стадніченко О.І. Проблема забезпечення прав національних меншин в міжнародних відносинах України і Російської Федерації: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук: 23.00.04 / Стадніченко Ольга Іванівна. – К., 2003. – 220 с.

31. Халімончук В.Є. Сучасний стан та проблеми розвитку освіти в Тюменській області // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 25 червня 2010 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 403 – 405.

32. Хорошковська О.Н. Про стан української освіти в Російській Федерації // Українська діаспора в Росії: стан, проблеми і перспективи: Матеріали науково-практичної конференції, 22 грудня 2003 р. – К.: Українська всевітня координаційна рада, 2004. – С. 27 – 30.

33. Чернієнко Д. Історична україністика в сучасній Росії: стан і шляхи розвитку // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 367 – 370.

34. Шульга І. Українська освіта в Низовому Поволжі: історичне минуле та сучасний стан // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: Збірник матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, 23 – 24 серпня 2013 р. (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 136 – 140.

35. Якуц І.Б. Політичні аспекти діяльності української діаспори Росії // Сучасна українська політика. – К.: Вид-во «Центру соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 379 – 386.

References

1. Avramenko A.M. (2010). Ukrajinistyka na Kubani: vytoky i suchasni tendenciji rozvytku [Ukrainian Studies in the Kuban: Origins and Contemporary Development Trends]. In *Diaspora jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti: suchasnyj vymir, proekcija u majbutnje*: Zbirnyk materialiv tretjoi Mizhnarodnoj naukovo-praktyčnoj konferenciji, 23 – 25 chervnja 2010 r. L'viv: Vydavnytstvo L'vivskoj politehniky, pp. 353 – 356. [in Ukrainian].

2. Babenko V., Babenko S. (2010). Ukrajinci Bashkortostanu: osnovni tendenciji etnokulturnogho rozvytku (kinecj XIX – pochatok XXI stolittja) [Ukrainians in Bashkortostan: the main trends of ethno-cultural development (the end of the XIX - early XXI century)]. In

Narodna tvorčistj ta etnografija. № 4, pp. 39 – 47. [in Ukrainian].

3. Babenko V.Ja. (2013). Etnopolitychni, kuljturni ta movni problemy ukrajinciv v Rosiji: chy potribni ukrajinci Rosiji? [Ethnopolitical, Cultural and Language Problems of Ukrainians in Russia: Do Ukrainians Need Russia?]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukraini i ne v Ukraini...»*: Zbirnyk materialiv chetvertoji Mizhnarodnoj naukovo-praktyčnoj konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). Ljviv: Vydavnytstvo Ljvivskoj politehniky, pp. 267 – 269. [in Ukrainian].

4. Babenko V.Ja. Pozdorovljajemo z juvilejem! [Congratulations on the anniversary!]. In *Oficijnyj sajт Respublikanskogho nacionaljno-kuljturnogho centru ukrajinciv Bashkortostanu «Kobzar»*. Rezhym dostupu do statti: <http://kobzarufa.ru/index.php/novosti-nashi-sobytiya/34-pozdorovlyaemo-z-yuvileem>. [in Ukrainian].

5. Bondarenko A., Kolomacijkyj V. Radiotelevizijni prohramy diaspory i dlja diaspory [Radio and Television Broadcasting Programs for the Diaspora and for the Diaspora]. Rezhym dostupu do statti: <http://kobza.com.ua/view/1089/29/>. [in Ukrainian].

6. Bondarenko A., Kolomacijkyj V. Ukrajinjska diasporna presa Rosiji [Ukrainian Diaspora Press of Russia]. Rezhym dostupu do statti: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/1088-ukrajinska-diasporna-presa-rosiji.html>. [in Ukrainian].

7. Vovk S.O. (2005). Stanovlennja ta rozvytok mizhregionalnogho spivrobotnytstva prykordonykh oblastej Ukrajiny i Rosijskoi Federaciji (naprykinci XX – na pochatku XXI stolittja) [Formation and development of interregional cooperation of the border regions of Ukraine and the Russian Federation (at the end of the XX - beginning of the XXI century)]: dys. na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 / Vovk Svitlana Oleksandrivna. Lughansjk, 189 pp. [in Ukrainian].

8. Ghalik M.M. (2008). Dijaljnistj Mizhnarodnogho instytutu osvity, kuljturny i zv'jazkiv z diasporoju Nacionalnogho instytutu «Ljvivjska politehnikha» dlja zberezhenja nacionalnoji identychnosti ukrajinciv u zarubizhzi [Activities of the International Institute of Education, Culture and Relations with the Diaspora of the National Institute "Lviv Polytechnic" to preserve the national identity of Ukrainians abroad]. In *Diaspora jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti. Ukrajinjska diasporna u svitovij civilizaciji*: Zbirnyk materialiv drughoji Mizhnarodnoj naukovo-praktyčnoj konferenciji, 18 – 20 chervnja 2008 r. L'viv, pp. 178 – 182. [in Ukrainian].

9. Dvojekonko O. (2010). Saratovskij molodizhnyj klub jak pryklad instrumentu zberezhenja ta vidnovlennja nacionalnoji identychnosti ukrajinskoji molodi v Rosiji [Saratov Youth Club as an example of an instrument for preserving and restoring the national identity of Ukrainian youth in Russia]. In *Diaspora jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u*

mizhnarodnij spiljnoti: suchasnyj vymir, proekcija u majbutnje: Zbirnyk materialiv tretjoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji, 23 – 25 chervnja 2010 r. L'viv: Vydavnyctvo L'vivs'koho politekhniki, pp. 428 – 430. [in Ukrainian].

10. Zakirov M.B. (2006). *Uralo-Sybirs'kijy region Rosijs'koho Federaciji v umovakh transformaciji suspiljstva: uchastj ukrajins'kogho naseleennja* [Ural-Siberian region of the Russian Federation in the conditions of society's transformation: the participation of the Ukrainian population]: dys. na zdobuttja naukovogo stupenja kandydata istorychnykh nauk: 07.00.02 / Zakirov Marat Borysovykh. Lughans'k, 210 pp. [in Ukrainian].

11. Ivanenko V.V., Kavun M.E. (2010). Problemy zberezhennja nacional'noji samosvidomosti ukrajins'koho diaspory v suchasnij Rosiji (Za materialamy Sybiru ta Uralu) [Problems of Preserving the National Consciousness of the Ukrainian Diaspora in Contemporary Russia (Based on the Materials of Siberia and the Urals)]. In *Chornomors'kijy litopys*. Mykolajiv, Vyp. 1, pp. 46 – 50. [in Ukrainian].

12. Informacija pro sytuaciju u sferi zabezpechennja kulturno-movnykh potreb ukrajinciv u Respubliki Bashkortostan. Dodatok do lysta ghegeneral'nogho konsula Rosijs'koho Federaciji u Ljvovi Je.F. Ghuzjejeva redaktoru «L'vivs'koho ghazety» P.I. Ghulyku vid 5 ljutogho 2007 r. [Information on the situation in providing cultural and linguistic needs of Ukrainians in the Republic of Bashkortostan. Annex to the letter of the Consul General of the Russian Federation in Lviv E.F. Guzeev editor of "Lvivska Gazeta" P.I. Gulik from February 5, 2007]. Rezhym dostupu do dokumenta: www.lviv.mid.ru/doc/ba.doc. [in Ukrainian].

13. Kramarchuk T.D. (2000). Ukrajins'ka diaspora Respubliki Bashkortostan: istorija formuvannja ta osoblyvosti isnuvannja v inshoetnichnomu seredovyshhi [Ukrainian diaspora of the Republic of Bashkortostan: history of formation and features of existence in a non-ethnic environment]: dys. na zdobuttja naukovogo stupenja kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 / Kramarchuk Tetjana Dmytrivna, Cherkasy, 205 pp. [in Ukrainian].

14. Ladan A. Svjatoj Nykolaj y ukrajns'kaja pysanka v omskykh shkolkakh [St. Nicholas and Ukrainian pysanka in Omsk schools.]. Rezhym dostupu do statti: <http://kobza.com.ua/content/view/3805/36/>. [in Russian].

15. Lyst Ghegeneral'nogho konsula Ukrainy v Rostovi-na-Donu V.A. Moskalenka dyrektoru Departamentu zv'jazkiv iz zakordonnym ukrajinstvom ta kulturno-ghumanitarnogho spivrobitnyctva Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy V. V. Jacenkivskomu vid 26 lypnja 2011 r. Shhodo provedennja festyvalju ukrajins'koho kuljturnykh [Letter from the Consul General of Ukraine to Rostov-on-Don V.A. Moskalenko to the Director of the Department for Relations with Foreign Ukrainians and Cultural and Humanitarian Cooperation of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V.V. Yatsenkovsky of July 26, 2011 Concerning the

Festival of Ukrainian Culture]. Potochnyj arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy za 2011 r. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Lyst Ghegeneral'nogho konsula Ukrainy v Sankt-Peterburzi N.V. Prokopovycha dyrektoru Departamentu zv'jazkiv z zakordonnym ukrajinstvom ta kulturno-ghumanitarnogho spivrobitnyctva MZS Ukrainy V. V. Jacenkivskomu vid 27 ljutogho 2012 r. [Letter from the Consul General of Ukraine in St. Petersburg N.V. Prokopovych to the Director of the Department for Relations with Foreign Ukrainians and the Cultural and Humanitarian Cooperation of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V.V. Yatsenkovsky of February 27, 2012.]. Potochnyj arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav MZS za 2012 r. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Mazuka L.I. (2013). Derzhavna polityka u sferi zberezhennja nacional'noji identychnosti zakordonnykh ukrajinciv [State policy in the sphere of preservation of national identity of foreign Ukrainians]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrainy u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukraini i ne v Ukraini...»*: Zbirnyk materialiv chetvertoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv, Vydavnyctvo L'vivs'koho politekhniki, pp. 9 – 20. [in Ukrainian].

18. Meljnyk L. (2013). Dijalnistj ghromads'kykh orghanizacij ukrajinciv Rosiji jak faktor zberezhennja nacional'noji identychnosti [Activities of public organizations of Ukrainians in Russia as a factor for the preservation of national identity]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrainy u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukraini i ne v Ukraini...»*: Zbirnyk materialiv chetvertoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv, Vydavnyctvo L'vivs'koho politekhniki, pp. 227 – 230. [in Ukrainian].

19. Otchet Regionalnoi obshchestvennoi organizacii «Ukraincy Moskvy» za 2015 god [Report of the Regional Ukrainian NGO "Ukrainians of Moscow" for 2015], 17 pp. Rezhim dostupu do dokumenta: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiWkMf15dDPAhXmJZoKHSGjABMQFghTMAc&url=http%3A%2F%2Fmos-ukr-apella.ru%2Fload-doc%2Frep2015-minu.doc&usg=AFQjCNGU-wvSirvKwTk3QbY0mMStCm0oQ&sig2=B6Wbh_qFJaoG03PYNJNKtQ. [in Russian].

20. Pavuk V. (2013). Ukrajins'ka diaspora Sybiru sjoghodni i zavtra. Na prykladi Nacional'no-kuljturnoji avtonomiji ukrajinciv Novosybir's'kja [Ukrainian diaspora of Siberia today and tomorrow. On the example of the National-cultural autonomy of Ukrainians in Novosibirsk]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrainy u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukraini i ne v Ukraini...»*: Zbirnyk materialiv chetvertoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV

Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv, Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 241 – 242. [in Ukrainian].

21. Popok A.A. (2002). *Ukrajinsjki poseleennja na Dalekomu Skhodi jak istorychnyj ta etnokuljturnyj fenomen (kinecj XIX – XX st.)* [Ukrainian settlements in the Far East as a historical and ethnocultural phenomenon (the end of the nineteenth and twentieth centuries)]: dys. na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata istorychnykh nauk: 07.00.02 / Popok Andrij Andrijovykh. Kyiv, 214 pp. [in Ukrainian].

22. Popok A.A. (2010). *Formuvannja ta realizacija derzhavnoji polityky shhodo zakordonnogho ukrajinstva* [Formation and implementation of state policy on foreign Ukrainianness]: dys. na zdobuttja naukovogho stupenja doktora nauk z derzhavnogho upravlinnja: 25.00.02 / Popok Andrij Andrijovykh. Kyiv, 368 pp. [in Ukrainian].

23. Rakovsjka E.A. *Ukrajinsjke zemljactvo m. Vuktyla* [Ukrainian Fellowship in the city of Vuktyla]. Rezhym dostupu do statti: <http://kobza.com.ua/content/view/3840/36/>. [in Ukrainian].

24. Romanukha O.M. (2007). *Rozvytok ukrajinsjko-rosijsjkykh vidnosyn v sferi kuljturny i nauky (1991 – 2005 rr.)* [Development of Ukrainian-Russian relations in the field of culture and science (1991-2005)]: dys. na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 / Romanukha Oleksandr Mykolajovykh. Donec'k, 292 pp. [in Ukrainian].

25. Sineljnjkova V. (2010). Ukrajinsjkyj onomastykon Nyzhnjovoljzkogho rehghionu: do pytannja zberezhennja etnichnosti ukrajinciv Volghoghradsjojki oblasti RF [Ukrainian onomasticon of the Nizhnevolsk region: to the question of ethnicity conservation of Ukrainians in the Volgograd region of the Russian Federation]. In *Diaspora jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti: suchasnyj vymir, proekcija u majbutnje*: Zbirnyk materialiv tretjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji, 23 – 25 chervnja 2010 r. L'viv: Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 258 – 263. [in Ukrainian].

26. Sirenko Ju. (2013). Suchasni tendenciji rozvytku ukrajinsjojki osvity v Bashkortostani [Contemporary trends in the development of Ukrainian education in Bashkortostan]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukrajini i ne v Ukrajini...»*: Zbirnyk materialiv chetvortjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv: Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 109 – 111. [in Ukrainian].

27. Skibitckaia I. (2010). Sovremennye ukrainskie organizatcii Kubani i «Sodruzhestvo Kuban – Ukraina» [Modern Ukrainian organizations of Kuban and "Commonwealth of Kuban - Ukraine"]. In *Diaspora iak chinnik utverdzhennja derzhavi Ukraina u mizhnarodnij spiljnoti: suchasnyj vymir, proektciia u maibutnie*: Zbirnyk materialiv tretjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji

konferenciji, 23 – 25 chervnja 2010 r. L'viv: Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 329 – 332. [in Russian].

28. Snjezhkova I. (2013). Diaspora ukrajinciv u Rosiji [Діаспора українців у Росії]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukrajini i ne v Ukrajini...»*: Zbirnyk materialiv chetvortjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv: Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 358 – 361. [in Ukrainian].

29. Sokha V. *Zhyty i pracjuvaty dlja Ukrajiny. Pro zhyttjeve kredo podvyzhnyci ukrajinsjogho rukhu v Sankt-Peterburzi pani Tetjany Lebedynskojki* [Live and work for Ukraine. About the vital credo of the ascetic of the Ukrainian movement in St. Petersburg Mrs. Tetyana Lebedinska.]. Rezhym dostupu do statti: <http://kobza.com.ua/content/view/1142/36/>. [in Ukrainian].

30. Stadnichenko O.I. (2003). *Problema zabezpechennja prav nacionalnykh menshyn v mizhnarodnykh vidnosynakh Ukrajiny i Rosijsjojki Federaciji* [The problem of ensuring the rights of national minorities in the international relations of Ukraine and the Russian Federation]: dys. na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata politychnykh nauk: 23.00.04 / Stadnichenko Oljgha Ivanivna. Kyiv, 220 pp. [in Ukrainian].

31. Khalimonchuk V.Je. (2010). Suchasnyj stan ta problemy rozvytku osvity v Tjumensjoj oblasti [Current situation and problems of education development in the Tyumen region]. In *Diaspora jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti: suchasnyj vymir, proekcija u majbutnje*: Zbirnyk materialiv tretjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji, 23 – 25 chervnja 2010 r. L'viv: Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 403 – 405. [in Ukrainian].

32. Khoroshkovsjka O.N. (2003). Pro stan ukrajinsjojki osvity v Rosijsjojki Federaciji [About the state of Ukrainian education in the Russian Federation]. In *Ukrajinsjka diaspora v Rosiji: stan, problemy i perspektivy*: Materialy naukovy-praktyčnoji konferenciji, 22 ghruDNA 2003 r. Kyiv, Ukrajinsjka vsesvitnja koordynacijna rada, pp. 27 – 30. [in Ukrainian].

33. Chernijenko D. (2013). Istorychna ukrajinstyka v suchasnij Rosiji: stan i shljakhy rozvytku [Historical Ukrainian Studies in Contemporary Russia: State and Development]. In *Svitove ukrajinstvo jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukrajina u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukrajini i ne v Ukrajini...»*: Zbirnyk materialiv chetvortjoj Mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukrajinstva). L'viv, Vydavnyctvo L'vivskojki politekhniki, pp. 367 – 370. [in Ukrainian].

34. Shuljgha I. (2013). Ukrajinsjka osvita v Nyzovomu Povolzhi: istorychne mynule ta suchasnyj stan [Ukrainian Education in the Lower Volga region: historical past and present state]. In *Svitove ukrajinstvo*

jak chynnyk utverdzhennja derzhavy Ukraïna u mizhnarodnij spiljnoti «...zemljakam mojim v Ukraïni i ne v Ukraïni...»: Zbirnyk materialiv chetvertoji Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji, 23 – 24 serpnja 2013 r. (u ramkakh IV Mizhnarodnogho konghresu svitovogho ukraïnstva). L'viv: Vydavnyctvo L'vivs'koji politehniky, pp. 136 – 140. [in Ukrainian].

35. Jakuc I.B. (2011). Politychni aspekty dijajnosti ukraïns'koji diaspory Rosiji [Political Aspects of the Ukrainian Diaspora of Russia]. In *Cuchasna ukraïns'ka polityka*. Kyiv, Vyd-vo «Centru social'nykh komunikacij», Vyp. 22, pp. 379 – 386. [in Ukrainian].

УДК 94:277.4(477) УДК 94:277.4(477) «1959/2014»

Оксана Висовень

РОЛЬ ГРОМАД ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ У РУСІ ОПОРУ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ ТА ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена ролі братства Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) в русі опору радянському тоталітарному режиму та відновленні державності України. Метою дослідження є вивчення ролі релігійного чинника в українських державних процесах. У ході дослідження показано, що на початку 60–х ХХ ст. після тимчасового періоду послаблення тиску тоталітарного режиму стосовно Церкви, розпочався активний наступ на релігійні громади з метою, якщо не повністю їх ліквідувати, то хоча б повністю підпорядкувати їх своєму контролю. З'ясовано, якщо найвищі ієрархи ВРЄХБ скорилися, то найстійкіші й найпослідовніші члени конфесії т.зв. «ініціативники», не скорилися і організували супротив злочинній владі. Хоча це протистояння коштувало їм сил, здоров'я, а деяким навіть і життя, але своєю боротьбою вони відстояли своє право на свободу сумління та віросповідання. Встановлено, що розкол в середовищі ЄХБ, з одного боку ослабив їх, але з іншого, показав і довів комуністичним зверхникам, що віруючі люди (а не пристосуванці-конформісти) не пошкодують власного добробуту і життя заради вільної проповіді Слова Божого. Доведено, що супротив віруючих змусив тоталітарний режим послабити атеїстичний та адміністративно-наглядовий тиск і змиритися з існуванням релігійних громад ЄХБ, що врешті призвело до його ослаблення і поступового занепаду.

Ключові слова: Євангельські християн-баптисти, Україна, радянська тоталітарна система.

Oxsana Vysoven

THE ROLE OF THE CHURCH OF THE EVANGELIC CHRISTIAN BAPTISTS IN RUSSIA TO SUPPOSE THE SOVIET TOTALITARY MODE AND RESTORATION OF UKRAINIAN STATE

Abstract. The article is devoted to the participation of Evangelical Christians-Baptists in the resistance movement of the Soviet totalitarian regime and their role in the restoration of Ukrainian statehood. The scientific novelty of the research is to develop socially significant issues, which first became the subject of a comprehensive study. The aim is to study the role of the religious factor in the resistance movement and the Ukrainian government processes. To achieve this goal it is necessary to realize the following objectives: to highlight the policies of the totalitarian system on Baptist communities during the 60's and 80's. XX century; show what methods of USSR Baptist community members fought with the totalitarian system of attacks on their rights and freedom of conscience; to assess the contribution of the opposition Baptist Union in the fight for freedom of conscience and religion and the restoration of statehood Ukraine.

It was shown that after a temporary period of easing pressure totalitarian regime for the Church in the early 60s of XX, began an active attack on religious communities in order to (if not completely eliminate them or at least completely) subordinate them to its control. Established that in a case of UCECB highest hierarchy was obeyed, the toughest and most consistent members of the so-called confession «Initsiatyvniky» didn't obey and organized resistance to criminal authorities. Although it cost them opposition forces, health, and some even life, but their struggle they defended their right to faith. It was found that the split among Evangelical Christians-Baptists on the one hand relaxed them, but on the other hand, showed and proved the communist captains that religious people (and not the opportunists-conformist) did not spare his own well-being and life for free evangelistic. Proved that the opposition forced the faithful atheist totalitarian regime and weaken the administrative and supervisory pressure and accept the existence of religious communities of Evangelical Christians-Baptists, which eventually led to its weakening and gradual decline.

Key words: Evangelical Christians-Baptists, Ukraine, the Soviet totalitarian system

У сучасних умовах неоголошеної війни Російської Федерації проти незалежної України велике значення має розбудова української державності. Важливим елементом українського державотворення та націєтворення виступає релігійний чинник. У зв'язку з цим, актуальність дослідження заявленої теми полягає у вивченні ролі протестантських громад УРСР у боротьбі з радянським тоталітарним режимом, що в результаті призвело до краху СРСР і відновлення державності

України. В сучасних умовах протестантських рух загалом, і громади ЄХБ зокрема відіграють визначальну роль у переформатуванні постколоніальної України, і перетворення її на європейську, цивілізовану, християнську, правову, високотехнологічну державу.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці суспільно значимої проблематики, яка вперше стала предметом комплексного вивчення. Метою дослідження є вивчення ролі релігійного

чинника в українських державних процесах. Для досягнення поставленої мети слід зреалізувати такі завдання: висвітлити політику тоталітарної системи щодо громад ЄХБ у період 60-х-80-х рр. ХХ ст.; показати, якими методами члени громади ЄХБ УРСР боролися з наступом тоталітарної системи на їхні права і свободу сумління; оцінити внесок опозиційного братства ЄХБ в боротьбу за свободу сумління і віросповідання та відновлення української державності.

Хоча проблема ролі релігійного чинника у русі опору та українських державних процесах ще не стала предметом спеціального дослідження вчених, водночас окремі аспекти теми піднімалися у дослідженнях Л. Алексєєвої, Г. Вінса, А. Руденка, О. Лахна та ін. [1; 7; 10; 11; 12]. Доповнюють досліджувану проблему документальні джерела, насамперед самвидавні матеріали з «Бюлетня Євангельських християн-баптистів», «Братського листка», в яких оприлюднювалися факти про методи боротьби радянської тоталітарної системи з релігійним рухом опору, так званими «ініціативниками» [2; 3; 4; 5].

2017 році відзначається 500-річчя початку Реформації. Реформація це не лише рух до навернення до релігійних істин, це шлях до оновлення європейської цивілізації. В історії України Реформаційний рух відіграв велике значення, це стосується як ранньомодерної доби, так і сучасної. Саме у часи СРСР протестантські громади ЄХБ одні із перших розпочали спротив наступу тоталітарного режиму на свободу совісті і віросповідання. Зрештою їхня опозиційна діяльність, яка припала на другу половину ХХ ст. призвела до краху СРСР, і відновлення української державності.

Організована опозиційна діяльність протестантських громад УРСР розпочалася після смерті Й. Сталіна, коли до влади в СРСР прийшли більш помірковані партійні діячі і в країні розпочалися політичні, економічні і культурні реформи (які пізніше стали відомі під терміном «хрущовська відлига»). Повірівши у зміни тоталітарної системи, які були декларовані комуністичним керівництвом на чолі з М. Хрущовим віруючі ЄХБ мали надію на відродження своєї Церкви. Проте, як виявилось сутність тоталітарної системи залишилася незмінною, і режим ще жорсткіше розпочав наступ на права і свободи віруючих. На «доленосному» ХХІ з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) у 1959 р., було проголошено остаточну перемогу соціалізму в країні Рад, і перехід до розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. Партійно-державне керівництво свій поступ в «світле майбуття» вирішило розпочати з масованої атаки на релігію та релігійні громади ЄХБ.

На початку 1960-х років були зачинені тисячі церков і молитовних будинків. Розпочалася огульна антирелігійна пропаганда, яка поєднувалася з наклепами на адресу віруючих. У свою чергу, гостро посилювався тиск з боку Ради у справах релігій і КДБ на

керівників релігійних об'єднань, в тому числі і на керівництво Союзу ЄХБ. Саме під його тиском Всесоюзна Рада ЄХБ (ВРЕХБ) у 1960 р. прийняли документи, які пізніше стали причиною утворення руху «ініціативників», а саме положення про ВРЕХБ і «Інструкційний лист старшим пресвітерам». Взагалі в ті роки шаленого тиску на всі конфесійні об'єднання кожна церква, ґрунтуючись на своїх принципах і традиціях, реагувала по-різному. За свідченням А. Руденка, у протестантів ці події набули характеру жорсткого протистояння пресу компартійної влади. Всі вище перераховані документи за своїм змістом суперечили основним баптистським принципам. Зокрема, в них від імені ВРЕХБ вимагалось не залучати дітей на молитовні зібрання, довести до мінімуму хрещення молоді до 30 років, при цьому новонаверненим встановлювався випробувальний термін не менше 2-3 років, а учнів, студентів і військовослужбовців взагалі охрещуватися заборонялося. Не дозволялося допускати на проповіді членів інших громад тощо [7, с. 350-351].

Ось що писали очевидці й учасники тих подій: «По всі країні – масовані арешти, конфіскація будинків, які надали віруючі для зборів. Сотнями закриваються і зареєстровані громади. За першу половину 1961 року було ліквідовано 300 таких громад... У відповідь на репресії тоталітарної влади весною 1961 р. пресвітер незареєстрованої Узловської церкви Г.К. Крючков вперше поставив перед членськими зборами питання про необхідність створення Ініціативної групи, яка мала закликати всіх віруючих до молитви і спільних дій у справі захисту істини і скликання Всесоюзного з'їзду ЄХБ. 13 серпня 1961 р. Ініціативна група відвідала ВРЕХБ і вручила йому відповідний лист. А через 10 днів у всі громади було розіслане Перше послання Ініціативної групи» [12, с. 38-40].

А. Руденко вважає, що для того часу це був надзвичайно сміливий крок, через ті чи інші обставини з'їзди не збиралися з 1926 р. Разом з тим, він зауважує, що віддаючи належне членам «ініціативної групи» не треба забувати й про те, як на цьому русі відобразилося і загальне розкріпачення духу народу після часткового розкриття злочинів сталінізму. Рух опору антицерковній політиці тоталітарного режиму очолили молоді енергійні брати, дух яких не був надломлений у страхітливі роки терору. Вони висунули свою програму діяльності церкви, головними пунктами якої були: проповідь Євангелія, яка не обмежувалася би стінами молитовних будинків; посилення уваги до релігійного виховання дітей; покаяння й освячення віруючих; безумовне впровадження життя принципу відділення церкви від держави. В 1962 р. «ініціативна група» була перетворена в Оргкомітет, побачили світ надруковані на гектографі самовидавний духовний журнал «Вісник спасіння» (з другої половини 70-х років ХХ ст. – «Вісник істини»), інформаційний «Братський листок». Багато громад, особливо тих, які не були зареєстровані радянською владою,

підтримали «ініціативників», і як наслідок – цей рух набував масового характеру і ставав небезпечним для тоталітарної системи. Саме тому, за словами А. Пузіна, колишнього голови Ради у справах релігійних культів, створилася реальна загроза того, що Оргкомітет зуміє оволодіти керівництвом усієї церкви, а саме підкорити своєму впливу понад 200 тисяч віруючих. Щоби ізолювати Оргкомітет від переважної більшості, радянська влада дозволила функціонерам ВРЄХБ провести в 1963 р. довгоочікуваний з'їзд, за який так ратували «ініціативники», але вже без їх участі. На ньому реакційно конформістські документи 1960 р. були відмінені й прийнятий новий статут Союзу ЄХБ, який був більш кращим за попередній [11, с. 351-352].

Принцип «випускання пари» допоміг владі опанувати ситуацією і направити розвиток подій у необхідне для неї русло. Протистояння серед віруючих було лише на руку компартійного режиму, воно допомагало йому контролювати події, утихомирювати одних і репресувати інших. Проте прибічники змін і становлення в середовищі євангельських християн-баптистів теж не сиділи склавши рук. Так, послідовники Оргкомітету, перетвореного у Раду Церков, у 1965 році створили свій Союз із певною організаційною ієрархією, який почав активно діяти і конкурувати зі структурами підпорядкованими ВРЄХБ [4, с. 1-8]. Тут доречно згадати рішення Оргкомітету від 2 лютого 1962 р., за яким весь склад ВРЄХБ був відлучений від церкви за антиєвангельські документи та за інші неправильні дії. Проте, зрозумівши, що взаємопоборювання в середовищі ЄХБ не тільки їх ослабить, але може призвести до самознищення, вже з середини 60-х років ХХ ст. ВРЄХБ розпочала здійснювати трохи запізнілі спроби об'єднати в єдине ціле ЄХБ [11, с. 352].

Проте всі ці кроки так і не привели до єднання, а тим часом радянський тоталітарний режим продовжував переслідувати ЄХБ. Саме тому 16 травня 1966 р. відбулася унікальна для тих часів подія – мирна демонстрація прихильників Ради Церков загальною чисельністю 500 чоловік біля будівлі ЦК КПРС у Москві. Демонстранти вимагали від влади припинити репресії. Під впливом руху за незалежність церкви від держави, режим вже з другої половини 60-х років ХХ ст. поступово почав послаблювати тиск на офіційно зареєстровані громади ЄХБ. Молитовні збори почали відвідувати підлітки, до проповіді допускалися пересічні члени і представники інших громад [11, с. 353].

Влада продовжувала репресії щодо віруючих і у 70–80-х рр. ХХ ст. Вона не тільки закривала незареєстровані громади, забороняла молитовні зібрання, саджала за ґрати, а фізично знищувала ЄХБ. 16 липня 1972 р. прийняв мученицьку смерть за Ісуса Христа солдат Радянської Армії двадцятилітній Іван Моєсеєв, який проходив службу в м. Керчі. Побитого, пораненого, обпеченого розжареним залізом, ще живого – втопили у

Чорному морі на глибині 156 см, при його зрості 185 см. За те, що він проповідував Слово Боже, його переслідували, морили голодом, тримали на морозі від 25-30° в літній формі, саджали у в'язницю і катували [5, с. 1-23].

Режим усілякими способами намагався зламати і знищити Віру в Бога. З цією метою розповсюджувалися гоніння на дітей віруючих. Окрім звичних вже для них загроз, знущань, допитів і побиття, з'явилися випадки, коли дітей силоміць забирали від віруючих батьків і відправляли у дитячі будинки та інтернати для атеїстичного виховання. Так, в м. Саки були засуджені брати Романович і Здоров, у них відбирали батьківські права [3, с. 2].

Це були не поодинокі випадки, а системна боротьба компартійної влади з ЄХБ. У відозві Ради Церков ЄХБ зазначалося: «Тільки з лав нашого братства біля 100 віруючих знаходяться в ув'язненні (в тому числі і члени Ради Церков ЄХБ Г.П. Вінс, Н.Г. Батурін і П.В. Румачік) десятки тисяч інших віруючих піддані іншим формами пригнічувань і переслідувань» [2, с. 1]. Як свідчить А. Руденко, всього за 25 років через табори пройшли понад 2000 учасників руху, окремі по 5-6 разів [11, с. 353-354].

Проте, незважаючи на репресії тоталітарного режиму, 1970–80-ті роки стали періодом поступового зростання ЄХБ Церкви. Збільшилися кількість молоді, в переважній більшості із сімей віруючих. Під впливом непереможного духу християн внутрішньо церковна практика очищалася від командно-адміністративних нашарувань, посилювався загальний культурний рівень віруючих, виросла їх духовна і соціальна активність. Наприкінці 80-х років ХХ ст. загальна кількість ЄХБ у СРСР нараховувалася близько 300 тисяч дорослих вірних [11, с. 355].

Тільки із розпадом радянської комуністичної імперії й знищенням тоталітарної системи та відновленням Україною своєї державності у серпні 1991 р. ЄХБ отримали можливість без усіляких перешкод жити і творити по Євангелію, виконувати головний заповіт Христа – проповідувати Слово Боже, активізувати свою духовну і соціальну діяльність. Вони активно долучилися до розбудови Української держави як своєю добросовісною працею, так і впровадження у сучасний вітчизняний соціокультурний вимір духовно-соціальних цінностей, які не тільки проголошуються, а й реально втілюються в життя сотнями тисяч громадян нашої Батьківщини. Це і трудова мораль, міцна сім'я, здоровий спосіб життя, увага до окремої особистості, демократизм у взаємовідносинах, ініціативність, відсутність етнічної, релігійної і расової нетерпимості, розповсюджена практика взаємодопомоги спілкування тощо.

Ось вже багато років як Всеукраїнське об'єднання ЄХБ разом з іншими конфесіями 24 серпня на честь Дня Незалежності України у Софіївському соборі бере участь у проведенні єкуменічної «Молитви за Україну». Участь представників ЄХБ у всезагальному молебні церков

України, ще раз засвідчує те важливе місце, яке займає ця конфесія у релігійному житті нашої Батьківщини.

Неоголошена війна Російської Федерації проти України, та окупація нею частини Донбасу, стала справжнім випробуванням для всіх віруючих загалом, так і протестантських Церков зокрема. Якщо до російсько-української війни 2014 р. Донбас був прикладом багатоконфесійності та справжньої релігійної толерантності, то з поширенням на його терени ідеології «руського міра», окуповані території стали місцем тяжких випробувань. Така політика щодо віруючих призвела до того, що багато родин протестантів, які були дуже добре адаптовані в довоєнному соціуму Донбасу, змушені покинути свої помешкання та виїхати на мирні терени України, де держава забезпечує їхнє право на свободу сумління та віросповідання.

Таким чином, характеризуючи діяльність релігійних громад ЄХБ у 60-80-х роках ХХ ст. ми прийшли до таких висновків: 1) після тимчасового періоду послаблення тиску тоталітарного режиму стосовно Церкви, на початку 60-х ХХ ст. розпочався активний наступ на релігійні громади з метою їх ліквідації; 2) якщо найвищі ієрархи ВРЄХБ скорилися, то найстійкіші й найпослідовніші члени конфесії т.зв. «ініціативники», не скорилися і організували супротив злочинній владі; 3) розкол в середовищі ЄХБ, з одного боку ослабив їх, але з іншого, показав і довів комуністичним зверхникам, що віруючі люди (а не пристосованці-конформісти) не пошкоднують власного добробуту і життя заради вільної проповіді Слова Божого; 4) супротив віруючих змусив тоталітарний режим послабити атеїстичний та адміністративно-наглядовий тиск і змиритися з існуванням релігійних громад ЄХБ, що врешті у купі з іншими чинниками призвело до його краху. Будучи активними і свідомими громадянами у 90-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. протестантські громади беруть активну участь у розбудові державності України.

1. Алексеева, Л., 1992. История инакомыслия в СССР. - [Електронний ресурс] // Режим доступу: uhlib.ru/istorija/istorija_inakomyслиja_v_SSSR/_24.php

2. Братский листок., 1976. №1.

3. Братский листок., 1973. №5.

4. Братский листок., 1956. №9-10.

5. Бюллетень, № 39., 1977. Совета Родственников узников Евангельских христиан-баптистов в СССР. - Москва.

6. Бюллетень, 1972. Совета родственников узников христиан-баптистов в СССР. - Москва.

7. Винс, Г.П., 1997. Тропою верности. 2 изд., перераб и доп. СПб.: Библия для всех.

8. История евангельских христиан-баптистов в СССР., 1989. Москва: ВСЕХБ.

9. Коцур, В.П., Висовень, О.И., 2013. В ім'я свободи совісті (до питання боротьби радянської тоталітарної системи із релігійним дисидентством). Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М.

10. Лакно, О., 2009. Церковна опозиція евангельських християн-баптистів в Україні (1940-1980-ті роки). - Полтава: Друкарська майстерня.

11. Руденко, А.А., 1989. Евангельские христиане-баптисты и перестройка СРСР. На пути к свободе совести. - Москва.

References

1. Alekseeva, L., 1992. Istorija inakomyслиja v SSSR. [online] Rezhim dostupu: uhlib.ru/istorija/istorija_inakomyслиja_v_SSSR/_24.php [In Russian].

2. Bratskij listok., 1976. №1. [In Russian].

3. Bratskij listok., 1973. №5. [In Russian].

4. Bratskij listok., 1956. №9-10. [In Russian].

5. Bjulleten', № 39., 1977. Soveta Rodstvennikov uznikov Evangel's'kih hristian-baptistov v SSSR. Moskva. [In Russian].

6. Bjulleten', 1972. Soveta rodstvennikov uznikov hristian-baptistov v SSSR. Moskva. [In Russian].

7. Vins, G.P., 1997. Tropoju vernosti. 2 izd., pererab i dop. SPb.: Biblija dlja vseh. [In Russian].

8. Istorija evangel's'kih hristian-baptistov v SSSR., 1989. Moskva: VSEHB. [In Russian].

9. Koczur, V.P., Vy'soven', O.I., 2013. V im'ya svobody` sovisti (do py`tannya borot`by` radyans`koyi totalitarnoyi sy`stemy iz religijny`m dy`sy`denstvom). Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j: FOP Lukashev`ch O.M. [In Ukrainian].

10. Laxno, O., 2009. Cerkovna opozy`ciya yevangel`s`ky`x xry`sty`yan-bapty`stiv v Ukrayini (1940-1980-ti roky`). Poltava: Drukars`ka majsternya. [In Ukrainian].

11. Rudenko, A.A., 1989. Evangel's'kie hristiane-baptisty i perestrojka SRSR. Na puti k svobode sovesti. Moskva. [In Russian].

Тетяна Воропасва

ОСНОВНІ УМОВИ, МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА У ПОСТКОЛОНІАЛЬНУ ДОБУ

Анотація. В умовах неоголошеної гібридної війни Росії проти України значно актуалізується проблема консолідації українства як транскордонної, трансдержавної і трансконтинентальної спільності. Зростає інтерес до вивчення умов, чинників та механізмів такої консолідації. Адже проблема консолідації українства у постколоніальну добу є однією з ключових у сучасному українознавстві. Оскільки українознавство утворюється сьогодні як інтегративна наука, то у зв'язку з цим необхідно чітко розрізняти різні рівні інтегративності (комплекс, синтез, інтеграція), які співвідносяться з полідисциплінарними, міждисциплінарними й трансдисциплінарними методологічними стратегіями. Інтегративний підхід до вивчення поставленої проблеми передбачає пошук спільного поняття для позначення всіх процесів об'єднувального характеру (згуртування, консолідації, інтеграції, солідаризації), які відбуваються в середовищі українства. Таким спільним поняттям є термін «кон'юнктивні процеси» (на відміну від «дис'юнктивних процесів»). У постколоніальних країнах найшвидше і найпростіше відбувається консолідація на мікрорівні, а найважче – на макрорівні (через низький рівень суспільної довіри й соціальної відповідальності, через недостатньо розвинуте громадянське суспільство тощо). Новітня історія України показує, що консолідація на мезо- і макрорівнях у постколоніальному українському суспільстві гальмується недостатнім рівнем самоорганізації громадян у багатьох регіонах держави, відсутністю конструктивних вертикальних зв'язків між громадянами і владою, тривалою авторитарністю державного управління, існуванням неадекватних суспільно-політичних уявлень, деформаціями ментальності, світогляду та поведінки людей в умовах колоніалізму й неокolonіалізму. Головними чинниками транскордонної консолідації українства є спільні архетипи й уявлення, цілі та цінності, потреби та інтереси, горизонтальний колективізм, взаємна довіра та взаємодопомога, спільні завдання і спільна діяльність, спільна пам'ять і спільна ідентичність, патріотизм, національна ідея, діалогічні взаємини, кооперативна взаємодія, розвинуте громадянське суспільство, авторитетні (неолігархічні) еліти, демократичний стиль лідерства й керівництва, спільний ворог тощо). Дуже важливим є домінування кон'юнктивних практик над дис'юнктивними, а також баланс вертикального та горизонтального напрямків кон'юнктивних процесів.

Ключові слова: консолідація, згуртування, інтеграція, інклюзія, кон'юнктивні процеси, українство, громадяни України.

Tetiana Voropayeva

BASIC CONDITIONS, MECHANISMS AND FACTORS CONSOLIDATION OF UKRAINIANNES IN THE POST-COLONIAL ERA**Abstract**

Under the terms of Russian undeclared hybrid war against Ukraine, the problem of consolidation of Ukrainianness (as a transboundary, trans-State and transcontinental community) is actualized. There is growing interest in studying the conditions, factors and mechanisms for such consolidation. After all, the problem of consolidation of Ukrainianness in the post-colonial era is one of the key issues in modern Ukrainian studies. It is necessary to recognize between different levels of integrity (complexes, synthesis and integration) which correlate with multidisciplinary, interdisciplinary and transdisciplinary methodological strategies, cause of Ukrainian studies are established as an integrative science today. An integrated approach involves searching for a common term to define all processes of a unifying nature (rallying, consolidation, integration, solidarization), which take place in the Ukrainian environment. Such a common concept is the term «conjunctive processes» (as opposed to «disjunctive processes»).

In post-colonial States consolidation is fastest and easiest at the micro-level, and most difficult – at the macro-level (due to the low level of public trust and social responsibility, due to insufficiently developed civil society etc.) The newest history of Ukraine shows that consolidation at the meso- and macro-levels in the post-colonial Ukrainian society is hampered by the inadequate level of self-organization of citizens in many regions of the State, the lack of constructive vertical ties between citizens and the authorities, the authoritarian nature of public administration, the existence of inadequate socio-political representations, mentality deformations, worldview and human behavior in the conditions of colonialism and neo-colonialism.

The main factors of the cross-border consolidation of Ukrainianness are common archetypes and ideas, goals and values, needs and interests, horizontal collectivism, mutual trust and mutual assistance, common tasks and activities, common memory and identity, patriotism, national idea, dialogical relationships, co-operative interaction, developed civil society, authoritative (not-oligarchic) elites, democratic style of leadership and governance, common enemy etc. It is very important the domination of conjunctive practices over the disjunctive, as well as the balance of the vertical and horizontal directions of conjunctive processes. The deployment of conjunctive processes contributes to attracting accumulative, savings, translational, cognitive, affective and behavioral mechanisms (affiliation, adaptation, attraction, identification, categorization, rituals, socialization, expectation, empathy, suggestion, imitation, emotional infections, empathy, persuasion, deep communication, norms and meanings etc.).

Key words: consolidation, cohesion, integration, inclusiveness, conjunctive processes, Ukrainians, citizens of Ukraine.

В умовах неоголошеної гібридної війни Росії проти України значно актуалізується проблема консолідації українства як транскордонної, трансдержавної і трансконтинентальної спільності. Особливо зростає інтерес до вивчення умов,

чинників та механізмів такої консолідації. Адже проблема консолідації українства у постколоніальну добу є однією з ключових у сучасному українознавстві.

Подальший цивілізаційний розвиток і побудова в Україні громадянського суспільства на принципах демократії, гуманізму, верховенства права, ринкової економіки, політичного й культурного плюралізму вимагає загальнонаціональної єдності. Надзвичайно важливою у цьому плані є проблема консолідації суспільства, яка сьогодні має практичну актуальність для України. Актуальність досліджень, присвячених консолідаційній проблематиці, зумовлюється тим величезним значенням, яке вони мають в житті нових незалежних держав, що сформувалися в постколоніальний період на пострадянському просторі.

Відомо, що згуртованість (консолідованість) є найважливішою ідеєю, на якій базуються всі процеси європейської інтеграції. Лісабонські угоди концептуалізували цю ідею в контексті солідаризму: солідарність між поколіннями, між державами й індивідами, між державами-членами ЄС і т.п. Головне управління соціальної згуртованості при Раді Європи пов'язує соціальну згуртованість і консолідованість будь-якого суспільства із забезпеченням для всіх громадян рівного доступу до основних соціальних і економічних прав, із суспільним благополуччям, гармонійними і стабільними соціальними відносинами як невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку та мирного співіснування [9, с. 5-6].

У сучасній соціогуманістиці триває пошук нових підходів до вивчення особливостей консолідаційних процесів на різних історичних етапах розвитку людської цивілізації [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Проблеми соціальної консолідації, інтеграції, солідарності й згуртованості привертала увагу багатьох мислителів вже на перших етапах розвитку філософської думки, адже природний потяг до згуртування й консолідації є однією з іманентних ознак людського соціуму. Саме в рамках соціальної філософії, соціології та соціальної психології була вперше поставлена і проаналізована консолідаційна проблематика. Сучасні підходи до цих проблем характеризуються різноманіттям теоретичних інтерпретацій і варіантів практичної реалізації результатів досліджень. Саме тому розробка теоретико-методологічних засад, визначення сутності, форм, умов, механізмів, етапів та чинників консолідації українства є одним з актуальних і пріоритетних завдань сучасного українознавства.

Відомо, що поняття «консолідація» (від лат. «consolidatio» – зміцнення, об'єднання, згуртування) упродовж XIV – XIX ст. увійшло у всі європейські мови і сьогодні використовується у політико-правовій, фінансово-економічній, соціокультурній, етнопонаціональній сферах, а також у багатьох науках (в геології, біології, кібернетиці, соціології тощо). В сучасній соціогуманістиці це поняття інтерпретується як процес об'єднання соціальних суб'єктів, зміцнення єдності й згуртованості спільнот і суспільств заради розв'язання ними складних (актуальних, невідкладних) завдань. Отже,

консолідація – це один з найважливіших процесів групової динаміки, який зумовлює ступінь упорядкованості, узгодженості й стійкості внутрішньо-спільнотних та суспільних взаємозв'язків, що забезпечують стабільність та спадкоємність (наступність) життєдіяльності конкретного соціуму. Згуртованість (консолідованість) будь-якої групи проявляється через відносно безперервне й автономне існування даної групи, яка має чіткі ознаки соціокультурної та соціально-психологічної спільнотності (тобто подібності відповідних ознак або рис), що передбачає виникнення системи інтегративних властивостей і процесів, які унеможливають порушення цілісності цієї групи. Консолідованість характеризує ступінь відданості індивідів тій чи іншій групі та міру їхньої прихильності до кожної з них [2, с. 11-14].

Проблема консолідації суспільства є сьогодні однією з ключових для України, адже надзвичайно актуальними є питання залучення широких верств населення у процес демократичних перетворень, подолання духовної відчуженості громадян від своєї держави та створення модерної української нації європейського типу. Але коли мова йде про консолідацію українства (а не українського суспільства чи української політичної нації), то у цьому випадку окреслюється нове дослідницьке поле, яке змушує науковців перейти з рівня політичної нації на вищий рівень – транскордонний, трансдержавний і трансконтинентальний. У цьому випадку постають і нові завдання, зокрема, забезпечення нормального функціонування та розвитку всіх складових, які утворюють матрицю консолідованості українства як транскордонної, трансдержавної і трансконтинентальної спільнотності. Незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблеми консолідації українства, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими. Отже, ця проблема є доволі актуальною і потребує інтегративного підходу [1, с. 45-52].

Оскільки українознавство утверджується сьогодні як інтегративна наука, то у зв'язку з цим необхідно чітко розрізнати різні рівні інтегративності (комплекс, синтез, інтеграція), які співвідносяться з полідисциплінарними, міждисциплінарними й трансдисциплінарними методологічними стратегіями. Інтегративний підхід до вивчення поставленої проблеми передбачає пошук спільного поняття для позначення всіх процесів об'єднувального характеру (згуртування, консолідації, інтеграції, солідаризації, інклюзії), які відбуваються в середовищі українства. Таким спільним поняттям є термін «кон'юнктивні процеси» (на відміну від «диз'юнктивних процесів»). Кон'юнктивні процеси в середовищі вітчизняного й зарубіжного українства переважно мотивуються: 1) національними інтересами України; 2) необхідністю боротьби за незалежність і суверенітет України, за відновлення її територіальної цілісності, за її демократизацію та європеїзацію; 3) прагненням до гідного життя громадян України; 4) відповідальністю

за долю Батьківщини; 5) бажанням припинити гібридну війну на теренах України.

У попередніх дослідженнях нами було враховане запроваджене Ф. Тьоннісом розрізнення понять «суспільство» та «спільнота», що базується на двох різних типах соціального зв'язку (слід розрізняти різні аспекти соціальних та етнічних зв'язків – предметні, буттєві, когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні, ціннісно-сміслові, моральні, естетичні, релігійні тощо). Якщо спільнота є результатом спільного природного буття та взаємодії людей, пов'язаних однаковим походженням, подібними поглядами, спільною долею та устремліннями, то суспільство є продуктом цілеспрямованої діяльності раціонально організованих інститутів і базується на конвенції, угоді, спільних інтересах тощо. Саме тому і процес українського націєтворення, і процес консолідації українства потребують взаємодоповнення «спільнотного» та «суспільного». Але завжди треба мати на увазі, що кон'юнктивні процеси, які розгортаються в рамках спільнот і в рамках суспільств, мають значні відмінності, оскільки об'єднати малі групи набагато легше, ніж великі. Отже, процесуальний вимір об'єднання вітчизняного й зарубіжного українства репрезентується взаємопов'язаними процесами згуртування, консолідації, інтеграції, інклюзії та солідаризації. При цьому консолідованість макрорівня не може існувати без консолідованості груп на мікрорівні, але консолідованість мікрорівня може існувати й без консолідованості макрорівня. Консолідація мега- і макрорівня відбувається дуже складно і має багато відмінностей від консолідації мікро- й мезорівня.

Необхідно виділити типи соціальної консолідації: спільнотний, суспільний, державний, громадянсько-політичний, внутрішньо-етнічний, міжетнічний, внутрішньо-національний і міжнаціональний, транскордонний, трансдержавний, трансконтинентальний, планетарний. Кожен з цих типів має свою специфіку та механізми консолідації [1].

Сьогодні постає реальна необхідність систематизації та концептуалізації існуючих досліджень, присвячених проблемі консолідації спільнот і суспільств (див. праці таких дослідників, як Д. Александер, Е. Арато, Х. Арндт, Ф. Армстронг, С. Арнольд, Л. Бартон, У. Бек, А. Бергсон, М. Бернард, Г. Д. Блумер, Е. Брондолло, П. Бурдье, І. Валлерстайн, Е. Васта, М. Вебер, М. Вользер, Е. Геллнер, Е. Гідденс, Д. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Т. Еткінс, Х. Зандкюлер, Г. Зіммель, Е. Іззатдуст, Я. Капеллер, Т. Карл, У. Кімплін, Дж. Коен, Л. Козер, Е. Колерс, Дж. Колман, С. Кондор, О. Конт, М. Лем, М. Лібретті, Дж. Лінц, Д. Локвуд, Н. Луман, А. Макінтайр, Б. Малиновський, А. Мелуччі, Р. Мертон, Дж. Г. Мід, Х.-Г. Нолль, Р. Патнем, Т. Парсонс, М. Платтнер, Р. Раддай, Дж. Роулз, У. Самнер, А. Сен, П. Сорокін, Г. Терборн, А. Турен, Ф. Тьонніс, Ф. Уолкенстейн, М. Уольцер, М. Уотерс, М. Фуко, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, Р. Хайек, С. Хантінгтон, Дж. Хоманс, К.

Шмітт, Ф. Шміттер; Г. Авцинова, Є. Агеєва, М. Альошина, Г. Андреєва, А. Ахієзер, В. Бабинцев, Г. Вайнштейн, І. Варзар, Н. Велика, В. Вітюк, Є. Герасимов, Л. Гудков, А. Данилов, В. Євтух, М. Зверев, В. Иванов, М. Ільїн, Л. Іонін, І. Ісаєв, В. Капіцин, О. Кармадонов, О. Картунов, І. Клямкин, Г. Копилов, Н. Копцева, С. Кравченко, І. Кресіна, М. Кудряшова, В. Кузнецов, В. Лапкін, В. Левашов, І. Лєскова, Є. Магда, С. Михайлова, М. Ніколаєва, Р. Нугаєв, А. Окара, О. Оржель, І. Паніна, В. Пантін, О. Паслер, С. Патрушев, С. Перегудов, В. Петровський, О. Полюшкевич, М. Попов, М. Попович, В. Радаєв, М. Рац, В. Роїк, А. Самарін, Б. Слепцов, М. Степико, В. Стьопін, С. Тарутин, Н. Тихонова, В. Толстих, М. Урнов, В. Федотова, А. Філіппов, І. Халій, І. Шапіро, О. Шкаратан, В. Ядов, Т. Янсон, В. Ярська та ін.).

Теоретико-емпіричні дослідження проблем консолідації суспільства, соціальної солідарності та групової згуртованості розпочалися у 40-х роках ХХ ст. Найвідоміші наукові концепції з цієї тематики були створені такими вченими, як К. Левін, Л. Фестінгер, Д. Картрайт, А. Зандер, а також їхніми послідовниками в багатьох країнах світу. Ці дослідники з'ясували, що консолідованість є своєрідною «результуючою» тих сил, які утримують людей в тій чи іншій групі. При цьому вважається, що певна група (як мала, так і велика) влаштовує індивіда тією мірою і до тих пір, поки він вважає, що «вигоди» від членства у цій групі не просто домінують над «витратами», але й є переважними у порівнянні з будь-якою іншою групою або з перебуванням поза будь-якої з можливих груп. Відповідно з цим, «сили згуртування» визначаються певним «балансом» ступенів привабливості усіх доступних для індивіда груп. Теоретико-методологічні розробки вчених, які досліджували особливості консолідації спільнот і суспільств, потребують критичного аналізу, вдосконалення і доповнення.

Всебічний аналіз стану досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі дозволяє виявити умови, чинники й механізми консолідації українства у постколоніальну добу [4; 10], а також засоби оптимізації процесів консолідації різних груп у межах України.

Відомо, що умови – це необхідні обставини, які сприяють чомусь або комусь. Такими умовами, що сприяють розгортанню консолідаційних процесів, є спільний комунікативний і культурний простір, вільна циркуляція інформації, природні, геополітичні та історичні умови, ефективно діючі соціальні мережі, оптимальний рівень інформаційної безпеки, наявність достатньої кількості свідомих і відповідальних людей тощо.

Кон'юнктивні процеси можуть зумовлюватися як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Основними чинниками цих процесів є суспільно-політичні, геополітичні, соціально-економічні, культурно-мистецькі, інтелектуальні, духовно-світоглядні, освітні, виховні, безпекові, релігійні та ін. Але очільники нашої держави не

завжди розуміють реальну силу цих чинників. Наприклад, 22 серпня 2016 р. Президент України П. Порошенко підкреслив: «єдність України та консолідація українців є моїм головним пріоритетом». При цьому він не врахував того, що коли у країні розрив між багатими та бідними є занадто великим (за різними даними в Україні більше 60% громадян живуть за межею бідності), то в такому суспільстві з'являється соціальна відчуженість, антагонізми й протистояння, зростає соціальна напруга. А всі кон'юнктивні процеси потужно гальмуються... У таких умовах можлива тільки консолідація проти влади, яка довела громадян до такого стану.

Отже, необхідно враховувати, що консолідація мега- та макрорівня відбувається дуже складно і має багато відмінностей від консолідації мікро- та мезорівня. Зокрема, у пострадянських країнах найшвидше і найпростіше відбувається консолідація на мікрорівні, а найважче – на макрорівні (через низький ступінь суспільної довіри й соціальної відповідальності, а також через недостатньо розвинуте громадянське суспільство [4; 10]). Новітня історія України показує, що консолідація українського суспільства на мезо- і макрорівнях гальмується недостатньо розвинутою самоорганізацією громадян у багатьох регіонах держави, відсутністю довіри до влади, конструктивних вертикальних зв'язків між громадянами і владою, тривалою авторитарністю державного управління, існуванням неадекватних соціально-політичних уявлень тощо.

Активізації консолідаційних процесів у сучасному суспільстві сприяють не тільки спільні цілі (які є актуальними й невідкладними), інтереси, базові цінності, але й формування спільної ідентичності, цілісного світогляду, конструктивні самоорганізаційні практики, відновлення суб'єктності, формування соціальної відповідальності та критичного мислення тощо. Створення оптимального рівня інформаційної безпеки держави є однією з провідних умов консолідації суспільства. Важливою складовою процесу консолідації українського суспільства є подолання регіональної сегментації та загрози дезінтеграції України.

Характер консолідаційних процесів визначається їхньою спрямованістю (просоціальною чи асоціальною, проукраїнською чи антиукраїнською), дієвістю та результативністю. Оптимізація процесів консолідації суспільства передбачає повноцінне функціонування основних вимірів консолідаційного процесу: когнітивного, емоційного, цільового (наявність спільних цілей, які є актуальними й невідкладними для захисту національних інтересів сучасної України), ціннісного, ідентифікаційного, мотиваційного та організаційного (в першу чергу, самоорганізаційного, який включає і традиційні, і нові форми та практики самоорганізації), а також наявність просоціальної і проукраїнської спрямованості спільної діяльності та ціннісної залученості індивідуальних і колективних суб'єктів у

подібну діяльність. Саме такі практики консолідують як громадян України, так і зарубіжне українство.

Соціокультурна, протестна, національна, громадянсько-політична самоорганізація соціуму виступає системоутворюючим чинником формування громадянського суспільства, яке, у свою чергу, активізує консолідаційні процеси у межах української політичної нації. Для оптимізації консолідаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно використовувати накопичувальні, зберігальні й трансляційні механізми.

Отже, головними чинниками транскордонної консолідації українства є спільні архетипи й уявлення, цілі та цінності, потреби та інтереси, горизонтальний колективізм, взаємна довіра та взаємодопомога, спільні завдання і спільна діяльність, спільна пам'ять і спільна ідентичність, патріотизм, національна ідея, діалогічні взаємини, кооперантна взаємодія, розвинуте громадянське суспільство, авторитетні (неолігархічні) еліти, демократичний стиль лідерства й керівництва, спільний ворог тощо). Дуже важливим є домінування кон'юнктивних практик над диз'юнктивними, а також баланс вертикального та горизонтального напрямків кон'юнктивних процесів.

Розгортанню кон'юнктивних процесів сприяє залучення когнітивних, афективних та конативних механізмів (афіліація, адаптація, атракція, ідентифікація, категоризація, ритуалізація, соціалізація, експектація, емпатія, навіювання, наслідування, емоційне зараження, співпереживання, переконання, глибинне спілкування, нормо- і смислоутворення та ін.).

Отже, консолідованість українства є основою стійкості державної політичної системи, її здатності до збереження суверенітету й територіальної цілісності Української держави, а також важливою загальнолюдською цінністю, яка забезпечує не тільки існування, але й цивілізаційний розвиток українства.

1. Воропаєва Т. С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти // VII Міжнародний конгрес українців. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45–54.

2. Воропаєва Т. Спільна ідентичність в контексті консолідації українства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. – Вип. 1(18). – С. 11 – 14.

3. Дарендорф, Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. – М.: Наука, 2002. – 320 с.

4. Усманова Э. Восточная Европа как новый подчиненный субъект // Европейская перспектива Беларуси: интеллектуальные модели. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – С. 105-140.

5. Higley J., Gunter R. (eds.) *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. – Cambridge, 1992. – 382 c.

6. Karl T., Schmitter P. *Democratization Around the Globe: Opportunities and Risks* // Klare M., Thomas D.C. (eds.) *World Security. Challenges for a New Century*. – N.Y.: St. Martin's Press, 1994. – 240 pp.

7. Kullberg J. *Institutions and Democratization in Russia and Eastern Europe* // Gill G. (ed.) *Elites and Leadership in Russian Politics*. – St. Martin's Press, 1998. – 320 pp.

8. Linz J.J. *Transitions to Democracy* // *The Washington Quarterly*. – 1990. – Vol.13. – №3. – P. 27-34.

9. *Promoting the policy debate on social cohesion from a comparative perspective. Trends in Social Cohesion*. – Council of Europe, 2001, December. – No. 1. – pp. 5-6.

10. Shkandrij M. *The Postcolonial Moment in Ukrainian Writing* // *From Sovietology to Postcoloniality. Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective* / J. Korek (ed.). – Stockholm: Södertörns högskola, 2007. – pp. 83 – 92.

References

1. Voropajeva, T. S. (2008). *Integratyvnyj potencial suchasnogo ukrajinoznavstva: teoretyko-metodologichni aspekty* [Integrative potential of contemporary Ukrainian studies: theoretical and methodological aspects]. In *VII Mizhnarodnyj kongres ukrajinstiv. Zbirnyk naukovykh statej. Osvita. Ukrajinoznavstvo* [VIII International Congress of Ukrainianists. Collection of scientific articles. Education. Ukrainian Studies], Gholov. red. Gh. Skrypyk, Kyiv, Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology named after M.T. Rylsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 45–54. [in Ukrainian].

2. Voropajeva, T. (2016). *Spiljna identychnistj v konteksti konsolidaciji ukrajinstva* [Common identity in the context of Ukrainian consolidation]. In *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa*

Shevchenka. Ukrajinoznavstvo [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ukrainian Studies], Kyiv: VPC «Kyjivsjkyj universytet», № 1(18), pp. 11–14. [in Ukrainian].

3. Darendorf, R. (2002). *Sovremennyi sotcialnyi konflikt. Oчерk politiki svobody* [Modern social conflict. Essay on Freedom Policy], Moscow, Nauka, 320 pp. [in Russian].

4. Usmanova, E. (2007). *Vostochnaia Evropa kak novyi podchinennyi subekt* [Eastern Europe as a New Subordinate Substance]. In *Evropejskaia perspektiva Belarusi: intellektualnye modeli* [European Perspective of Belarus: Intelligent Models]. Vyljnjus: EGhU, pp. 105–140. [in Russian].

5. Higley, J., Gunter, R. (1992). *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge, 382 pp. [in English].

6. Karl, T., Schmitter, P. (1994) *Democratization Around the Globe: Opportunities and Risks*. In Klare M., Thomas D.C. (eds.) *World Security. Challenges for a New Century*. N.Y.: St. Martin's Press, 240 pp. [in English].

7. Kullberg, J. (1998). *Institutions and Democratization in Russia and Eastern Europe*, In Gill G. (ed.) *Elites and Leadership in Russian Politics*. St. Martin's Press, 320 pp. [in English].

8. Linz, J.J. (1990). *Transitions to Democracy In The Washington Quarterly*, Vol.13, №3, pp. 27 – 34. [in English].

9. *Promoting the policy debate on social cohesion from a comparative perspective. Trends in Social Cohesion*. (2001). Council of Europe, December, No. 1, pp. 5–6. [in English].

10. Shkandrij, M. (2007), *The Postcolonial Moment in Ukrainian Writing*, In Korek J. (ed.), *From Sovietology to Postcoloniality. Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*, Södertörns högskola, Stockholm, pp. 83 – 92. [in English].

УДК 165.21(045)

Ірина Грабовська

АНТРОПОЛОГІЧНА СКЛАДОВА КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню соціокультурного антропологічного типу, який стає актором історичного розвитку України доби постколоніалізму. Авторка виходить з позицій, що певний домінуючий соціокультурний антропологічний тип як певний збірний ідеальний тип людини не лише формує обличчя епохи, але і визначає перспективи руху соціуму у напрямку майбутнього. Актуальність даного дослідження визначається тим фактом, що саме людський фактор відіграє вирішальну роль в історії. Антропологічний складовий трансформаційних процесів на постсоветському просторі присвячено вже чимало розвідок у межах українського соціогуманітарного дискурсу. Проте, антропологічній специфіці постколоніального періоду, в який вступила Україна зі здобуттям незалежності у 1991 р. та перебуває ще і до цього часу, не приділялось спеціальної уваги. У статті простежується відмінність між людиною України та українською людиною. Під людиною України постколоніальної доби мається на увазі вся сукупність сформованих соціоантропологічних типів, які діють на даних теренах у визначений час. З іншого ж боку, аналізується формування збірного типу української людини. Під українською людиною маються на увазі свідомі патріотично налаштовані громадяни країни. Наприкінці XIX – поч. XX ст. їх називали «щирими» українцями. Робиться висновок про перспективність позитивного розвитку України при домінуванні типу української людини.

Ключові слова: Україна, постколоніальна епоха, соціоантропологічний тип, свідомий українець, «щирий» українець, соціогуманітарний дискурс.

Iryna Grabovska

ANTHROPOLOGICAL COMPONENT OF CONSOLIDATION PROCESSES IN POST-COLONIAL UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the socio-cultural anthropological type, which became the actor of the historical development of Ukraine during the period of post-colonialism. The author proceeds from the standpoint that certain dominant socio-cultural anthropological type as a certain collective ideal of the person not only forms the face of the era, but also determines the prospects of the movement of society in the future direction. The relevance of this study is determined by the fact that it is the human factor that plays a decisive role in history. Anthropological component of the transformational processes in the post-Soviet space has already devoted to a lot of intelligence within the framework of Ukrainian socio-humanitarian discourse. However, the anthropological peculiarity of the post-colonial period, which Ukraine entered with gaining independence in 1991 and is still there, has not received any special attention. The article traces the distinction between a man of Ukraine and a Ukrainian person. The postcolonial age of a person of Ukraine means a whole set of prevailing socio-anthropological types that act on these areas at a particular time. On the other hand, the formation of a collective type of the Ukrainian person is analyzed. Under the Ukrainian person refers to conscious patriotic citizens of the country. At the end of the XIX – beginning. Twentieth century they were called «sincere» Ukrainians. A conclusion is drawn about the prospect of a positive development of Ukraine in the domination of the type of Ukrainian man. The study of anthropological types as social constructs of a certain age and actors in the history of individual peoples, countries, nations, and countries is devoted to many works in the structure of both Ukrainian and foreign socio-humanitarianistics. To date, scientific works of such scholars as E. Fromm, H. Arendt, Y. Kristeva, N. Berdyaev, S. Žižek, J. Lipovetsky, M. Foucault, E. McKinnon and many other theorists of humanitarian science have become classical. Particular attention in the study of the anthropological characteristics of the era deserve the works of the French historical school «Annals», both as a study of the so-called «later Annals», as well as the works of the already recognized classics of this historical direction. Among the scientific developments of Ukrainian researchers, the work of representatives of the Ukrainian Diaspora, first of all, the European, Canadian and US, deserve special attention. It is worth mentioning the names of such scholars as O. Kulchytsky, E. Malanyuk, N. Hrigoryiv, I. Rybchin, M. Shlemkevich and others.

A considerable amount of scientific researches of modern researchers from Ukraine is also devoted to the issue of socio-anthropological type and to reveal the specificity of the existence of a certain type of Ukrainian man. The study of various aspects of this issue dedicated to works of E. Andros, E. Bystrytsky, I. Grabovska, S. Hrabovsky, I. Dzyuba, S. Krymsky, R. Korogodsky, V. Lisnovy, I. Losev, S. Prolyev, E. Sverstiuk, V. Shamraj and many others.

Keywords: Ukraine, post-colonial epoch, socio-anthropological type, conscious Ukrainian, «sincere» Ukrainian, socio-humanitarian discourse

Постановка проблеми. Дослідження постколоніальної доби в існуванні сучасної України потребує комплексного різномірного аналізу даної реальності. Не останнє місце серед напрямних наукових розвідок повинен займати аналіз антропологічної складової цієї доби. Адже, як справедливо зазначає В.В. Шамрай, «опорою кожного суспільного устрою є створюваний ним людський тип, налаштований на відтворення існуючих соціальних диспозицій, схем діяльності, системи цінностей. Цей тип – не просто абстрактна подібність учасників певного суспільства. Він виконує активну системотворчу роль, набуваючи значення сталої антропологічної матриці» [12, с. 210]. І далі авторка стверджує, що для розуміння будь яких процесів доби варто особливу увагу звернути на перетворення людських індивідів на певний антропологічний тип, бо «суспільний лад, інтеріоризований у відповідний людський тип, отримує в його особі постійно діюче активне начало власного самовідтворення» [12, с. 210].

З'ясування специфіки соціального типу, що діє в нових історичних умовах, в яких опинилась Україна після розпаду Советського Союзу, вочевидь, є невід'ємною умовою системного аналізу сучасної (1991 р. – до теперішнього часу) доби.

Аналіз досліджень і публікацій.

Дослідженню антропологічних типів як соціальних конструктів певної доби та акторів історії окремих народів, країн, націй, держав присвячено чимало

робіт в структурі як української, так і зарубіжної соціогуманітаристики. На сьогодні вже класичними стали наукові праці таких вчених, як Е. Фромм, Х. Арндт, Ю. Крістева, Н. Бердяєв, С. Жижек, Ж. Ліповецький, М. Фуко, Е. Мак-Кіннон і багатьох інших теоретиків гуманітаристики. На особливу увагу у вивченні антропологічної характеристики епохи заслуговують роботи французької історичної школи «Анналів», причому як дослідження так званих «пізніх Анналів», так і власне праці вже визнаних класиків цього історичного напрямку. Серед наукових розробок українських дослідників на особливу увагу заслуговують роботи представників української діаспори, насамперед, європейських, канадських і США. Варто назвати імена таких вчених, як С. Кульчицький, Є. Маланюк, Н. Григорієв, І. Рибчин, М. Шлемкевич та інші [3].

Значна кількість наукових розвідок сучасних дослідників з України теж присвячена питанню соціоантропологічного типу та виявленню специфіки існування певного типу української людини [4]. Дослідженню різних аспектів цього питання присвячено роботи Є. Андроса, Є. Бистрицького, І. Грабовської, С. Грабовського, І. Дзюби, С. Кримського, Р. Корогодського, В. Лісового, І. Лосєва, С. Пролєєва, Є. Сверстюка, В. Шамрай та багатьох інш.

Якщо у 90-х – на початку 2000-х в українській соціогуманітаристиці активно обговорювалось питання про коректність/некоректність застосування

самого поняття «українська людина», то сьогодні цей термін вживається дуже широко без додаткових зауваг, втративши навіть лапкування при використанні у наукових текстах, що, у свою чергу, свідчить про легітимацію та вже існуючу певну усталеність даного поняття в українській соціогуманітаристиці. Наприклад, сьогодні виходять роботи наступного типу: навчальний посібник «Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності» [10]; розвідка Т. Альберди «Філософія українського синтезу, або в пошуках загубленої української людини» [1]; стаття В. Лісового «Українська людина й російський тоталітаризм» [6]; стаття З. Скринник «Українська людина в лабіринтах огрошеного світу» у фаховому гуманітарному журналі «Університетська кафедра» [9] тощо.

Отже, дослідження соціокультурного типу особистості є однією з актуальних наукових проблем, якій присвячена низка вказаних вище досліджень.

Мета дослідження. У запропонованого дослідження є низка цілей, зокрема, 1) виявлення антропологічної специфіки постколоніальної доби; 2) з'ясування питання, чи існує феномен людини постколоніальної доби в Україні; 3) чи відрізняється людина України постколоніальної доби від української людини як соціокультурний тип.

Виклад основного матеріалу. Для більшості серйозних українських дослідників сьогоднішня визнання факту постколоніального статусу України є вже абетковою істиною. Не менш значимим є і той факт, що визнання статусу України як колонії Росії протягом майже 350 річної історії її існування, є одночасно і визнанням імперськості самої Росії. Як доводить знаний політолог Ігор Лосєв, Росія у власній історії ніколи не мала періоду національної держави, вона завжди була імперією. Це її реальність від самого початку. Саме ведучи колоніальні війни, Росія завойовувала землі сусідів і до того ж змусила повірити власний народ в його «богообраність». Вона наділяла правителів держави атрибутами майже Бога. І сьогодні «на насадженні нетерпимості або поблажливості до інших народів сучасний режим РФ створює російську націю» [7], – стверджує І. Лосєв. Аналітик вважає, що «...українці, навпаки, належать до того невеликого кола націй, що пережили і колоніалізм, і геноцид, і тоталітаризм, тому значною цінністю для українця залишається справедливість і повага до особистості. На цьому ґрунтується ідея української нації» [7].

За віки колоніального існування в Україні витворився певний масовий тип людини, який забезпечував перебування у стані залежності цілої нації. Певної специфіки процес упокорення українства набув в часи советської імперії, коли на додачу до вже традиційного типу малороса, хохла, добре описаного, наприклад, Є. Маланюком [8], витворюється тип советської людини. У постперевбудовчий період цей тип набуває гостро негативних конотацій і означається терміном «совок».

Поразка національно-визвольних змагань української революції 1917 – 1921 рр. призводить і до руйнування типу так званого «щирого» українця (під «щирими» тоді, на початку ХХ ст., мались на увазі свідомі патріотично налаштовані українці). Цей процес в українській соціогуманітаристиці набув характеристик періоду «загубленої української людини» завдяки однойменній розвідці М. Шлемкевича [14].

Подолання колоніального стану для України не завершилось транзитним періодом, як то сталося з країнами Прибалтики. Країна перейшла у досить довгий час постколоніального існування – перехідну добу, що, як тепер стало очевидно, не могла не пережити нація, яка так довго існувала в стані колонізованої. Не можна не погодитись із твердженням Ф. Фанона про те, що «процес звільнення колоній ніколи не відбувається непомітно, оскільки він здійснює серйозний вплив на людей і значною мірою змінює їх. Пригноблені своєю меншовартістю глядачі спектаклю перетворюються на привілейованих акторів і раптом опиняються у заслплюючому світлі потужних прожекторів, які наводять на них сама історія. Національне звільнення привносить у буття природний ритм. Це буття народжується разом з новою людиною, а разом з оновленим буттям з'являється нова мова і формується нова людська спільність. Звільнення колоній обертається справжнім створенням нової людини. Проте, причинність цього творення анітрохи не пов'язана з якоюсь надприродною силою; «істота», яка зазнала колонізації, стає людиною, звільнюючи саму себе» [11].

Одразу після набуття незалежності у 1991 році в українському вітчизняному дискурсі з'явилися роботи, що аналізували антропологічний складник постколоніальної доби. Проте абсолютна більшість авторів схилилась до думки, що «відродження» саме української людини (тобто, свідомого патріотично налаштованого українського громадянина) як масового типу на теренах самостійної України вимагає значних зусиль, оскільки у спадок звільненій від колоніальної залежності нації залишилась значна кількість як масового антропологічного типу «совка», так і «малороса» та «хохла», які активно відроджувалися тепер вже в номінально незалежній державі [5]. З часом почав витворюватися і тип «нового українця» (саме так, у російському варіанті) – нової людини – представника верстви компрадорської буржуазії та її обслуги в Україні, а також почав формуватися тип (дехто із дослідників називає їх класом) нового чиновництва. Варто наголосити, що «нова українська людина» в пошуках українських інтелектуалів виглядала кардинально протилежним чином, ніж реальний український чиновник чи олігарх. Так, наприклад, популярний український письменник В. Шкляр писав: «Нова українська людина – це загострене почуття гідності. Людської, а відтак і національної. Це міцно пов'язано. Таке почуття в ідеалі мусить бути природним і не

обтяжувати тебе психічно, не напружувати якимись зобов'язаннями, показним патріотизмом, це все має бути в крові» [13].

Фактично період правління президента В. Януковича та його кліки в історії вже новітньої української державності став реваншем советської людини, яка з менталітетом колонізованого перейшла у стан компрадорської буржуазії. За характеристикою Б. Андерсона, така буржуазія формується саме в постколоніальний період історії країни. Вона не має патріотичних «забобон» і моральних утримувачів у гонитві за наживою [2].

Вище означені масові антропологічні типи, які діють на українських теренах, варто скоріше назвати не українською людиною, а людиною України, залишивши термін «українська людина» для означення свідомого патріотично налаштованого громадянина країни. Такий тип масової особистості, не дивлячись на труднощі перехідного постколоніального періоду, в Україні все ж почав формуватися. Це тип «справжнього», «щирого», тобто свідомого українця-патріота. Завдяки йому відбулося три революції, остання з яких була Революцією Гідності. Українським патріотам вдалось відстояти своє право на життя у незалежній державі у боротьбі з проросійським режимом Януковича, протистояти «руському миру». Саме українська людина захищає Батьківщину від російської агресії на Сході країни.

Висновки. Отже, Україні постколоніальної доби притаманна «антропологічна» специфіка, яка полягає в існуванні певного масового соціально-культурного типу особистості – суб'єкта історичних змін. Цей антропологічний соціальний тип має «подвійну природу». З одного боку, актором виступає людина України, до якої належать так звані «новые украинцы» та залишки советської людини, а також типаж малороса та хохла. Сюди ж можна зарахувати і незначну частку космополітів. Поряд із цим формується нова українська людина – свідомий патріотично налаштований громадянин української політичної нації, завдяки якому лише і можливе збереження самостійної незалежної держави Україна, що має перспективу в майбутньому.

1. Альберда Т. Філософія українського синтезу, або В пошуках загубленої української людини [Текст] / Тарас Альберда. – [Електронне видання]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/358552/#ixzz4kjNcE86p>

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Друге, перероблене видання [Текст] / Бенедикт Андерсон. – Київ: Критика, 2001. – 276 с.

3. Грабовська І. Концепція «української людини» в філософському доробку мислителів діаспори та філософів сучасної України [Текст] / Ірина Грабовська // Український вимір. Міжнародний зб. інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. У 3-х т. – Ч. 8. – Т.ІІІ. – Чернівці, ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009. – С. 69 – 72.

4. Див., наприклад: Грабовська І. Україна в пошуках позитивного культурно-антропологічного типу [Текст] / Ірина Грабовська // Сучасність. – 2001. – № 3. – С. 63 – 70; Грабовська І. Соціокультурні типи «української людини» та їх поведінкові виявлення [Текст] / Ірина Грабовська // Календар-щорічник «Українознавство-2008». – К., 2007. – С. 88 – 95; Грабовська І. Гендерна антропологія в структурі філософського знання: освітній та науковий виміри [Текст] / Ірина Грабовська // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. Вип. 2. – Дн-ск: Вид-во Дніпропетровського національного університету. – 2011. – С. 146 – 152; Грабовська І. Ментальні характеристики українців у творчій спадщині Юрія Липи [Текст] / Ірина Грабовська // Шості Липівські читання. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2012. – С. 14 – 19; Грабовська І. М. Шевченківська людина (до питання про еволюцію українського соціокультурного типу особистості) [Текст] / Ірина Грабовська // Збірник тез науково-практичного семінару «Т. Г. Шевченко і сучасна гуманітарна наука». – К.: ДЕДУТ, 2014. – С. 11 – 14; Грабовська І., Талько Т. Принцип людиномірності в контексті світоглядно-методологічних засад української гуманітаристики [Текст] / Ірина Грабовська, Тетяна Талько // Матеріали міжнар. н-п. конф. «Людиновимірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів: наукові досягнення і перспективи». – Мелітополь. – 11-12 червня 2015. – С. 30 – 33.

5. Див. про це детальніше: Грабовський С. ХХ ст. та українська людина. Виклики і відповіді [Текст] / С. Грабовський. – К: Стило, 2009. – 227 с.

6. Лісовий В. Українська людина й російський тоталітаризм [Текст] / Василь Лісовий. – [Електронне видання]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24651775.html>

7. Лосєв І. Чим сьогодні українська нація відрізняється від російської [Текст] / І. Лосєв. – [Електронне видання]. – Режим доступу: <http://www.rivnist.in.ua/news/2015/03/12/9136>

8. Маланюк Є. Малоросійство [Текст] / Євген Маланюк. – Нью-Йорк, 1959. – 31 с.

9. Скринник З. Українська людина в лабіринтах огрошеного світу [Текст] / З. Скринник // Університетська кафедра. Культурологія. Аксиологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації: альм. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; Ін-т приклад. та проф. етики; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. – Київ: КНЕУ, 2013. – Вип. 2. – С. 45 – 56.

10. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник [Текст]. – К: УБС НБУ, 2015. – 609 с.

11. Фанон Ф. О насиллі [Текст] / Франц Фанон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.redflora.org/2014/08/blog-post.html>

12. Шамрай В.В. Модерне суспільство: від ліберальної і тоталітарної утопії до мережної соціальності: Монографія [Текст] / В.В. Шамрай. – Київ: НАН України, 2015. – 306 с.

13. Шкляр В. Нова українська людина – це загострене почуття гідності [Текст] / Василь Шкляр. – [Електронне видання]. – Режим доступу: <http://www.argumentua.com/tsitaty/nova-ukra-nska-lyudina-tse-zagostrene-pochuttva-g-dnost>

14. Шлемкевич М. Загублена українська людина [Текст] / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 158 с.

References:

1. Al'berda T. Filosofiya ukrayins`kogo sy`ntezu, abo V poshukakh zagublenoyi ukrayins`koyi lyudy`ny`. [The Philosophy of Ukrainian Synthesis, or In Search of a Lost Ukrainian Person]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

2. Anderson B., 2001. Uyavleni spil`noty`. Mirkuvannya shhodo poxodzhennya j poshy`rennya nacionalizmu [Imaginary communities. Considerations about the origin and spread of nationalism]. Druge, pereroblene vy`dannya. Ky`yiv: Kry`ty`ka, 276. (in Ukrainian).

3. Grabovs`ka I., 2009. Konceptiya «ukrayins`koyi lyudy`ny`» v filosofs`komu dorobku my`sly`teliv diaspori` ta filosofiv suchasnoyi Ukrayiny` [Concept of the "Ukrainian Man" in the philosophical work of diaspora thinkers and philosophers of modern Ukraine]. Ukrayins`ky`j vy`mir. Mizhnarodny`j zb. informacijny`x, osvithnix, naukovy`x, metody`chny`x statej i materialiv z Ukrayiny` ta diaspori`. U 3-x t. Ch. 8.T.III. Chernigiv, ChDPU im. T.G. Shevchenka. S. 69 - 72. (in Ukrainian).

4. Dy`v., napry`klad: Grabovs`ka I., 2001. Ukrayina v poshukakh pozy`ty`vnogo kul`turno-antropologichnogo ty`pu. [Ukraine in search of a positive cultural-anthropological type]. Suchasnist`. N 3. S. 63 – 70 (in Ukrainian).; Grabovs`ka I., 2007. Sociokul`turni ty`py` "ukrayins`koyi lyudy`ny`" ta yix povedinkovi vy`yavleniya. [Socio-cultural types of "Ukrainian man" and their behavioral discovery]. Kalendar-shhorichny`k "Ukrayinoznavstvo-2008". Kyev. S. 88 – 95 (in Ukrainian).; Grabovs`ka I., 2011. Genderna antropologiya v strukturi filosofs`kogo znannya: osvithnij ta naukovy`j vy`miry`. [Gender anthropology in the structure of philosophical knowledge: educational and scientific dimensions]. Filosofiya i politologiya v konteksti suchasnoyi kul`tury`. Naukovy`j zhurnal. Vy`p. 2. Dn-sk: Vy`d-vo Dnipropetrovs`kogo nacional`nogo universy`tetu. S. 146 – 152 (in Ukrainian).; Grabovs`ka I., 2012. Mental`ni xaraktery`sty`ky` ukrayinciv u tvorchiy spadshhy`ni Yuriya Ly`py`. [Mental characteristics of Ukrainians in the creative heritage of Yuri Lipy]. Shosti Ly`pivs`ki chy`tannya. Materialy` Vseukrayins`koyi naukovoyi konferenciyi. K.: Ukrayins`ka vy`davny`cha spilka im. Yu.Ly`py`, S. 14 – 19 (in Ukrainian).; Grabovs`ka I. M., 2014. Shevchenkivs`ka lyudy`na (do

py`tannya pro evolyuciyu ukrayins`kogo sociokul`turnogo ty`pu osoby`stosti). [Shevchenko man (to the question of the evolution of the Ukrainian socio-cultural type of personality)]. Zbirny`k tez naukovo-prakty`chnogo seminaru «T. G. Shevchenko i suchasna gumanitarna nauka». K.: DETUT. S. 11 – 14 (in Ukrainian).; Grabovs`ka I., Tal`ko T., 2015. Pry`ncy`p lyudy`nomirnosti v konteksti svitoglyadno-metodologichny`x zasad ukrayins`koyi gumanitary`sty`ky`. [The principle of humanity in the context of the philosophical and methodological foundations of Ukrainian humanities]. Materialy` mizhnar. n-p. konf. «Lyudy`novy`mirmist` garmonizaciyi kul`turno-osvithn`ogo prostoru majbutnix pedagogiv: naukovi dosyagnennya i perspekty`vy`». Melitopol`. S. 30 – 33 (in Ukrainian).

5. Dy`v. pro ce detal`nishe: Grabovs`ky`j S., 2009. XX st. ta ukrayins`ka lyudy`na. Vy`kly`ky` i vidpovidi. [Twentieth century and a Ukrainian man. Challenges and Answers]. K: Sty`los. 227 (in Ukrainian).

6. Lisovy`j V. Ukrayins`ka lyudy`na j rosijs`ky`j totalitary`zm. [Ukrainian man and Russian totalitarianism]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

7. Losyev I. Chy`m s`ogodni ukrayins`ka naciya vidriznyayet`sya vid rosijs`koyi. [What is the difference between the Ukrainian nation and the Russian one today]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

8. Malanyuk Ye., 1959. Malorosijstvo. [Malorosijstvo]. N`yu-Jork. (in Ukrainian).

9. Skry`nny`k Z., 2013. Ukrayins`ka lyudy`na v labiry`ntax ogroshevenogo svitu. [Ukrainian man in the labyrinths of the great world]. Universy`tets`ka kafedra. Kul`turologiya. Aksiologiya. Filosofiya. Etnologiya. Dy`skusiyi. Recenziyi. Anotaciyi: al`m. / M-vo osvity` i nauky`, molodi ta sportu Ukrayiny` ; DVNZ "Ky`yiv. nacz. ekon. un-t im. V. Get`mana"; In-t pry`klad. ta prof. ety`ky` ; [golov. red. Yu. Vil`chy`ns`ky`j]. K: KNEU. Vy`p. 2. S. 45 - 56. (in Ukrainian).

10. 2015. Ukrayins`ka lyudy`na v yevropejs`komu sviti: vy`miry` identy`chnosti: navchal`ny`j posibny`k. [Ukrainian person in the European world: dimensions of identity: tutorial] kol. avtoriv; za red. d-ra ekon. nauk, prof. T. S. Smovzhenko, d-ra filos. nauk, prof. Z. E. Skry`nny`k. K: UBS NBU. 609 (in Ukrainian).

11. Fanon F. O nasilii [About Violence]. Article. Retrieved from URL (in Russian).

12. Shamraj V.V., 2015. Moderne suspil`stvo: vid liberal`noyi i totalitarnoyi utopij do merezhnoyi social`nosti [Modern society: from liberal and totalitarian utopia to network sociality]: Monografiya. Ky`yiv: NAN Ukrayiny. 306 (in Ukrainian).

13. Shklyar V. Nova ukrayins`ka lyudy`na — ce zagostrene pochuttva gidnosti. [A new Ukrainian man is a heightened sense of dignity]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

14. Shlemkevych M., 1954. Zagublena ukrayins`ka lyudy`na. [The lost Ukrainian man]. N`yu-Jork, 158 (in Ukrainian).

Сергій Грабовський

БОГДАН ГАВРИЛИШИН: ПОРЯДОК ДЕННИЙ НА ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. Стаття присвячена основним ідеям і концептуальним розробкам значного вченого та громадського діяча Богдана Гаврилишина (1926-2016). Він був одним із найбільш знаних у світі представників повоєнної української діаспори. Гаврилишин являв собою класичний взірєць того, що зветься *self-made-men*. Одержавши серйозну освіту (як інженерну, так і менеджерську), Гаврилишин став радником багатьох урядів і провідних компаній світу, співзасновником Римського клубу і Світового економічного форуму у Давосі. Найвідомішою працею Гаврилишина стала доповідь Римському клубу під назвою «Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств» (опублікована 1980 року). Вона є стислим, але ґрунтовним аналізом ситуації у тодішньому світі, оглядом нагальних і перспективних проблем, які стояли на глобальному і регіональних рівнях, та абрис середньострокового майбутнього провідних держав світу в залежності від обраних ними сценаріїв розвитку. Сам Гаврилишин говорив, що його життєвий досвід вплинув на методологію «Дороговказів у майбутнє». Адже автор доповіді Римському клубу певні періоди свого життя провів у різьчому відмінних одна від одної за типом соціально-політичного й економічного ладу країнах, відтак склав собі уявлення про цивілізацію як про систему взаємодоповнюючих/конкуруючих форм і способів організації суспільного буття. Гаврилишин описував світ не як дихотомію априорі «хорошого» та «поганого», а як помережане складними візерунками різнобарв'я способів життя, де може існувати чимало «хороших» варіантів, істотно відмінних між собою. Ефективні суспільства, на його думку, можуть бути організовані по-різному, та залишатися ефективними. Адресовані останнім декадам ХХ століття ідеї «Дороговказів у майбутнє» і нині у більшості залишаються актуальними. У ХХІ столітті Богдан Гаврилишин розвинув їх і поглибив критику існуючого стану справ у світі. При цьому Гаврилишин головною проблемою вважав ледь не тотальну «економізацію» світогляду й політичної та господарчої практики, коли робляться спроби зведення всіх суспільних процесів – від виробничих до культурних – до одного виміру, до сьогочасної фінансової доцільності. Автор статті стисло описує ці ідеї, аналізує їхню прогностичну цінність та виправданість критичних закидів. Значну увагу Гаврилишин присвячував проблемам ствердження України як незалежної держави та пошуку оптимальних сценаріїв її розвитку. Стаття у стислому вигляді резюмує погляди Гаврилишина на цю проблематику.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, ефективні суспільства, Римський клуб, економічні моделі, сценарії розвитку.

Serhiy Hrabovsky

BOHDAN HAVRYLYSHYN: AGENDA FOR THE 21ST CENTURY

Abstract. The article is devoted to the basic ideas and conceptual developments of the great scientist and public figure Bohdan Havrylyshyn (1926-2016). He was one of the most well-known representatives of the post-war Ukrainian Diaspora in the world. Havrylyshyn was a classic example of what is called *self-made-men*. Having received a serious education (both engineering and managerial), Havrylyshyn became an adviser to many governments and leading companies in the world, co-founder of the Club of Rome and the World Economic Forum in Davos.

The most famous work of Havrylyshyn was a report by the Club of Rome entitled "Towards More Effective Societies. Road Maps To The Future" (published in 1980). It is a concise but thorough analysis of the situation in the then world, a review of the pressing and perspective problems that were at the global and regional levels, and the outline of the medium-term future of the world's leading powers, depending on their chosen scenarios of development.

Havrylyshyn said, that his life experience influenced the methodology of "Road Maps To The Future". After all, the author of the report of the Club of Rome certain periods of his life spent in remarkably different from each other in the type of socio-political and economic system of the States, and thus formed an idea of civilization as a system of complementary/competing forms and ways of organizing social life. Havrylyshyn described the world not as a dichotomy of the a priori "good" and "bad", but how the complex patterns of multi-collared ways of life are conveyed, where there may be many "good" variants that are essentially different from each other. Effective societies, in his opinion, can be organized in different ways, and remain effective.

Ideas of "Road Maps To The Future" were addressed to the last decades of the twentieth century, but now, for the most part, they remain relevant. In the 21st century Bohdan Havrylyshyn developed them and deepened the critique of the current state of affairs in the world. At the same time, Havrylyshyn considered the main problem almost total "economization" of world outlook and political and economic practice, when attempts are made to bring all social processes - from industry to culture - to one measure, to the expedient financial expediency. The author of the article summarizes these ideas, analyzes their predictive value and justifies critical accusations.

Havrylyshyn devoted considerable attention to the problems of asserting Ukraine as an independent state and to find the best scenarios for its development. The article summarizes the views of Havrylyshyn on this issue in a concise form.

Keywords: Bohdan Havrylyshyn, effective societies, the Club of Rome, economic models, development scenarios.

Богдан Гаврилишин був одним із найвідоміших у світі українських економістів, і не «вузьких» фахівців, а багатогранних соціально-економічних і соціально-політичних мислителів; народжений на Тернопільщині 19 жовтня 1926 року, він помер у Києві 24 жовтня 2016 року; зі своїх 90 років майже три чверті він провів на Заході, не зі

своїєї волі ставши «переміщеною особою» та членом української діаспори. Його вивезли як «остарбайтера» до Німеччини під час Другої світової війни; по війні Гаврилишин провів певний час у таборах для «переміщених осіб», а потім переїхав до Канади, завербувавшись лісорубом. Там він швидко проявив себе не лише як робітник, а

і як менеджер і профспілковий активіст; невдовзі український емігрант здобув вищу освіту і зробив блискучу кар'єру.

Він був одним із членів-засновників Римського клубу, очолював Міжнародний інститут менеджменту в Женеві (Швейцарія) та працював радником у багатьох урядів і провідних компаній світу, став співзасновником Світового економічного форуму у Давосі. Після відновлення незалежності України працював радником кількох президентів, прем'єрів і голів Верховної Ради, заснував тут низку неурядових організацій, не раз виступав із аналітичними розвідками у ЗМІ. Нарешті, був одним із впливових діячів міжнародного скаутського руху та зробив чималий внесок у відродження «Пласту» на теренах України. І сам розповів про свій шлях у житті, науці та менеджменті [5].

Водночас майже ніхто у владних колах України не зважав на поради Гаврилишина і не цікавився його ідеями; попри свій загальний оптимізм, в останні десятиліття свого життя – можу про це судити як на основі текстів, так і власних бесід з Гаврилишином, - він вельми скептично ставився до панівних економічних і соціокультурних трансформацій у світі. З іншого боку, на його думку, саме «неправильність» поведінки провідних гравців на міжнародній арені дає Україні шанс, за умов адекватних відповідей на виклики сьогодення, швидко вийти на передові позиції в плані соціально-економічного розвитку та побудувати більш ефективне суспільство, ніж у багатьох державах із позірними успіхами.

Відтак видається вельми актуальним згадати та спробувати звести до купи найактуальніші ідеї Богдана Гаврилишина.

Класична вже праця Гаврилишина «Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубу» (подана 1979 року, опублікована як книга 1980 року) являла собою стислий, але ґрунтовний аналіз ситуації у тодішньому світі, огляд нагальних і перспективних проблем, які стояли на глобальному і регіональних рівнях, та абрис середньострокового майбутнього провідних держав світу в залежності від обраних ними сценаріїв розвитку. Як говорив сам Гаврилишин, його життєвий досвід певною мірою вплинув на методологію «Дороговказів у майбутнє»: певні періоди свого життя автор доповіді Римському клубу провів у різке відмінних одна від одної за типом соціально-політичного й економічного ладу країнах, відтак склав собі уявлення про цивілізацію як про систему взаємодоповнюючих/конкуруючих форм і способів організації суспільного буття. Гаврилишин описував світ не як таку собі чорно-білу скатертину – хороше-погане, правильне-неправильне, - а як помережане складними візерунками різнобарв'я способів життя, де може існувати чимало «хороших» варіантів, істотно відмінних між собою. Ефективні суспільства, на його думку, можуть бути – у певному діапазоні, звісно, – організовані по-різному і відрізнятися одне від одного, але все одно

залишатися ефективними; здавалося б, елементарна річ, проте не зовсім тривіальна і тоді, і нині, в добу ледь не безоглядної глобалізації й універсальних рецептів порятунку економіки від МВФ, Світового банку, Чиказької школи тощо.

«Ефективність держави може оцінюватися відповідно до економічного, політичного або соціального критерію. Всі вони, безумовно, взаємозв'язані і взаємозалежні. Економічні критерії ефективності, що піддаються кількісному виміру, дозволяють легко оцінювати і порівнювати країни, хоча немає єдиного універсального показника економічного становища, - писав Гаврилишин. – Оцінки політичного і соціального становища значно складніше здійснити, проте вони постійно даються у деяких дослідженнях, виразно проявляються у почуттях задоволення чи невдоволення і виділяються шляхом анкетування або досить гостро – в страйках, рухах дисидентів. Бажано мати єдиний універсальний показник, за допомогою якого можна визначити становище націй-держав, проте такого показника не існує і навряд чи він з'явиться» [1, с. 9 - 10].

Цю позицію він не змінив і в 2000-х, гостро критикуючи сучасні ринково-фундаменталістські тенденції в теорії та практиці, з точки зору яких «є одна правда й один шлях до «ідеального» суспільства», але натомість виходить, що «немає справжньої конкуренції ідей, політичних філософій чи економічних доктрин» [7, с. 80].

Ключова настанова Гаврилишина у «Дороговказах...» полягає в тому, що саме «суспільний лад [у широкому сенсі цього поняття – С.Г.] виступає основною детермінантою суспільної ефективності.

1. Природні ресурси не є обов'язковими. Економічний розвиток в основному забезпечується людиною. [...] Історія свідчить, що наявності ресурсів недостатньо, аби започаткувати і підтримувати економічний розвиток. Такі країни, як Японія і Швейцарія, переконливо довели, що вдале поєднання наснаги до праці і майстерності людей може компенсувати відсутність ресурсів.

2. На наснагу до праці впливають релігійні вірування; сприйняття праці як необхідності, як форми зобов'язання перед сім'єю, соціальною групою, нацією, як способу задоволення матеріальних, і соціальних потреб або як способу самореалізації.

3. Для підвищення результативності великих зусиль потрібне відповідне і постійне вдосконалення ноу-хау (технологія). Існують дві категорії ноу-хау. Технічне, що дозволяє людині управляти силами природи для свого блага, та організаційне, що забезпечує створення і підтримку ефективних структур.

Технічне ноу-хау має універсальне (транснаціональне. – Ред.) застосування; за певного рівня освіти і бажання вчитися воно може бути більшою мірою готовим для імпортування і застосування. Соціально-організаційне ноу-хау

зумовлене розвитком культури і вимагає гармонійного поєднання зі світоглядом людей. Тому воно мусить бути здебільшого «доморощеним» (національним. – Ред.).

4. Для того, щоб економічний розвиток став стійким процесом, наснага до праці і ноу-хау мають доповнюватися відповідним обладнанням. Доповненням до робочих рук і людського розуму повинна бути певна «кінська сила» техніки. Її слід забезпечувати шляхом *інвестицій* в обладнання, матеріальні та сервісні інфраструктури» [1, с. 11 - 12].

Гаврилишин запропонував формулу, якою можна описати в найзагальніших рисах ефективність того чи того типу суспільства: $E_f = f$ [ресурси/населення + (суспільний лад, наснага до праці, ноу-хау, інвестиції) + світовий контекст, в якому існує суспільство]. [1, с. 23 - 24].

Звичайно, йдеться про певне узагальнення, певну абстракцію досить високого рівня, й автор «Дороговказів...» неодноразово цей момент підкреслював. З іншого боку, перед нами абстракція, призначена для вивчення суспільних процесів і досягнення максимально можливої ефективності життєдіяльності конкретного суспільства.

«Існує кілька прототипів цінностей, форм правління та економічних систем; кожен з них має свої переваги і недоліки. Одні з них привабливіші з гуманістичної точки зору; інші – з політичної, філософської або соціальної; ще інші зумовлюють кращі економічні досягнення», - зазначав далі Гаврилишин. Він виокремив три групи цінностей, притаманні будь-яким сучасним суспільствам. Це цінності *індивідуалістсько-конкуренційні, групово-кооперативні та егалітарно-колективістські*. У різних суспільствах згадані цінності перебувають у різних сполученнях, але цілісно-культурні орієнтації повсюдно є достеменно засадничими для розвитку економіки: «Соціальна життєздатність суспільства вимагає певної відповідності між прагненнями-сподіваннями і досягненнями-здійсненнями, між мріями і реальністю, усвідомленням своїх прав і їх реалізацією. Соціальна природа людини зумовлює те, що все назване залежить від стосунків між людьми на різних рівнях структури суспільства. Стосунки, в свою чергу, формуються під впливом переконань-цінностей, що відповідає усталеним потребам і уявленням про справедливість» [1, с. 10 - 11].

Як відзначав Гаврилишин наприкінці 1970-х, передові країни світу об'єктивно постали «на порозі переходу від стадії масового споживання (на якій пріоритетним було задоволення різноманітних індивідуальних потреб споживача) до постіндустріального суспільства (в якому такі потреби суспільства, як освіта, охорона здоров'я, чисте навколишнє середовище, набувають більшого значення)», відтак «власне вільний ринок не може виконувати функцію ефективного і справедливого розподілу» [1, с. 16]. При цьому оптимальною стала б істотна трансформація визначальних, домінуючих суспільних цінностей з індивідуально-конкуренційних

у громадсько-усвідомлені, групово-кооперативні, з настанови на те, що «людина - унікальне створення і господар природи» до настанови на те, що «людина – частинка всесвіту» і на «пошуки єднання з природою» [1, с. 30]. Наслідком мало б стати спроба «зберегти такі переваги приватної ініціативи, як заохочення, настирливість і зумовлені ними нововведення» у поєднанні з тим, щоб «зменшувати економічні збитки і зловживання, пов'язані з високо енергетичними та ресурсномісткими виробництвами, надмірним використанням ресурсів та енергії, недостатньою утилізацією відходів, посиленням підбурюванням звичайних або навіть згубних бажань відчайдушною внутрішньою конкуренцією» [1, с. 36].

Окрім того, зауважував Гаврилишин, «максимізація прибутків не прийнятна як єдина мета і виправдання діяльності будь-якого підприємства» [1, с. 36], оскільки найвищою метою має стати те, що зветься наразі якістю життя і включає в себе як один із чільних вимірів якості довкілля, як природного, так і культурного.

Прогностичний потенціал «Дороговказів...» не раз підтверджений, зокрема, розпадом СРСР чи фундаментальними змінами в Китаї, про тенденції до чого йшлося у книзі. Прогнози справджуються і в 2000-х, скажімо, про зростанням загроз з боку ісламістського радикалізму.

Адресовані останнім декадам ХХ століття ідеї «Дороговказів...» і нині залишаються у своїй масі актуальними. У ХХІ столітті Богдан Гаврилишин розвинув їх і поглибив критику існуючого стану справ: «Над світом висять катастрофи: через зміну клімату (парниковий ефект), забруднення й надмірне використання питної води, знищення лісів, інших природних ресурсів. І все це – через брак політичної рішучості для реалізації політики сталого розвитку. Найбагатші країни (наприклад, США) думають тільки про короткострокові економічні інтереси. Великі бідні країни, які швидко розвиваються, вважають, що мають право наздоганяти багаті, вживати більше енергії, інших ресурсів, чим ще збільшують екологічне перевантаження у світі. [...] У більшості бідних країн населення зростає дуже швидко. Це веде до масового безробіття й до неможливості цих країн створити відповідну інфраструктуру для забезпечення основних потреб населення, таких як житло, школи, лікарні, транспорт, комунікаційні зв'язки. У більшості багатих країн народжується замало дітей, населення старіє. Це – певна втрата динамізму, великі фінансові навантаження через пенсії та охорону здоров'я для літніх людей, брак робочої сили в багатьох сферах економіки» [3, с. 80]. Чому так відбувається? «Проблема в тому, що технологічні можливості розвиваються швидше, ніж індивідуальне та колективне знання, мудрість і порядність для того, щоб використовувати тільки позитивні елементи нового знання й не вживати його для шкідливих, руйнівних цілей... Ще одна проблема полягає в тому, що традиційні інституції, які дбали про виховання нових поколінь і збереження

морального здоров'я суспільства (сім'я, школа, церква), у більшості країн втратили значну частку свого впливу. Джерелами знання, цінностей і норм поведінки стали Інтернет, телебачення (фільми та реклама)» [3, с. 80]. На додачу до цього, підкреслював Гаврилишин, «підприємства в багатьох країнах, особливо в США (але тепер уже не тільки в США), перебувають під сильним тиском потреби давати прибуток за короткий строк. А для серйозних змін треба на 5 чи 10 років ставити за мету не прибуток, а зовсім інше. [...] І через те, що головною метою підприємства є збільшення вартості акцій акціонерів, тиск на управління, на директорат тих підприємств величезний. Вони мусять весь час показувати добрі фінансові результати» [3, с. 79].

Як бачимо, йдеться не про вузькоекономічну, а про посутно світоглядно-філософську проблему ледь не тотальної «економізації» світогляду й політичної та господарчої практики, коли ведеться мова про можливість (і необхідність) зведення всіх суспільних процесів – від виробничих до культурних – до одного виміру, який виливається у їхню сьогочасну фінансову доцільність. Багатовимірність того, що у класичній філософії звалася «об'єктивною реальністю» в її розмаїтті та динамічній нетотожності самій собі, її принциповий ігнорується. Виникає і небезпечна ілюзія, про яку Гаврилишин писав ще в «Дороговказях...», неначе існують остаточні розв'язання суспільних проблем, однаково придатні і для Гренландії, і для Парагваю, і для України, і для Буркіна-Фасо. Хоча навіть марксизм-ленінізм свого часу визнавав за потрібне зважати на «національну специфіку» й «особливості революційного розвитку». Про деякі виміри цих ілюзій пишуть колеги Гаврилишина з Римського клубу, наприклад, у книзі «Межі приватизації» [10].

При цьому одновимірність мислення і дій притаманна не тільки апологетам ідей ринкового фундаменталізму й домінування масових західних соціокультурних стандартів; значне число їхніх опонентів та відвертих противників також керується подібними мисленневими схемами, лише з іншими символічними рядами. Отож «світ хворий у всіх головних своїх складових: демографія, технологія, екологія, інституції, економіка, геополітика» [4, с. 58].

Утім, Гаврилишин ніколи не обмежувався простою констатацією стану справ. Така констатація у нього – висхідний пункт пропозицій щодо можливих сценаріїв виходу з кризових ситуацій. Такі сценарії є – це, крім власних «Дороговказів...» і наступних праць, розробки його колег з Римського клубу. Так, в останні роки він наполегливо привертая увагу до праці «Фактор 4: подвійне багатство – половинні ресурси» [8], авторами якої є Ернст фон Вайцеккер, Ейморі Ловінс і Гантер Ловінс. Головне в їхній концепції – що чинна цивілізація здатна кардинально змінитися на краще за порівняно короткий час. Як зазначав Гаврилишин, «ми могли б продукувати все те, що продукується тепер, на тому самому рівні

якості, з тими самими функціями, але залучаючи тільки 1/4 ресурсів, використовуваних нині, у тому числі 1/4 енергоносіїв. А це означало б кардинальне зменшення енерго- і матеріалоємності продуктів промисловості та сільського господарства, значне зменшення шкідливих викидів в атмосферу, зрештою – можливість здешевлення багатьох речей, що стали б доступними сотням мільйонів людей, отже – крок у подоланні бідності» [3, с. 79]. Тобто сучасний рівень технологій достатній для того, щоб людство могло жити удвічі краще і витратити удвічі менше, що, зокрема, різко зменшило б антропогенне навантаження на довкілля й сповільнило би зростання глобальної температури, а відтак – і кліматичні зміни. Тим більше, що ці зміни можуть от от стати [7], якщо вже не стали незворотними [11], а обмеженість ресурсів чітко окреслена в одній із відносно недавніх доповідей Римському клубу [9].

Одночасно Гаврилишин доповнює поняття «ефективних суспільств» поняттям «нормальних держав». Ось як він розшифровує останнє:

«Характеристики бажаної «нормальної держави» можна узагальнити у 4 сферах життя країни: політичній, економічній, соціальній та екологічній.

У політичній сфері – це справжня демократія із забезпеченням прав людини, свобода слова, вільні вибори на всіх рівнях, рівноправність перед законом, сильна і незалежна судова система, розмежування між бізнесом і політикою.

В економічній сфері – це конкурентоспроможність на внутрішніх і зовнішніх ринках, наукоємна, а не енерго- та ресурсноємна структура економіки, вільний ринок, високий темп інновацій, професійне управління підприємствами, швидке зростання ВВП, низька інфляція, малий відсоток безробіття (певний рівень безробіття потрібен для мобільності робочої сили, для змін у структурі економіки, реструктуризації підприємств, введення нових технологій та матеріального добробуту населення).

У соціальній сфері – це високий рівень науки й освіти, добрий стан здоров'я населення, адекватність заробітних плат і пенсій, можливість працювати у пенсійному віці і, найважливіше, - соціальна справедливість через зменшення різниці між дуже багатими і дуже бідними.

В екологічній сфері – це перехід на модель сталого розвитку. Біосфера, в якій ми живемо (чисте повітря, вода і земля, природні ресурси), є обмеженою. Її треба цінувати як «статутний капітал», а не як річний прибуток» [2, с. 251].

На думку Гаврилишина, Україна в разі, якщо відбудеться «прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти, яка була б більш професійною і патріотичною, готовою працювати для суспільства, а не тільки для власних інтересів» [2, с. 252], має шанси за 10-20 років стати такою державою. В економіці для цього потрібна низка рішучих заходів. «Потрібно зберегти природні монополії (на пошту, залізницю) і декілька стратегічних підприємств у державній власності, але

з професійними, а не політичними радами директорів і професійним управлінням та менеджментом. Треба змінювати структуру економіки на наукоємну, збільшити темп інновацій через кращу співпрацю наукових інституцій, політехнічних інститутів, університетів із підприємствами, фінансово заохоченими до цього державою. Нам доконечно треба збільшити темпи зростання ВВП до 8-10% щорічно, одночасно знижуючи інфляцію (за 10%-го зростання ВВП подвоюється кожні 7 років, тобто у 8 разів за 21 рік, а це наблизить нас до рівня членів ЄС, бо ВВП у багатьох з них зростає щороку тільки на 2-3%)» [2, с. 255].

При цьому, як зазначав Гаврилишин у своїх останніх публічних виступах, де в чому Україна попереду світу. «Через економістів, показником прогресу суспільств є зріз ВВП на особу. Показником є гроші, а людина не має цінності, людина – це ресурс. Тому світові потрібна нова парадигма... І друге, це дійсно, перехід з конкуренції на співпрацю. Треба починати діяти з почуття обов'язку, а не тільки за інструкцією. Тобто на Майдані ми вже жили і діяли за тією новою парадигмою. Завдяки цьому ми є попереду світу» [6].

Гаврилишину в Україні не велося легко. Ті персонажі, яких він брав на ролі своїх помічників, нерідко виявлялися (хоча й були втричі молодшими за нього) менш енергійними чи інтелектуально беручими (або й те, й інше) за нього. Втім, Гаврилишин був оптимістом, сповненим водночас іронії та самоіронії (саме це допомагало йому долати невдачі та глухі кути), й до останнього не припиняв, як казав класик, перти свого плуга. Чи здатен хтось інший узятися за його руків'я? Питання це не можна оминути навіть у суто науковій статті, бо без позитивної відповіді на нього теоретична спадщина Гаврилишина являє собою лише ідейний антикваріат.

1. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. [Текст] / Богдан Гаврилишин. – К.: Основи, 1993. – 238с.

2. Гаврилишин Б. Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років державотворення [Текст] / Богдан Гаврилишин. // Той, хто віродив Могилянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького. — К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – с. 245 - 257.

3. Гаврилишин Б. Як визначити українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації? / Богдан Гаврилишин. [Текст] // Народний депутат, 2007. – № 10. – с. 78 - 82.

4. Гаврилишин Б. Українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації [Текст] / Богдан Гаврилишин. // Сучасність. – 2007. – № 10. – с. 58 - 64.

5. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади [Текст] / Богдан Гаврилишин. – К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2011. – 288с.

6. Стельмах І. Було б набагато краще, якби ми не мали прем'єра – Богдан Гаврилишин. [Текст] / Стельмах Ірина. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26841683.html>

7. Environment in crisis: 'We are past the point of no return'. By Michael McCarthy. [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.independent.co.uk/environment/environment-in-crisis-we-are-past-the-point-of-no-return-523192.html>

8. Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use - A Report to the Club of Rome. Ernst Ulrich Weizsäcker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovins, Club of Rome. - Earthscan, 1998. – 224 p.

9. Limits to Growth: The 30-Year Update. By Donella H. Meadows (Author), Jorgen Randers (Author), Dennis L. Meadows (Author). Chelsea Green, 2004. 368 p.

10. Limits to Privatization: How to Avoid Too Much of a Good Thing: A Report to the Club of Rome. By Ernst von Weizsäcker (Editor), Oran Young (Editor), Matthias Finger (Editor). Earthscan Publications Ltd., May 2005, 256 p.

11. Lovelock J.E The Revenge of GAIA, Why the Earth Is Fighting Back – and How We Can Still Save Humanity. Penguin, Basic Books, 2006. – 176 p.

References:

1. Havrylyshyn B. Dorohovkazy v maybutnye. Do efektyvnishykh suspil'stv. [Road Maps To The Future/ Towards More Effective Societies]. K.: Osnovy, 1993. 238s. (in Ukrainian).

2. Havrylyshyn B. Ukrayina: 20 mynulykh i 20 maybutnykh rokiv derzhavotvorennya [Ukraine: 20 past and 20 future years of state-building]// Toy, khto vidrodiv Mohylyanku: zb. do 60-littya V'yacheslava Bryukhovets'koho. — K. : Kyievo-Mohylyans'ka akademiya, 2007. – s. 245-257 (in Ukrainian).

3. Havrylyshyn B. Yak vyznachyty ukrayins'ki dorohovkazy na rozdorizhzyakh tsyvilizatsiyi? [How to identify Ukrainian guides at the crossroads of civilization?] //Narodnyy deputat, 2007. – №10. – s.78-82. (in Ukrainian).

4. Havrylyshyn B. Ukrayins'ki dorohovkazy na rozdorizhzyakh tsyvilizatsiyi [Ukrainian guides at the crossroads of civilization] // Suchasnist'. – 2007. – № 10. – s. 58-64. (in Ukrainian).

5. Zalyshayus' ukrayintsem: spohady / Bohdan Havrylyshyn. [I remain Ukrainian: memories / Bohdan Havrylyshyn] – K.: Unversytet's'ke vydavnytstvo PUL'SARY, 2011. – 288s. (in Ukrainian).

6. Stelmakh Iryna. Bulo b nabahato krashche, yakby my ne maly prem'yera – Bohdan Havrylyshyn [Stelmakh Iryna. It would be much better if we did not have a prime minister – Bohdan Havrylyshyn] Retrieved from URL (in Ukrainian).

УДК 821.161.2

Сергій Денисюк

ЛІТЕРАТУРА ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ Ю.ШЕВЕЛЬОВА

Анотація. У статті розглядається погляд видатного українського вченого Ю.Шевельова на художню літературу як важливий фактор консолідації українства. Стверджується, що Ю.Шевельов глибоко розкрив перспективні і гальмівні тенденції у розвитку українського письменства, виявив їхню роль у процесах національного згуртування. Наголошується на послідовній боротьбі вченого з проявами провінціалізму в українському житті. Особливі сподівання Ю.Шевельов покладав на національно-органічний стиль, концепцію якого він розробив у післявоєнний період у середовищі української еміграції. З'ясовано, що запропонована Ю.Шевельовим ідея національно-органічного стилю стала результатом роздумів ученого над перспективами створення літератури, адекватної запитам сучасності. Ідея національно-органічного стилю стала реакцією української інтелігенції, яка опинилась за межами Батьківщини, на тривале нищення українського світу, брутальну денационалізацію культури. Концепція дослідника враховувала необхідність розвитку українського письменства у напрямі новітніх пошуків світової культури без втрати своєї національної сутності. Погляди Ю.Шевельова на консолідуючу роль української літератури і досі зберігають свою актуальність.

Ключові слова: денационалізація, українська література, еміграція, національно-органічний стиль.

Serhiy Denysiuk

LITERATURE AS A FACTOR IN THE CONSOLIDATION OF RESEARCH SHEVELOV

Abstract. In his plenty literary works famous Ukrainian scientist Y. Shevelov repeatedly thought about essence of Ukrainian literature as consolidating factor of national life, which role was growing in adverse and dangerous periods for existence of the nation. In prevailing form Shevelov's views about mission of Ukrainian national literature were shown during the period of Ukrainian Artistic Organization – association of Ukrainian writers in emigration, which existed in 1945-1949. To Shevelov's opinion, the way to international recognition of Ukrainian literature goes through unique and organic originality of national writing. Scientist considered that main direction of literature development was creation of nationally organic style as spiritually-cultural affinity of artists, orientation on the best samples of worldwide writing and overcoming the inferiority complex. Y. Shevelov always was an irreconcilable fighter with provinciality, without whose breakthrough it is impossible to create a modern Ukrainian culture. With the scholar's pen provincialism appears as an internal psychic complex, which struck more than one generation of Ukrainian leaders. Exactly with the cultural activities of the MUR Shevelov linked a radical attempt to overcome the old complex of provincialism, without which it is impossible to effectively implement the Ukrainian state project. The researcher argued that the historical merit of the MUR is not only that the figures in this environment opened these vital problems for the existence and development of the nation, but also tried to solve them. We can argue that Y. Shevelov recognized the enormous role of Ukrainian writing in the processes of national consolidation. This was especially true for emigrants detached from mainland Ukraine. But only modern literature could carry out such a mission, which was able to take its place in the world cultural process. Therefore, there was a need to create a modern concept of the age. The idea of a national organic style proposed by Y. Shevelov was the result of the scholar's reflections on the prospects for the creation of literature that is adequate to the demands of the present. The idea of a national organic style became the reaction of the Ukrainian intellectuals, which was found outside the Motherland, on the long-term destruction of the Ukrainian world, the brutal denationalization of culture. Also, they faced the problem of preserving their identity from inevitable assimilation influences. The concept of the researcher took into account the need for the development of Ukrainian writing in the direction of the latest search for world culture without losing its national essence. Y. Shevelov's views on the consolidating role of Ukrainian literature still relevant.

Key words: denationalization, Ukrainian literature, emigration, national organic style.

У своїх численних літературознавчих працях Ю. Шевельов (Ю.Шерех) неодноразово звертався до осмислення сутності українського письменства як консолідуючого чинника національного життя, роль якого незмінно зростала у несприятливі і загрозливі для існування нації періоди. У сформованому вигляді погляди Ю. Шевельова на проблему місії національної літератури постають у добу МУРу (Мистецького Українського Руху). Це було об'єднання українських письменників на еміграції, що існувало у 1945-1949 рр. на території нерадянської окупаційної зони повоєнної Німеччини. Але навіть за цей короткий час МУР став помітним явищем у культурно-мистецькому житті нації. Серед ініціаторів і активних діячів МУРу був і Ю. Шевельов. Сама трагічна ситуація, у якій опинились

вигнанці з України, сприяла кристалізації концепції національної самобутності української культури. У контексті складного процесу пошуку відповідей на доленосні питання національного буття розглядалась і проблема пошуку шляхів подальшого розвитку українського письменства, які б забезпечили йому гідне місце у загальносвітовому культурному поступі і сприяли б згуртуванню розпорочених на еміграції сил.

Однією з базових засад естетики Ю.Шевельова, з якої він виходив при розгляді літературно-мистецьких явищ, стало заперечення утилітарно-прикладного підходу до них. Важливу для багатьох поколінь української інтелігенції проблему поєднання творчих інтенцій особистості і виконання національного обов'язку Ю.Шевельов розв'язував

таким чином: «Утилітарно-політичний підхід до літератури завжди приводив до недооцінювання мистецького рівня. Це було однією з причин, чому українська література довго зберігала в багатьох своїх проявах посмак провінційності. Тому МУРівці вважали за своєчасне висунути, як постулят, синтезу обох моментів, ставлячи їх як рівноварті і однаково важливі. Література мала б перестати бути служницею політики, не пориваючи з виявленням провідних тенденцій і напрямів усього українського духовного життя»[6, с. 639]. Як підсумок викладеного декларувалась потреба «у високомистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос і авторитет у світовому мистецтві»[6, с. 639]. На думку одного з ідеологів МУРУ, шлях до світового визнання українського письменства пролягає лише через неповторну і органічну своєрідність національної літератури. Магістральним напрямом її розвитку Ю.Шевельов вважав «витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю, відповідного і гідного України не як етнографічного поняття, а «суверенної європейської нації, яка тому претендує на місце в Європі, що має що свого в Європі сказати» [6, с. 607].

Свою ідею національного-органічного стилю критик виголосив у доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції» на I з'їзді МУРУ у грудні 1945 р. Він, зокрема, наголошував на тому, що витворення нового стилю обумовлено закономірностями літературного розвитку. У свою чергу художній поступ нерозривно пов'язаний із загальноісторичними процесами, зі змінами у національній психіці: «Процес кристалізації органічно-національного стилю в літературі невід'ємного зв'язаний з процесом кристалізації нації і національної психіки – і залежить від цього останнього. І він зв'язаний з окремими поворотами історично-психологічного розвитку нації»[6, с. 601]. Шерехова ідея національно-органічного стилю викликала бурхливі суперечки і гостру критику у еміграційному середовищі. На наш погляд, ідея органічного стилю значною мірою стала реакцією української інтелігенції, що опинилась у вигнанні, на тривале нищення українського світу, бруталну денационалізацію культурного життя своєї нації. Не випадковим було і те, що ця концепція зродилась саме у колах української інтелігенції, котра не з власної волі опинилась в еміграції і прагнула зберегти від неминучих асиміляційних впливів свою національну ідентичність. Під пером Ю.Шевельова саме поняття «національно-органічний стиль» набуло ширшого значення, ніж просто літературознавча категорія. Це не просто сукупність формальних ознак, а насамперед духовно-культурна спорідненість митців. Як блискучий літературознавець, Ю.Шевельов усвідомлював відносність традиційних стилів, про що свідчить історія українського письменства: «В українській літературі більше, ніж у якій іншій, проблема змішання стилів,

протиприродної цупкості старих стилів, еkleктизму, елементарного браку стильової диференціації позначаються протягом усього її існування. Причини? Провінційність більшості проявів нашої літератури спершу супроти Візантії, потім супроти Польщі і Заходу, ще потім проти Росії і Заходу. Течії з'являлися на Україні запізно, нові течії не змагались з старими, а поступово в них вросли. Літературний процес був перериваний ...»[6, с. 542].

Відомий еміграційний учений Г.Костюк у своїй праці «Проблеми літературної критики» стверджував, що концепція Ю.Шевельова була новою хвилею великого процесу синтезу в українському духовному житті, попередній етап якого яскраво проявився у діяльності покоління «Розстріляного Відродження». На ці роки припадає і світоглядне формування самого Ю.Шевельова. Осмислюючи культурно-політичну ситуацію 20-х рр., дослідник виділяв у ній дві провідні течії – неокласиків і хвилювістів, синтез яких міг би призвести до появи принципово нового явища в українській культурі: «В накреслюваній синтезі намічався початок нового руху, спрямованого вже знову на своє, глибинне, але на вищому щаблі – вже не на щаблі примітивного етнографізму, а органічно засвоєного європеїзму»[6, с. 599]. Але цього не сталося внаслідок «страшного провалля» 30-х рр. у Радянській Україні, фізичного знищення багатобічючих паростків національно-культурного відродження 20-х рр.. На думку Ю.Шевельова, саме з поновлення перерваної лінії, повернення до вихідної точки мало розпочатись творення в еміграції сучасного українського письменства. Подальший його поступ бачився критикові як наближення до нового національно-органічного стилю, у якому мали виявитись особливості української духовності як у змісті, так і на рівні форми творів.

Задля обґрунтування своєї теорії Ю.Шерех звернувся до інших літератур, де знаходив дослідників і митців, «хто боронив щось подібне до моєї теорії або хто – на мою думку – несвідомо її дотримувався»[8, с. 79]. Так виник задум написати цикл статей «Етюди про національне в літературах сучасності. До теорії національно-органічних стилів». Задум був реалізований частково – перша стаття, присвячена німецькому вченому і літераторові Карлу Фослеру з'явилась 1952 р.. Друга – про поетичну творчість Луї Арагана, секрет успіху якого Ю.Шерех вбачав у «глибокій національній органічності його останніх творів, в їх наскрізній, все проймаючій французькості»[8, с. 81], побачила світ лише через сорок років після написання. Запланована студія про Томаса – Стернза Еліота так і не була ніколи написана. Ця праця цікава для нас насамперед з точки зору поглиблення і розвитку раніше висловлених поглядів Ю.Шереха і як спроба теоретичного узагальнення пошуків національно-органічного стилю. Одне з її положень розкриває важливий аспект концепції критика, на який він спирався при оцінці творів українських письменників: «Здебільшого провідні майстри національно-

органічних стилів будують свою творчість на основі багатой літературної традиції свого народу, поновому синтезуючи різні прояви минулого між собою і з живою своєю сучасністю, сприйнятою крізь призму їхньої індивідуальності. З іншого боку, національно-органічні стилі, що спираються тільки на літературну традицію своєю нації, – це стилі передусім стилізаторські, це стилі реставраційні. В них завжди буде щось штучне, щось – скажемо просто – мертво...» [8, с. 82].

І хоча пізніше Ю.Шерех неодноразово відмовлявся і зрікався своєї ж теорії національно-органічного стилю, ставився до неї як до перейденого етапу, не полишає враження, що перед нами одна з таких улюблених ним містифікацій і гра з читачем. До того ж нам нічого не відомо про корекцію поглядів Ю.Шереха в частині оцінки окремих постатей, яких він вважав представниками органічного стилю (Т. Осьмачка, В. Барка та ін.). Спільним для органістів є міфологізація реальності – тобто піднесення даного в ступінь надчасового, вічного, категоріального, прагнення виявити «понадчасові сутності українського світу» [6, с. 1017]. Головний образ, що мав постати з творів органістів – образ України, що формуватиме уявлення про неї в емігрантів і чужинців. Характеристика Ю. Шерехом образу України, що прочитується у повісті Т. Осьмачки «Старший боярин» показує його сутнісні риси: «В цей образ влилися і природа, і національні характери, і загальний кольорит, і якісь незримі аморфні частини фольклорного стилю й світосприйняття, і пристрась самого автора – і все це іраціонально, спонтанно, стихійно створило твір справді українського національного стилю» [6, с. 613].

Народна творчість бачилась одним з основних джерел творчості митців органічного стилю. Водночас Ю. Шерех застерігав від примітивної стилізації фольклорних зразків. Так, високо оцінюючи поезію В. Барки «Батько й син», критик вказував на те, що автор ніде не копіює народну творчість, а діє «її методом», розбудовуючи індивідуальну творчість в «дусі традиції, в повітрі традиції, в розгорненні того, що закладено в традиції» [6, с. 1023].

У своїх кращих творах письменники-органісти виходять на рівень осмислення кардинальних проблем буття, що кореспондується з сучасними пошуками у світовій літературі. Європейськість осягається не переспівом чужих майстрів, а умінням говорити «власним українським голосом». У статті «Не для дітей» (1947), що дала назву першій збірці літературно-критичних студій Ю. Шереха, критик підкреслює українськість «Доктора Серафікуса» В. Петрова (Домонтовича), якого він атестував як єдиного у нашій прозі послідовного, органічного європейста: «Слово України полягає між іншими у піднесенні індивіда, індивідуального почуття, в спробі розбудувати культуру емоції» [6, с. 894].

Ю. Шерех завжди залишався непримиренним і послідовним борцем із провінційністю, без переборення якої неможливе творення сучасної

української культури. Пік його боротьби з провінційністю припадає саме на період діяльності МУРу. «Трагедія української еміграції, трагедія всього – за малими винятками – українства XIX-XX сторіч в їхньому безконечному провінціалізмі. Від Марусі Дротівни через Винниченка до леопардизму нашого – раз-у-раз чесні душі, прекрасні наміри, благородні почуття – і провінційщина, провінційщина, провінційщина. Українство весь час – прекраснодушне і замріяне, воно весь час стоїть поза своєю добою» [7, с. 96]. Через усю творчість Ю.Шереха лейтмотивом проходить заклик з його есею «Над озером. Баварія» (1949) – «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована». У багатьох своїх роботах він прагнув з'ясувати причини духовної провінційності, колоніального комплексу меншовартості в українців, віднайти витoki того явища, що увійшло в історію під назвою «малоросійство». Це тема для окремого великого дослідження, тому у своїй роботі ми вкажемо лише на ті аспекти цієї проблеми, що пов'язані з нашою роботою. Дослідники вже неодноразово слушно вказували на те, що під пером Ю.Шереха провінційність постає як внутрішній психоконфлікт, що вразив не одне покоління українських діячів [3; 5]. «Провінція, – писав критик, – все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція не географія, а психологія. Не теорія, а душа» [7, с. 116]. Саме з культурницькою діяльністю МУРу він пов'язував спробу подолання задоволеного комплексу провінційності, без чого неможлива ефективна реалізація українського державницького проекту. Ю.Шерех у неодноразово цитованій нами статті «Над озером. Баварія» стверджував, що попри всі намагання митці, об'єднані у МУРі «не створили ще концепцію України в нашій добі. Що вони добре знають, чого не повинно бути, але ще не досить знають, що бути повинно» [7, с. 102]. Але водночас визнає історичну заслугу МУРу, яка полягає в тому, що діячі з цього середовища порушили комплекс життєво важливих для існування і розвитку нації питань і спробували дати на них відповіді.

Отже, можемо стверджувати, що Ю.Шевельов визнавав величезну роль українського письменства у процесах національної консолідації. Особливо це було актуальним для еміграції, відірваної від материкової України. Але таку місію могла виконати лише сучасна література, спроможна самоствердитись у світовому культурному процесі. Тому постала потреба подолання віковичного психологічного комплексу «самозакоханої провінційності» та витворення сучасної концепції доби. Запропонована Ю.Шерехом ідея національно-органічного стилю постала з роздумів критика над перспективами створення літератури, адекватної запитам новітньої епохи. Вона враховувала необхідність розвитку в руслі сучасних пошуків світової культури без втрати своєї національної сутності.

1. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог / І.Дзюба// Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. –К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.- Кн.2.- с.5-32.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О.Забужко. – К.: «Абрис», 1997. – 144с.
3. Масенко Л. Юрій Шевельов як політичний мислитель / Л. Масенко // Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 5-14.
4. Одарченко П. Наукова й літературна діяльність професора Юрія Володимировича Шевельова / П.Одарченко // Одарченко П. Українська література: Збірник вибраних статей. – К.: Смолоскип, 1995. – С.233-243.
5. Піскун В.М., Ціпка А.В., Шептицька Т.Л. та ін. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія – К.: «МП Леся», 2010. – 174 с.
6. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. / Ю.Шевельов – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн.2. – 1151 с.
7. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Ю.Шевельов – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 471 с.
8. Шерех Ю. Етюди про національне в літературах сучасності / Ю.Шерех // Сучасність. – 1993. – №4. – с. 68-93.
2. ZABUZHKO, O. (1997) Shevchenkov myt Ukrainy: sproba filosofskoho analizu [Shevchenko's myth of Ukraine. The try of philosopher analysis]: Abrys, Kyiv. 144 pp. [in Ukr.]
3. MASENKO, L. (2009) Yuriy Shevelov yak politychnyy myslitel [Yuriy Shevelov as a political thinker] In: Shevelov Y. Z istoriyi nezakinchenoji viyny. [From history about unfinished war]: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska academiya», Kyiv. pp. 5-14 [in Ukr.]
4. ODARCHENKO, P. (1995) Naukova y literaturna diyalnist profesora Juriya Volodymyrovycha Shevelova [Scientific and literary activity of the professor Y.V.Shevelov]. In: Odarchenko, P. Ukrainka literatura: zbirnyk vybranykh statey [Ukrainian literature: Collection of selected articles]: Smoloskyp, Kyiv. pp. 233-243 [in Ukr.]
5. PISKUN, V., TSIPKO, A., SHEPTYTSKA, T. (2010) Yuriy Shevelov: vyklyk chasu i vidpovid naukovtsya [Yuri Shevelov – challenge of time and response of scientist]: Lesya ltd, Kyiv. 174 p. [in Ukr.]
6. SHEVELOV, Y. (2008) Vybrani praci u 2 knyakh [Chosen works in 2 books]: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska academiya», Kyiv. Book 2. 1151 pp.
7. SHEVELOV, Y. (2009) Z istoriyi nezakinchenoji viyny. [From history about unfinished war]: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska academiya», Kyiv. 471 pp. [in Ukr.]
8. SHEREKH, Y. (1993) Etyudy pro natsionalne v literaturakh suhasnosti [Etude about national in modern literature]. In: Suchasnist. 4, pp. 68-93 [in Ukr.]

References:

1. DZJUBA, I. (2008) Yuriy Scherekh – literaturoznaveets i kulturoloh [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist] In: Shevelov Y. Vybrani pratsi. [Chosen works in 2 books]: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska academiya», Kyiv, Book 2, pp. 5-32 [in Ukr.]

УДК 94(477): 271.2-726.2 (17/18)

Світлана Кагамлик

ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ЕЛІТИ: ПАРАЛЕЛІ МІЖ РАНЬОМОДЕРНОЮ І СУЧАСНОЮ ДОБОЮ

Анотація У статті зроблено спробу з'ясувати чинники, які сприяли чи негативно впливали на процес консолідації церковної еліти ранньомодерного часу, і встановити паралелі з цими процесами в нашій сучасності. Зазначено, що сучасна українська дійсність вимагає глибокого наукового аналізу не лише проблем постколоніальної доби та пошуку ефективних шляхів для їх подолання, але й досвіду колоніального минулого України для його унеможливлення в майбутньому. Зроблено висновок, що проведені автором паралелі між ранньомодерною і сучасною добою в історії України щодо процесів, які сприяли, чи, навпаки, ускладнювали процес згуртування церковної еліти, засвідчують реальність таких аналогій. Зокрема, негативними факторами для консолідації православ'я в умовах незалежності, як і в ранньомодерну добу, стали відцентрові тенденції у середовищі Православної Церкви. Іншим деструктивним фактором у цьому контексті стали конфлікти корпоративних інтересів між окремими церковними інституціями, які мали місце як у ранньомодерну добу, так і в умовах незалежності. Подолання цих проблем є необхідною умовою створення єдиної Української Помісної Православної Церкви, як головної ідеї українського народу на шляху до його реальної єдності.

Ключові слова: консолідація, українська церковна еліта, Православна Церква, ранньомодерна доба, деструктивні процеси

Svitlana Kagamlyk

THE FACTORS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN CHURCH ELITE: PARALLELS BETWEEN THE EARLY-MODERN AND CONTEMPORARY AGE

Abstract. Modern Ukrainian reality requires not only a profound scientific analysis of postcolonial problems and the search for effective methods to overcome them, but also the experience of the Ukraine's colonial past to make it impossible in the future. The research of the religious factor in the Ukrainian's society integration has a rather long tradition, since the classical heritage of Metropolitan Ivan Ogienko, Mykhailo Hrushevsky, Metropolitan Andriy Sheptytsky, Dontsov, V. Lypynsky and others. Scientists emphasized the special role of the Church in the period of loss of Ukrainian statehood, when it largely took over the functions of state power. This is applying to the early modern era: at that time the representatives of the Ukrainian higher clergy were the creators of the national spirituality and culture, and played the role of the religious, church-political, cultural and intellectual wires of society.

The aim of the article is to find out the factors that contributed or negatively influenced the process of consolidation of the church elite. The parallels between the early modern and modern era in the Ukraine's history toward the processes that contributed to, or, conversely, complicated the process of uniting the ecclesiastical elite, testify to the reality of such analogies. In particular, the centrifugal tendencies in the Orthodox Church became negative factors for the consolidation of Orthodoxy in conditions of independence in the early modern days. At the end of the XVII century from the subordination of the Kyiv Metropolitan came out the Kyiv-Mezhygirsky monastery, the Kyiv-Pechersk Lavra and the Chernihiv diocese. An example of centrifugal tendencies in the Ukrainian Orthodox environment can be called the split in the 90's of the XX century to three different branches (UOC-KP, UOC-MP, UAOC). Another destructive factor in the process of the church elite consolidating was the conflicts of corporate interests between separate church institutions that took place in the early modern days (the dispute over printing between the Kyiv Metropolia and the Kyiv-Pechersk Lavra, land disputes between monasteries) and in the conditions of independence (different vision for the leadership of each of the Orthodox Churches of the principles of the unifying process). The author concludes that overcoming these problems is a prerequisite for the creation of a single Ukrainian Local Orthodox Church as the main idea of the Ukrainian people on the way to its real unity.

Key words: Consolidation, Ukrainian church elite, Orthodox Church, Contemporary age, Destructive processes

Сучасна українська дійсність вимагає глибокого наукового аналізу не лише проблем постколоніальної доби та пошуку ефективних шляхів для їх подолання, але й досвіду колоніального минулого України для його унеможливлення в майбутньому. Можна виявити дуже багато паралельних процесів з ранньомодерною добою в історії України, коли церковна еліта змушена була стояти в обороні своїх головних прав та інтересів під тиском московського централізму. Від часу входження України до складу Російської держави за Переяславською угодою для української церковної еліти було важливо зберегти всі її колишні права і привілеї, надані ще литовськими князями і польськими королями.

Варто зауважити, що консолідуючий характер Церкви давно став визнаним фактом. Дослідження релігійного чинника інтеграції українського суспільства має доволі довгу традицію, починаючи із вже класичної спадщини митрополита Івана Огієнка, Михайла Грушевського, митрополита Андрія Шептицького, Д. Донцова, В. Липинського та ін. Учені підкреслювали особливу роль Церкви у період втрати української державності, коли вона значною мірою переймала функції державної влади. Уповні це стосується ранньомодерної доби: саме тоді представники українського вищого духовенства були творцями вітчизняної духовності і культури, виконували роль релігійного, церковно-політичного, культурного й інтелектуального проводу суспільства.

У низці авторських статей уже розглядалася роль української церковної еліти ранньомодерного часу як консолідуючого чинника в культурно-просвітницькій і церковно-політичній сферах [3; 4]. Водночас дуже важливо з'ясувати чинники, які негативно вплинули на процес консолідації церковної еліти ранньомодерного часу і встановити паралелі з цими процесами в нашій сучасності.

Аналізуючи події з історії Православної Церкви в Україні кінця 80-х років XVII ст., можна помітити, що в середовищі української церковної еліти

спостерігалися очевидні відцентрові тенденції, які суттєво послаблювали юрисдикцію Київської митрополії. Так, 1687 р. отримав право ставропігії від Московського митрополита Києво-Межигірський монастир, а наступного року – Києво-Печерська лавра, що автоматично значило їх вихід з-під підпорядкування Київського митрополита. Водночас про свою незалежність від Києва заявила і Чернігівська єпархія. 7 березня 1688 р. архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович звернувся до Московського патріарха Іоакима з проханням прийняти Чернігівську єпархію у своє підпорядкування [1, с. 246-250].

Можна припустити, що відцентрові тенденції української церковної еліти, яка у 80-х роках намагалася відокремитися від Київської митрополії (настоятеля Лаври Варлаама Ясинського і Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича [1, с. 246-259]), могли бути пов'язані з особистим ставленням до її очільника Гедеона Святополка-Четвертинського, який допустив акт підпорядкування Московському патріархату попри небажання українського вищого духовенства. Показовим у цьому контексті є поведінка Варлаама Ясинського, який відмовився від хіротонії Московського патріарха і прийняв її в Україні, але не від Київського митрополита, а від Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. Як зазначав Ф. Терновський, з втратою свого головного протектора – гетьмана Івана Самойловича, «Четвертинському ніхто вже не хотів підпорядковуватися – ні Баранович, ні Ясинський, ні єпископи, що проживали в польських областях» [1, с. 149].

Іншим виявом деструктивних процесів у середовищі української церковної еліти ранньомодерного часу був конфлікт корпоративних інтересів поміж окремими церковними інституціями. Яскравим прикладом таких конфліктів став спір між Київською митрополічною кафедрою та Києво-Печерською лаврою за друкарство у XVIII ст.

Важливим питанням для Києво-Печерської лаври, у розпорядженні якої була єдина в Києві і найпотужніша в Україні друкарня, було збереження монопольного права на друк і продаж книг, яким монастирське керівництво особливо дорожило. Конкуренцію лаврському друкарству могла б створити також друкарня, створена при Київській митрополічій кафедрі. Відомо дві таких спроби їх започаткування – за митрополитів Тимофія Щербацького і Арсенія Могилянського, яким Лавра активно протистояла [7; 8; 9]. Обидві сторони намагалися досягнути успіху за допомогою спеціальних уповноважених осіб, які виконували функції церковних адвокатів на теренах столичних міст Російської імперії. У цих конфліктах перемогла Києво-Печерська лавра, в розпорядженні якої були особливо досвідчені і високоосвічені адвокати.

Ще одним несприятливим фактором для процесу згуртування української церковної еліти і всього українського соціуму XVIII ст. стали численні і тривалі земельні спори між окремими українськими монастирями та архієрейськими кафедрами, які також можна розцінювати як конфлікт їхніх майнових інтересів. «Господарче спрямування, яким поза міру захоплювалися монастирі, – писав один із дослідників Києво-Флорівського монастиря середини XVIII ст., – все більше входило в явне протиріччя з істинним характером чернечого життя. Володіючи численними вотчинами і змушені невмолимою силою обставин вести через них майже столітні тяжби, монастирі зіткнулися з мирською суетою... не уникли спокуси, спокусилися нею» [10, с. 268-269].

Причин для таких земельних спорів було чимало. Зростання земельних володінь українських монастирів в першій половині XVIII ст. турбувало козацько-старшинську еліту, яка вбачала в Церкві свого потенційного конкурента. Ці настрої врахував гетьман Данило Апостол, який своїми "додатковими пунктами" 18 березня 1728 р. заборонив монастирям і духовенству набувати нерухоме майно через купівлю, дарунок та інші шляхи, дозволяючи при цьому лише грошові пожертвування. Цим актом гетьман поставив монастирі у дуже складне становище. Вони змушені були дбати про те, щоб будь-яким засобом утримати і розширити свої маєтки, що, природно, викликало конкуренцію між ними. За умов політичної нестабільності монастирі не володіли всіма вотчинами одночасно, а отримували їх у різні часи і кожною з них володіли лише в певний період. В часи тривалих військових подій маєтки часто втрачалися і монастирські настоятелі змушені були клопотатися про їх повернення і підтвердження прав на свої володіння в кожного нового гетьмана, польського короля чи російського царя. Втрати маєтків на Правобережжі після Андрусівського договору 1667 р. з Річчю Посполитою, а згодом Прутського договору по війні з Османською імперією 1712 р., винагороджувалися отриманням інших, що часто викликало непорозуміння і сутички монастирів із сусідніми власниками. Можливість легкого

захоплення чужого майна створювало і тогочасне українське законодавство - статті Литовського Статуту. Нарешті, привід для безкінечної судової тяганини давала невизначеність земельних меж.

За кількістю заведених тяжбних справ особливо вирізнялися Києво-Печерська лавра, Києво-Видубицький, Києво-Флорівський і Гамаліївський монастирі. Іноді такі справи тривали десятиліття і так і залишалися незавершеними чи не мали позитивного результату для позивача.

Негативним наслідком таких внутрішніх конфліктів стало те, що вони послужили підставою для російської влади роз'єднати світську і церковну еліти. Коли після смерті гетьмана Данила Апостола в листопаді 1735 р. українське духовенство подало чолобитну Анні Іоанівні про відміну пунктів 1728 р., яку підписали троє архієреїв – Київський, Чернігівський і Переяславський, імператриця негативно поставилася до цього клопотання і наказала правителю Малоросії князю Шаховському винести архієреям догану. Водночас йому було доручено «секретным образом склонять генеральную старшину, полковников и прочих чиновников, чтоб прислали просьбу о неукреплении мирского чина людей, земель и угодий за монастырями и духовными лицами, на которую просьбу получают желаемую резолюцию» [5, с. 311].

Через 30 років російський уряд знову цілеспрямовано намагався розпалити ворожнечу між українською світською і церковною елітою. Виношуючи свої секуляризаційні плани щодо України, імператриця Катерина II намагалася заручитися підтримкою шляхти, щоб запобігти спалаху незадоволення з боку духовенства. «Я остановила отсылку указа в духовную комиссию, о котором упомянуто в 16 пункте моего сегодняшнего письма к вам, – писала Катерина II до графа П. Рум'янцева 9 липня 1765 р., – и желаю, чтобы вы тамошних нескольких называемых панов склонили к подаче челобитной, в которой бы они просили о лучшем у них учреждении школ и семинарий, и если можно, о положении духовенства в штатное состояние от духовных или светских такую же челобитную иметь, то б мы уже знали, как начинать» [6, с. 280].

Варто зауважити, що завдяки опозиції українського духовенства плани секуляризації церковного майна, яка спочатку планувалася в Україні разом з російськими єпархіями, були відкладені більш ніж на 20 років.

У сучасних умовах можна віднайти аналогії тим деструктивним процесам, які відбувалися у ранньомодерну добу. Так, прикладом відцентрових тенденцій у середовищі українського православ'я можна назвати його розкол у 90-х роках XX ст. на три різні гілки (УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ).

Безсумнівна важливість реалізації в сучасних умовах ідеї створення єдиної Української Помісної Православної Церкви, як вирішення найважливішої для українського народу проблеми – об'єднання навколо власного єдиного духовного центру. Проте

на цьому шляху виникла низка перепон, обумовлених конфліктом корпоративних інтересів з боку керівництва кожної з православних Церков, що, знову ж таки, як свідчить вищенаведене, викликає певні асоціації з ранньомодерною добою.

Від часу оголошення України незалежною державою між гілками українського православ'я розпочався переговорний процес щодо можливості об'єднання у єдину Помісну Православну Церкву, який, проте, на сьогоднішній день зайшов у глухий кут. Причини цього пояснив глава УПЦ КП патріарх Філарет ще у березні 2014 р., окреслюючи умови об'єднання українських православних Церков. Зокрема, він зазначив, що це питання безпосередньо пов'язане з підтримкою цілісності української держави та курсу на євроінтеграцію України. Якщо переговорні сторони не йдуть на ці умови, то такий діалог безперспективний.

Відсутність результативних домовленостей у питанні створення єдиної Української Помісної Православної Церкви пов'язано також із різним баченням кожної із сторін засад об'єднавчого процесу (яка із нинішніх Православних Церков стане основою такого об'єднання). Зокрема, керівництво УПЦ КП вважає, що таке об'єднання можливе саме на їхній базі як найбільш представницької в Україні, за результатами соціологічних досліджень, релігійної структури. Причому в основі церковної єдності, згідно з концепцією нинішнього предстоятеля РПЦ патріарха Кирила, має бути покладено ідею «русского мира», яка на сьогодні є, по суті, агресивною і антиукраїнською. Зокрема, під такими гаслами пройшла організована УПЦ КП до Дня хрещення України 27 липня 2016 р. хресна хода в Києві.

Іншим «камнем спотикання» на шляху об'єднання Церков є їхнє розуміння канонічності. Так, у Заяві Архієрейського Собору УПЦ КП від 13 травня 2016 р. «Про деякі питання канонічного положення Київського Патріархату та шляхи подолання церковного розділення» значилося: «в нашій державі зараз діє одна справді Українська Православна Церква – нею є Київський Патріархат, – яка є канонічною та історичною наступницею давньої православної Київської Митрополії Константинопольського Патріархату, що існувала до 1686 р. Релігійна організація, яка іменує себе «Українська Православна Церква», є неканонічним витвором Московського Патріархату в Україні, плодом самозваного Харківського псевдо-собору 1992 р. та спецслужб, які його організували і провели» [2]. Проте цю тезу заперечує керівництво УАПЦ, вважаючи себе не лише канонічною структурою, а й єдиною спадкоємицею давньої Київської митрополії.

Отже, проведені нами паралелі між ранньомодерною і сучасною добою в історії України щодо процесів, які сприяли, чи, навпаки, ускладнювали процес згуртування церковної еліти, засвідчують реальність таких аналогій. Зокрема,

негативними факторами для консолідації православ'я в умовах незалежності, як і в ранньомодерну добу, стали відцентрові тенденції у середовищі Православної Церкви. Іншим деструктивним фактором у цьому контексті стали конфлікти корпоративних інтересів між окремими церковними інституціями, які мали місце як у ранньомодерну добу, так і в умовах незалежності. Подолання цих проблем є необхідною умовою створення єдиної Української Помісної Православної Церкви, як головної ідеї українського народу на шляху до його реальної єдності.

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. – Ч.1. – Т. 5. – К., 1872. – 666 с.

2. Заява Архієрейського Собору УПЦ КП від 13 травня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://church.net.ua/detalno/uapc/korotka-replika-shchodo-zvernennja-arkhijereiskogo-soboru-upc-kp-vid-13-travnja-2016-roku-v-chastini-istorichnoji-ta-kanonichnoji-spadkovosti.html>

3. Кагамлик С.Р. Діяльність української православної ієрархії як консолідаційний чинник українського суспільства (від імперії до сучасності) // Українознавчий альманах. – Випуск 19. – К., 2016. – С. 126-129.

4. Кагамлик С.Р. Культурно-просвітницькі осередки українських православних ієрархів ранньомодерного часу як чинник консолідації українського народу // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство. – Випуск 18. – К., 2016. – С. 21– 25.

5. Соловьев С.М. История России с древнейших времен: В 18 книгах, 29 томах. – Кн. 10. – Т. 19-20. – М.: Голос; Колокол-Пресс, 1998.

6. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. В 18 книгах, 29 томах. – Кн. 13. – Т. 25-26. М.: Голос; Колокол-Пресс, 1999.

7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), оп.1 друк., спр. 37.

8. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 друк., спр. 135.

9. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 черн., спр. 28.

10. Шпачинский Н. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770 г.). – К., 1907.

References

1. Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyy Komissiey dlya razbora drevnih aktov. 1872. Collection of documents. Ch.1; T. 5; Kiev. 666 s (in Russian)

2. Statement of the Bishops' Council of the UOC-KP from May 13, 2016. <http://church.net.ua/detalno/uapc/korotka-replika-shchodo-zvernennja-arkhijereiskogo-soboru-upc-kp-vid-13-travnja-2016-roku-v-chastini-istorichnoji-ta-kanonichnoji-spadkovosti.html> (in Ukraine).

3. KAGAMLYK, S.R. 2016. Diyal'nist' ukrayins'koyi pravoslavnoyi iyerarkhiyi yak konsolidatsiynny chynnyk ukrayins'koho suspil'stva (vid imperiyi do suchasnosti)[Activities of the Ukrainian Orthodox Hierarchy as a Consolidation Factor in Ukrainian Society (from Empire to Present)]. Article. Ukrainoznavchyi almanakh. Vypusk 19. S. 126-129 (in Ukraine)
4. KAGAMLYK, S.R. 2016. Kul'turno-prosvitnyts'ki oseredky ukrayins'kykh pravoslavnykh iyerarkhiv rann'omodernoho chasu yak chynnyk konsolidatsiyi ukrayins'koho narodu [Cultural and educational centers of Ukrainian Orthodox hierarchs of early modern time as a factor of consolidation of the Ukrainian people]. Article. Visnyk Kyivys'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya "Ukrayinoznavstvo". Vypusk 18. S. 21-25 (in Ukraine).
5. SOLOVEV, S.M. 1998. Istoriya Rossii s drevneyshih vremen. V 18 knyгах, 29 tomah [History of Russia since ancient times] Monography. Kn.10; T. 19-20. Moscow. Golos, Kolokol-Press (in Russian).
6. SOLOVEV, S.M. 1999. Istoriya Rossii s drevneyshih vremen [History of Russia since ancient times]. V 18 knyгах, 29 tomah. Monography. Kn.13; T. 25-26. Moscow. Golos, Kolokol-Press (in Russian).
7. Centralnyi derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy, Kyiv (CDIAK Ukrainy). Fond 128; Opys 1 druk.; Sprava 37.
8. CDIAK Ukrainy. Fond 128; Opys 1 druk.; Sprava 135
9. CDIAK Ukrainy. Fond 128; Opys 2 chern.; Sprava 28.
10. SHPACHINSKIY, N. 1907. Kievskiy mitropolit Arseniy Mogilyanskiy i sostoyanie Kievskoy mitropolii v ego pravlenie (1757-1770 years.) [Kyiv Metropolitan Arseniy Mogilyansky and the state of the Kyiv Metropolitanate in his reign (1757-1770 rr.)]. Monography. Kiev (in Russian).

УДК 070.1:32(477)

Олена Литвиненко

РОЛЬ ЗМК У ПЕРІОД ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Інформаційно-пропагандистська діяльність Російської Федерації у постколоніальний період належить до маловивчених і актуальних проблем. Автор визначає особливості інформаційно-пропагандистської кампанії РФ в Україні у постколоніальний період. Ці кампанії спрямовуються на формування антиукраїнських настроїв і в Росії, і в Україні. Автором досліджено форми і методи інформаційного впливу на громадян України з боку мас-медіа Російської Федерації із залученням антиукраїнських громадських організацій.

У статті розглядається феномен гібридного інформаційного простору постколоніальної України, що поєднує інститути громадянського суспільства, політичної нації та імперські неокolonіальні практики. У статті аналізується сучасний досвід будівництва держави в Україні виходячи з проблеми забезпечення безпеки і збереження суб'єктності в міжнародній політиці. При цьому гібридність політичного простору забезпечує гнучке реагування на зовнішні та внутрішні виклики. Однак сформований гібридний інформаційний простір може привести до ерозії української державності.

Колоніальна політика Росії завжди проводилась з використанням сильної ідеологічної основи і засобів масової пропаганди. Автор аналізує феномен культурного імперіалізму в контексті інформаційної безпеки. Деякі проблемні аспекти цієї інтерпретації досліджуються з використанням постколоніальної теорії.

У статті розглядається категоріальний статус поняття «постколоніалізм» в інформаційній сфері, визначається його сутність і основні риси. Це поняття пов'язане з питаннями невизначеності, розпливчастості й багатозначності в рамках постколоніальної теорії. Автор пропонує перспективні напрямки для подальших досліджень.

Ключові слова: колоніалізм, імперія, імперіалізм, постколоніальні дослідження, політична суб'єктність, інформаційний простір, імперський дискурс, постколоніальний дискурс, Росія, Україна.

Olena Lytvynenko

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE POSTCOLONIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract. Propaganda campaign performed by Russian Federation during the post-colonial period is an important but often neglected issue. The author identifies features of Russian propaganda campaign during the postcolonial period. This campaign is aimed at forming anti-Ukrainian sentiments both in Russia and Ukraine. Author studies forms and methods of informational impact made by various Russian media outlets on the citizens of Ukraine with the assistance of anti-Ukrainian NGOs.

The research is made through the prism of the scholarly postcolonial methodology, employed by international thought in the field of Humanities when analyzing the Politics, Culture, Literature, History of former colonial countries.

This article elaborates on the current problems and future prospects of postcolonial studies in modern Ukrainian social and humanitarian sciences.

Author examines the main provisions of postcolonial theory. Ukrainian mass media are considered in the context of postcolonial studies.

The article describes the phenomenon of hybrid information space of postcolonial Ukraine that combines institutions of civil society, political nation and imperial neocolonial practices. Author analyzes current experience of transition to political statehood in Ukraine taking into consideration security concerns and the need to preserve subjectivity in international politics. In this regard such hybrid political space allows facing foreign and domestic challenges. However, such a hybrid system may result in the erosion of Ukrainian statehood.

Colonial policy of Russia has always been carried out with the use of a strong ideological basis and tools of mass propaganda. The article analyzes the phenomenon of cultural imperialism in the context of information security. Some problematic aspects of this interpretation are interpreted using postcolonial theory.

The article discusses the importance of this issue for postcolonial society. Its main focus is on the importance of adequate responses to the challenges of postcolonial era by society.

The author tries to conceptualize Russian-Ukrainian relations on the basis of the Ukrainian and Russian Mass-Media as two confronting discourses. The similarity between present-day Russian imperial discourse and expansionist discourse of the "classical" colonial empires is evident.

The article analyzes categorical status of the term «postcolonialism» in the information sphere specifies its essence and main features. The term incorporates the phenomenon of ambiguity, vagueness and polysemy in postcolonial theory. The author offers promising directions for further research.

Key words: colonialism, empire, imperialism, postcolonial studies, political subjectivity, information space, imperial discourse, postcolonial discourse, Russia, Ukraine.

Інформація завжди була для світової цивілізації важливим ресурсом існування й розвитку, проте в період постколоніальної доби «інформаційний потенціал» виходить на рівень поруч з найнеобхіднішими параметрами забезпечення національної безпеки, що можна порівняти навіть з «військовим потенціалом» «економічним потенціалом» тощо.

Сучасні тенденції розвитку світової, у тому числі й української спільноти свідчать про подальше зростання ролі інформації, інформаційних ресурсів у формуванні та розвитку економічної, соціально-культурної, духовної, політичної, а також військової сфери країни. У цьому контексті великої ваги набуває потреба в захисті державного інформаційного простору від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Тому від ефективності формування стратегії й механізмів інформаційної безпеки за таких умов залежить не лише рівень життя громадян у державі, а й сам факт існування держави, оскільки кордони країн визначаються вже не стільки географічними межами, скільки інформаційними. *Інформаційна безпека* – це складова національної безпеки, свідомий і цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози та небезпеки, за якого державними та недержавними інституціями створюються необхідні й достатні умови для: забезпечення інформаційного суверенітету України; удосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активного залучення ЗМК до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України, неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність ЗМК, дискримінації в інформаційній сфері й переслідування журналістів за політичні позиції; ужиття комплексних заходів щодо захисту

національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Ефективна й захищена інформаційна інфраструктура має здатність сприяти державі під час розв'язання низки економічних, політичних, дипломатичних, духовних, культурно-просвітницьких, а також військових завдань, що є значно менш вартісним варіантом вирішення суперечливих різнорівневих питань. Крім того, інформаційна безпека є основоутворюючим чинником для забезпечення інформаційного суверенітету держави, тобто права на формування і здійснення національної інформаційної політики відповідно до законодавства країни та міжнародного права.

У постколоніальний період розвитку Української держави вагому роль в інформаційній сфері відіграють мас-медіа або ж засоби масової комунікації (ЗМК), які у всій своїй сукупності, у трансконтинентальному, національному і регіональному вимірі відображають інформаційну картину світу. Із них сучасна людина дізнається про те, що, коли і де відбулося, знаходить оперативне тлумачення тих чи інших подій. Інформація ЗМК – найбільш масова і доступна, тому здатна маніпулювати суспільною думкою й створювати так звану «інформаційну картину світу», що не завжди відповідає реальній дійсності. Більшість дослідників сходяться на думці, що *масова інформація* – це стереотипізована інформація, яка оперативно та регулярно поширюється на велику, географічно розпорочену аудиторію. Оскільки соціальне значення ЗМК пов'язане, перш за все, із розвитком масової свідомості, кожної окремо взятої людини, то *засіб масової комунікації* доцільно визначити як соціальний інститут, який що забезпечує процеси отримання (збору), відпрацювання, інтерпретації й розповсюдження інформаційних повідомлень широким масам, на основі прийнятих й укорінених у певному суспільстві закономірностей. Робота мас-медіа здебільшого зводиться до забезпечення в межах окремого мікросередовища соціуму обміну суспільно значимою інформацією серед численних груп осіб за допомогою спеціальних організацій та

соціальних об'єднань, а також технічних ресурсів для здійснення відповідних процесів збору, обробки й розповсюдження інформаційних матеріалів. Ефективність діяльності ЗМК залежить від рівня, сили й результату від впливу на економічну, політичну, культурну, соціальну та інші сфери державного й суспільного життя, а також взаємовідносинами з пропагандистською ціллю поширювати їхні ідеї або окремими виступами та практичним досягненням запланованого. Таке визначення найбільш повне, адже враховує специфіку діяльності ЗМК на сучасному етапі, тому є основоположним у нашій роботі. У контексті забезпечення інформаційної безпеки мас-медіа відіграють неоднозначну роль: залежно від смислового наповнення повідомлення інформація в них може сприяти захисту національних інтересів та національного інформаційного простору, або ж навпаки, призводити до виникнення деструктивних процесів усередині суспільства [5].

Мас-медіа забезпечують представникам різних суспільних груп можливість публічно виражати свої думки, знаходити та об'єднувати однодумців, чітко формулювати та представляти в суспільстві свої інтереси. Без преси, телебачення, радіомовлення та їх прототипів у мережі Інтернет жоден громадянин не зможе правильно зорієнтуватися у політичних процесах, визначити свою політичну орієнтацію, прийняти відповідальні рішення. Наявність демократично організованих ЗМК, здатних об'єктивно висвітлювати суспільно значущі події, одна із найважливіших гарантій стабільності демократичної держави. Водночас історичний досвід свідчить, що ЗМК можуть служити різним, не тільки демократичним, цілям: як розвивати у людей прагнення до свободи, соціальної справедливості, допомагати їм у компетентній участі в політиці, так і духовно обмежувати, дезінформувати, залякувати населення, формувати недовіру і страх.

Найважливішою функцією мас-медіа є формування громадської думки серед членів того чи іншого суспільства. Ця функція полягає в сприянні своїй аудиторії у виробленні таких соціально-політичних орієнтацій та цінностей, які б відповідали об'єктивним умовам, за можливості більш адекватно відтворюючи практичну життєдіяльність суспільства в цілому. Саме у такому разі ЗМК можуть стати ефективним інструментом для досягнення особистої мети людини в історичному процесі розвитку соціуму.

Різні аспекти діяльності та впливу мас-медіа на формування громадської думки описані в працях таких українських дослідників, як А. Каверіна [3], О. Литвиненко [4], В. Ліпкан [5], Г. Почепцов [6], В. Різун [7], О. Холод [8], Л. Чік [9], А. Юричко [10] та інших. Проте сьогодні між дослідниками і науковими школами точаться дискусії щодо реальної оцінки впливу ЗМК. Важливо мати істинну оцінку такого впливу, без перебільшення, але без применшення його потужності й сили та наслідків, які він може завдати. Медіа-вплив демонструється переважно не

як результат пропагандистської наполегливої дії ЗМК, а, навпаки, як побічний ефект від загальнозживаного в мас-медійних організаціях способу й методів роботи з обробкою новинного матеріалу, поширення його серед широкої аудиторії. Безпосередній вплив пропагандистських кампаній, навіть у випадках, коли їх проведення є спланованим фактом, все одно має свої рамки. Проте ЗМК та погляди населення, на формування яких вони впливають, є необхідною складовою всіх без винятку соціальних систем, особливо політичних. Вплив ЗМК на розуміння аксіологічної картини світу спричиняє зміну пріоритетів у політиці, перебудову системи цінностей, акцентування на окремо визначених фактах і повне нівелювання інших.

Потрібно відмітити, що потужність маніпулятивного мас-медійного впливу не потрібно переоцінювати. Реципієнти інформації зовсім не є пасивними об'єктами дії. Здатність ЗМК впливати на формування порядку денного і спрямовувати увагу публіки виявляється істотно обмеженою, якщо аудиторія цікавиться громадським життям, має тверді політичні переконання і доступ до альтернативних джерел інформації. У випадку, коли громадськість не розглядає політичні події й проблематику об'єктом свого зацікавлення, можливості ЗМК формувати уявлення про ситуацію нівелюється і є недостатніми для досягнення повноцінного результату.

Іншим напрямком наукових спорів виступає те, наскільки ЗМК покращують рівень поінформованості населення та сприяють збільшенню ступеня громадської активності його представників. Незважаючи на дискусійність питання, усі вчені єдині в думці про реальне існування медіа-впливу як невід'ємного фактора у діяльності ЗМК.

Починаючи з того часу, як був винайдений друкарський верстат у XV столітті, почали говорити про психологічний вплив ЗМК на суспільство. Такий вплив варто розглядати в ракурсі причинно-наслідкових зв'язків. Прикладом впливу ЗМК вже в історичному аспекті може бути й Помаранчева революція в Україні 2004 р., коли за допомогою мас-медіа повідомляли про порушення норм виборчого законодавства, кількість протестуючих тощо. Або ж, навпаки, замовчували й перефразували цю інформацію.

Апогеєм медіа-впливу на території постколоніальної України стала Революція Гідності 2013 – 2014 рр. та події весни 2014 р. із окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і збройне вторгнення російських військ на Донбасі. Саме ЗМК сформували певний тип мислення населення, завдяки якому став можливий такий сценарій розвитку ситуації в країні.

Поряд із поняттям «вплив» часто вживається й термін «маніпулювання». Походження слова «маніпуляція» пов'язують з латинською назвою «manus», що в перекладі означає «рука (manipulus – пригорща, від manus і pie – наповнювати) [1, с. 89]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української

мови» поняття «маніпуляція» трактується як акт впливу на людей або керування ними зі спритністю, особливо із зневажливим підтекстом, як приховане керування або вплив. Сила й ефективність маніпулятивного впливу на масову свідомість за допомогою ЗМК залежить від низки чинників – рівень розвитку суспільства, стиль керівництва державою, законодавча база регулювання інформаційною діяльністю, обсяг приватного капіталу у фонді ЗМК, переконання власників мас-медіа й журналістів, редакторів. Але найголовнішим чинником є рівень розвитку суспільства.

Кожен вид ЗМК має свою специфіку, але всі мас-медіа маніпулюють свідомістю населення за допомогою слова. Із метою ефективного впливу інформація повинна характеризуватися таким ознаками: 1) близькість (географічна, політична, культурна, ментальна); 2) доречність (повідомлення повинно стосуватися якомога більшої аудиторії); 3) оперативність (подавати інформацію якнайшвидше після того, як сталася подія); 4) цікавість, емоційна вибуховість (повідомлення має зачіпати різноманітні людські почуття: цікавість, заздрість, захоплення, злість); 5) розважальність (будь-які несерйозні чи кумедні факти відволікають увагу реципієнта, але дають змогу краще запам'ятати інформацію на основі аналогій).

Існують різні типи впливу на свідомість за допомогою слова: фрагментація, вибіркоче подання інформації, звернення до аналогій і співставлень, імпліцитність змісту, редукаціонізм, принципи подання цифрової інформації, повторення, цитатність. Дослідник Г. Шіллер розглядав *фрагментацію* як маніпулятивну форму комунікації. Тактика фрагментації реалізується у кількох варіантах відповідно до виду ЗМК: на радіо й телебаченні – це потік не пов'язаних між собою повідомлень; у друкованих ЗМК – незрозуміле для невтаємниченої особи розташування матеріалів на шпальтах газет, умисне розбиття однієї статті на частини. Найбільш яскравим прикладом фрагментації є заголовок та підзаголовки тексту. Тактика фрагментації цілісної картини спричиняє одностороннє висвітлення подій і допомагає сформуванню ставлення аудиторії, яке відповідає інтересам ЗМІ.

Вибірковість інформації полягає в: а) акцентуванні на тих чи інших характеристиках об'єкта чи аспектах події; б) вибіркочому висвітленні подій. Простежуючи розвиток ситуації у межах одного тексту, автор добирає з усього масиву подій, пов'язаних із нею, лише ті, що є підґрунтям для формування необхідних поглядів. *Використання аналогій та співставлень*. *Аналогія* – це один з формально-логічних методів дослідження дійсності в аналітичних жанрах і потужний засіб формування переконань, який допомагає вбудувати новий об'єкт у вже існуючу картину світу. Наприклад, «Тягнибок – це сьогоднішній Гітлер». Використання співставлення передбачає як пошук схожих, спільних рис, так і відмінностей («ми – вони»).

Імпліцитність змісту – це присутність у тексті прихованого смислу, пропущеної чи додаткової інформації (наявність підтексту). Прагматичне значення імпліцитної інформації охоплює широкий спектр завдань, зокрема, надання оцінки, посилення аргументації, підвищення атрактивності (привабливості) повідомлення для читача (глядача), оскільки у суб'єктивному плані набагато цікавішим для адресата є пошук прихованої інформації, співучасті у процесі створення повідомлення. Принцип *редукціонізму* полягає у поясненні складних явищ на підставі законів, притаманних більш простим явищам. На думку С. Кара-Мурзи, редукаціонізм сучасних ЗМК – це зведення реальних суспільних проблем і явищ до гранично спрощених і легких для сприйняття тверджень. Наприклад, наводяться свідчення очевидців чи уривок з розмови пересічних людей.

Принципи подання цифрової інформації. Цифрова інформація може бути частиною тактики перебільшення чи навмисного применшення, коли автор використовує цифри або визначення, що не відповідають реальній дійсності. Тактику подання цифрової інформації як маніпулятивного прийому детально аналізує С. Кара-Мурза, визначаючи, зокрема, що на свідомість впливає сам вид числа у тексті, яке виглядає як «точний знак», але насправді створює образи у підсвідомості і є метафорою. Наприклад, «мільйони загиблих», «тисячі протестуючих».

Найефективніший спосіб пропаганди – *невпинне повторення* одних і тих самих тверджень, щоб до них звикли та приймали не розумом, а на віру. Людині здається переконливим те, що запам'ятала, навіть якщо запам'ятовування відбулося внаслідок чисто механічного повторення певної інформації. *Цитатність* присутня у текстах ЗМК у широкому розуміння поняття, тобто як включення у текст чужого мовлення у формі прямої та невластне прямої мови: свідчень очевидців, коментарів офіційних осіб та експертів, а також як уведення уривків чужого тексту: цитат документів, художньої літератури, фольклору.

Акцентуючи увагу на цікавості й новизні фактів, незвичності, оригінальності думок як способу зацікавлення аудиторії, потрібно також відмітити важливість у журналістиці фактора особистісності автора повідомлення. Авторську особистість можна визначити як опосередковану можливість захопити потенційного слухача і читача. На думку В. Здоровеги, питання можна розглядати у двох аспектах [2]. Перший з них – це людина – герой розповіді. Працівники мас-медіа різних рівнів і видів у постійному пошуку за неординарними особистостями. Сьогодні результати таких пошуків реалізуються у жанрі інтерв'ю. Про авторитетність видання чи програми можна свідчити не лише через сукупність факторів, які пропонують вони реципієнтам, але водночас і на базі того, яких співрозмовників, героїв вони обирають для різних

видів аудиторії. Наприклад, таблоїдні («жовта преса») мас-медіа мають власних дійових осіб – акторів, бізнесменів, естрадних зірок, відомих журналістів, політиків, експертів, науковців. Журналісти вишукують у їхніх біографіях приватні цікавинки, інтригуючі подробиці, незвичні історії, тощо. В інших видах ЗМК представлені ті ж самі герої, але вже з іншої точки зору. Мета такого спілкування – дізнатися про особу за допомогою розуміння її думок, учинків, професійних уподобань, приватних інтересів. Усе це можна визначити персоніфікацією для думаючої публіки думаючих людей. Другим аспектом виступає власне особистість автора-журналіста. Авторитет його має неабияке значення з метою утвердження переконань, поглядів реципієнтів. Проте безпосередньо перед інформаційним впливом на споживача, інформація має бути спочатку відповідно подана, отримана, сприйнята і в кінці-кінців засвоєна.

Численні наукові дослідження доводять безперечність факту того, що засвоєність інформації залежить як від форми подачі, змісту повідомлення, так і від рівня довіри до того, хто її створив. У споживача, який постійно читає певні газети чи дивиться телеканали, з часом формуються свої думки щодо різних журналістів авторів – репортерів, кореспондентів, ведучих, оглядачів. Відомий український журналіст О. Кривенко визначив цю закономірність так: «Не берімо на себе тягаря казати правду. Ми не кажемо істини, бо ми її не знаємо. Ми не творимо фактів, лише допомагаємо іншим дізнатися про ці факти. Ми не даємо оцінок фактам, лише допомагаємо іншим зробити висновки з наведеної нами інформації» [2, с. 64].

У постколоніальному суспільстві найбільш яскраво різноманітні технології маніпулювання громадською думкою виявляються під час виборчої кампанії. Часто в літературі дослідники такі технології називають «брудними». Крім зазначених методів впливу ЗМІ на масову свідомість, які часто називають традиційними, існують також і нетрадиційні – так звані методи 25-го кадру й ATL-технології. *ATL-технології* (з англ. *above-the-line* – над лінією) – реклама в ЗМК, що базується на поєднанні особливостей впливу кольорів і звуків на сприйняття інформації людиною. Наприклад, реклама про волонтерську допомогу літнім людям була розміщена на яскраво червоному фоні, який, за свідченням психологів, є «агресивним» і став причиною негативних результатів акції, реклама якої подавалася у ЗМІ. Більш спокійно сприймається інформація про небезпечні події, якщо за кадром грає спокійна мелодія. *25-ий кадр* – зображення або ж текстове повідомлення, що подається через ЗМІ з метою досягнення мети через задіяння підсвідомості. Це методика впливу на свідомість і підсвідомість людини за допомогою прихованої інформації чи додаткових кадрів. Для того, щоб людське око під час перегляду фільму чи телепередачі не помічало переходів між кадрами, за секунду повинні змінитися

24 кадри. 25-й кадр свідомістю не сприймається, але він може діяти на підсвідомість. Учені довели, що 97 % психологічної діяльності людини відбувається на підсвідомому рівні, і лише 3 % – на свідомому. До цього часу питання про реальне існування 25-го кадру залишається невирішеним, але саме за допомогою нього у світовому політикумі часто дискредитують опонентів. Звинувачення, навіть непідтверджені, у використанні заборонених методик впливають на погляди людей.

Отже, постколоніальна доба принесла новий етап у процес розвитку українського суспільства – відбулася переорієнтація світосприйняття та механізмів забезпечення життєдіяльності держави в цілому та окремого громадянина зокрема. Головною рушійною силою економіки наразі стає інформація та знання як системоутворюючі чинники, від яких залежать інші сфери буття людини. За таких умов нового значення набуває поняття «безпеки», оскільки глобалізація як результат трансформації суспільства принесла незнані до цього часу виклики й загрози – інформаційні, від ефективності захисту й знешкодження яких залежить стабільне функціонування соціуму загалом. Найбільш сильним інформаційний вплив відчутний на рівні держави, тож сьогодні постійно зростає увага до інформаційної безпеки саме держави, оскільки лише на цьому рівні можливо достатнім чином забезпечитися від зовнішніх посягань на таку невід’ємну державотворчу складову, як суверенітет. Саме потужність і захищеність національного інформаційного простору за сучасних реалій визначає територію і кордони, а також роль та місце країни на міжнародній арені.

ЗМК як посередники й ретранслятори інформації між комунікантом і реципієнтом відіграють визначальну роль у сприйнятті й відтворенні споживачами інформаційних повідомлень реальної картини світу. Саме мас-медіа є основними фундаторами суспільної думки, їхній вплив є досить потужним і саме вони формують дійсність. У випадках цілеспрямованого викривлення інформації, що часто спостерігається у сучасному світі, люди втрачають відчуття реальності й починають жити у створеному для них віртуальному світі. Така ситуація здатна спричинити виникнення як локальних, так і глобальних конфліктів, що у результаті призводить аж до виникнення збройних конфліктів і втрати національного інформаційного суверенітету країни.

Всі ці деструкції пов’язані з феноменом культурного імперіалізму, який тотально порушує інформаційну безпеку поневолених народів. Тому проблемні аспекти цієї інтерпретації необхідно досліджувати з використанням постколоніальної теорії. Категоріальний статус поняття «постколоніалізм» в інформаційній сфері пов’язаний із проблемами невизначеності, розпливчастості й багатозначності в рамках постколоніальної теорії. Тому необхідно уточнити його сутність і основні риси.

Перспективними напрямками для подальших досліджень є контент-аналіз повідомлень у

вітчизняних ЗМК, які сприяють продовженню гібридної війни в Україні.

1. Григораш Д. С. Журналістика у термінах і виразах. – Львів : РАД, 1994. – 147 с.

2. Здоровега В. Й. Теорія й методика журналістської творчості. – Львів : ПАІС, 2000. – 180 с.

3. Каверіна А.С. Проблема пропаганди в українському медіапросторі // Грані. Соціологія. – № 11/1 (127). – X. : 2015. – С. :97–101.

4. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції : теоретико-аналітичні нариси. - К. : НІСД, 2003. - 239 с.

5. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. – К. : КНТ, 2006. – 279 с.

6. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. – 495 с.

7. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності. Лекція перша / В. В. Різун. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Т.Шевченка, 2000. – 118 с.

8. Холод О. Маніпуляція суспільством: мутація й інмутація як концепції соціально-комунікаційних технологій // Соціальні комунікації. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/239>.

9. Чік Л. Засоби мовного маніпулювання у сучасних ЗМІ // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. – 2015. – № 5. – С. 121–123.

10. Юричко А. В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2007. – 19 с.

References:

1. GRIGORASH, D. S. (1994) *Zhurnalistyka u terminax i vyrazax* [Journalism in terms and expressions]. RAD. L'viv. 147 pp. [in Ukr.].

2. ZDOROVENHA, J. W. (2000) *Teoriya j metodyka zhurnalists'koyi tvorchoosti* [Theory and methodology of journalistic work]. PAIS. L'viv. 180 pp. [in Ukr.].

3. KAVIERINA, A. S. (2015) Problema propahandy v ukrainskomu mediaprostori [The problem of propaganda in the Ukrainian media space] // Hrani. Sotsiologhiia. № 11/1 (127). Kharkiv. P. : 97-101 [in Ukr.].

4. LYTUVYENKO, O. V. (2003) Informatsiini vplyvy ta operatsii : teoretyko-analitychni narysy [Information Influences and Transactions]. NISD. Kyiv. 239 pp. [in Ukr.].

5. LIPKAN, V. A. (2006) *Informacijna bezpeka Ukrainy v umovah yevrointegraciyi* [Information Security Ukraine in terms of European integration]. KNT. Kyiv. 279 pp. [in Ukr.].

6. POCHETSOV, H. (2015) Suchasni informatsiini viiny [Modern information wars]. Kyivo-Mohylianska akademiia. Kyiv. 495 pp. [in Ukr.].

7. RIZUN, V. V. (2000) Zahalna kharakterystyka massovo-informatsiinoi diialnosti : Lektsiia persha [General characteristics of mass-information activity]. Instytut zhurnalistyky KNU T. Shevchenka. Kyiv. 118 pp. [in Ukr.].

8. KHOLOD, O. Manipuliatsiia suspilstvom: mutatsiia y inmutatsiia yak kontseptsii sotsialno-komunikatsiinykh tekhnolohii [Manipulation by society: mutation and inmutation as a concept of social and communication technology] // Sotsialni komunikatsii. Source : <http://social-science.com.ua/article/239>.

9. CHIK, L. (2015) Zasoby movnoho manipuliuvannia u suchasnykh ZMI [Means of linguistic manipulation in modern media]// Literaturnyi protses. № 5. P. : 121-123. [in Ukr.].

10. YURYCHKO, A. V. (2007) Informatsiini manipuliatsii u povidomlenniakh svitovoi periodychnoi presy v konteksti informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Information manipulations in the reports of the world's periodical press in the context of information security of Ukraine]. Kyiv. 19 pp. [in Ukr.].

УДК 37.013.73. І.

Віталій Матвеев

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДЛЯ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Автор статті намагається розкрити причини тих труднощів, які виникають на шляху України до утвердження її в якості самостійної, незалежної, цивілізованої держави. Такою причиною в першу чергу називається недостатнє виховання носія нових соціальних умов. Підкреслюється, що Україна повинна знайти свій індивідуальний шлях розвитку і цей шлях бачиться в створенні національної системи самореалізації особистості. Автор вважає, що високий темп розвитку східних країн, в першу чергу, Китаю і Японії, обумовлений тим, що там здавна були популярні системи вдосконалення людини. Вказується, що в основі будь-якої системи самореалізації особи лежить певна ідеологія. Процес деідеологізації учбового процесу, який почався в 1985 р., разом з відмовою від марксистсько-ленінської ідеології, не сформував національну ідеологію в завершеному вигляді. Автор статті вважає, що розвиток науково-технічного прогресу повинен йти паралельно з удосконаленням самої людини. У статті розглядається роль релігії в цьому аспекті. Аналізуються чинники, які впливають на процес самореалізації. Робиться висновок про необхідність введення обов'язкової учбової дисципліни під назвою "Основи самореалізації особистості" і відповідних кафедр для забезпечення викладання цієї дисципліни.

Ключові слова: демократизація, самореалізація особи, українська нація, релігія, язичництво, християнство, науково-технічний прогрес.

Vitaly Matveyev

ACTUALITY OF THE FORMATION OF A NATIONAL CONCEPT OF SELF-EMPLOYMENT FOR CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. The article points to the decrease in the general cultural level of the population of Ukraine, which clearly does not contribute to the consolidation of the Ukrainian nation. In the article the author tries to discover the reasons for the difficulties that arise on the way of Ukraine to establish it as an independent, separate, civilized nation. First of all, the problem is the insufficient education of the bearer of new social conditions. At the same time, it is stressed that Ukraine must find its own individual path of development and this way is seen in the creation of a national system for self-realization of the individual. The author believes that the high rate of development of the eastern countries, primarily China and Japan, is due to the fact that in these countries since ancient times human development systems have been popular. Without this system of self-realization of personality, it is difficult to solve the nation's health problem, even if to improve medical services. It is pointed out that at the heart of any system of personal self-realization lies a certain ideology, as a system of views, mentality and corresponding institutions. The process of de-ideologization of the educational process, which began in 1985, together with the rejection of the Marxist-Leninist ideology, did not form a national ideology. The work of Ukrainian authors on this issue is analyzed. It is pointed out that during the time of the Soviet power the self-realization of man was considered basically as a shock work for the good of the Motherland. At the same time, the problem of development of individual abilities of man remained on the sidelines. The author of the article believes that the development of scientific and technological progress must go hand in hand with the improvement of man himself. The article examines the role of religion in this aspect and the problem of the relationship between paganism and Christianity in Ukraine throughout the millennial history. It is pointed out that the problem of two-faiths played a negative role in the history of Ukraine. The reasons why Christianity failed to fully realize its potential are considered. The factors that influence the process of self-realization are analyzed. It is concluded that it is necessary to introduce a compulsory educational discipline called "Fundamentals of Self-Realization of the Personality" and the creation of relevant departments at a high professional level to ensure the teaching of this discipline.

Key words: democratization, self-realization of personality, the Ukrainian nation, religion, paganism, Christianity, scientific and technical progress.

На даний момент не важко побачити падіння загальнокультурного рівня населення нашої держави, що явно не сприяє процесу консолідації української нації. В чому ж причина такого негативного явища? Незважаючи на те, що визначень поняття «культура» існує більше чотирьохсот, все ж в основі цього терміну лежить процес виділення людини з природи, тобто виховання, розвиток людини. Тому можна взяти на себе сміливість стверджувати, що в основі будь-якої культури лежить певна система самореалізації особистості, яка власне, й повинна піднімати нас над тваринним началом. До речі, зараз ми можемо спостерігати підйом в розвитку східних країн – Китаю, Японії, які відповідно займають друге і третє місце в розвитку світової економіки, причому в Китаю є цілком реальні перспективи обігнати Америку і вийти на перше місце. На наш погляд це визначається в першу чергу тим, що там були завжди популярними системи самореалізації особистості (даосизм, конфуціанство, дзен-буддизм, синтоїзм).

В основі будь-якої системи самореалізації особистості лежить відповідна ідеологія, як система поглядів, умонастроїв, концепцій, теорій та відповідних ним інститутів. Як відомо, після проголошення перебування на квітневому пленумі ЦК КПРС в 1985 р. почався процес деідеологізації навчального процесу. На наш погляд, якщо під ідеологією розуміти лише ідеологію марксизму-ленінізму, то процес деідеологізації потрібно сприймати позитивно, але якщо – деідеологізацію взагалі, то це може породжувати ті негативні

процеси, які ми спостерігаємо зараз, тобто веде до деградації суспільства. Тому логічно припустити, що відсутність державної ідеології ніколи не дозволить нам побудувати процвітаючу державу, а відсутність у людей світогляду, який повинен характеризуватися системністю, науковістю, патріотизмом, гуманістичною спрямованістю та ще багатьма позитивними моментами не дозволить їм стати повноцінними громадянами нашої держави.

Вже в давньоіндійській філософії було розроблене поняття дгарми, яке мало велику кількість значень, одним з котрих було означення шляху по якому повинна була пройти кожна конкретна людина. Вважалось, що кожна людина приходить в цей світ не випадково, вищими силами їй дається певна місце народження, певна роль, яку вона повинна зіграти, шлях по якому вона повинна пройти, щоб реалізувати себе як особистість. Якщо людина йде правильним шляхом, слідує своїй дгармі, вона досягає успіху. Якщо ж вона йде чужим шляхом, то навіть якщо вона виконує дані обов'язки бездоганно, вона все рівно порушує світову гармонію і втрачає від цього в першу чергу сама, не може повністю реалізувати себе як особистість. Подібна ідея міститься в конфуціанстві в концепції чжен-мін (виправлення імен). Конфуцій закликав: „Хай батько буде батьком, син – сином, імператор – імператором”, тобто хай все в цьому світі хаосу і безладу займе своє місце. Подібну думку розвивав і наш вітчизняний філософ Григорій Савович Сковорода в концепції „сородної праці”, де вказував, що кожна людина повинна знайти своє місце в житті і

виконувати свої обов'язки бездоганно і з насолодою, лише тоді вона буде щасливою.

Повертаючись до індійської філософії, треба зазначити, що там зазвичай вважалося, що індивідуальна дгарма людини впливається в колективну дгарму свого народу, тобто не лише кожна людина, але й народ вцілому повинен слідувати своєму власному шляху, а не чужому, яким би принадним він не видавався. Ця концепція здається вельми актуальною наш час, де Україна прагне ввійти в європейське співтовариство, так чітко і не виробивши свого власного шляху, що, вочевидь, гальмує процес консолідації нашої нації.

Як відомо, сучасні європейські країни в свій час в більшості випадків являли собою провінції Римської імперії, тобто менталітет європейця багато років формувався під впливом римського права, функціонуванням муніципалітетів, адміністративної системи тощо, що відповідно вимагало логічного раціонального мислення, тому не дарма схоластика займала таке важливе місце в освітній системі середньовічної Європи. Для українського ж менталітету характерними рисами, як вказують вітчизняні науковці, є кордоцентризм (пізнання через серце), антеїзм (зв'язок з матінкою-землею) та екзистенціалізм (загострене переживання свого власного буття). Отже, прийняття стандартного європейського шляху, замість формування свого власного, неодмінно повинно привести до того, що Україна буде втрачати свою автентичність і самостійність. Таким чином, можна зробити висновок, що перед нашою країною стоїть нагальна проблема формування національної концепції розвитку паралельно з національною концепцією самореалізації особистості.

Відсутність цілісної системи самореалізації особистості на державному рівні, на наш погляд, є одним з чинників, що створюють досить загрозливу демографічну ситуацію в нашій країні. Кількість населення постійно зменшується. Нас вже не 52 мільйона, як це було в 1993 році, а набагато менше і становить **42 451 761 осіб**. [10]. Зменшується тривалість життя, що визначається в першу чергу тими стресовими ситуаціями, в яких знаходяться українці. Як відзначають спеціалісти, в нашій країні на даний час не на досить високому рівні розвинута культура здорового способу життя [4]. Але здоровий спосіб життя, очевидно, є всього лише підвалиною самореалізації людини. Тому філософське осмислення проблеми розвитку людини в нашому суспільстві є нагальною проблемою.

Цікавість до людини як об'єкту дослідження, яку ми можемо спостерігати в усьому світі викликана, очевидно, ще однією причиною. Захоплення науково-технічним прогресом, який перекинув на плечі машин низку фізичних і навіть інтелектуальних завдань, виконання котрих потребувало від людини розвитку її вмінь, здібностей, можливостей, на деякий час відсувало проблему вдосконалення особистості на задній план.

На сьогодні в процесі технічного розвитку цивілізації людина об'єктивує, опредметнює, виводить зовні свої особисті психофізіологічні якості, передаючи свої споконвічно людські функції техніці. Така тенденція веде до зростання відчуженості людини від природи, оскільки встановлення над останньою влади технократії посилює опосередкованість спілкування з нею і, навіть, до певної міри створює ілюзію можливості ігнорувати природні та космічні закони, породжуючи серед широких мас населення психологію споживацтва.

Одним з завдань науки в усі часи було також створення адекватної картини світу, яка б слугувала для людини орієнтиром в її повсякденній життєдіяльності та в пошуках шляхів її духовного, морального та фізичного самовдосконалення. Крім того, треба враховувати той факт, що новітні відкриття, які формують сучасну картину світу, для свого осягнення вимагають зовсім іншого гносеологічного підходу ніж в попередні епохи, де б в центрі стояла людина в усій її повноті зв'язків з Природою, Суспільством, Космосом.

З тих пір як існує наука, різні її галузі так чи інакше торкалися проблеми вивчення людини. Кожна конкретна наука розглядала людину з своєї позиції, пропонувала свої моделі людини. В той же час людство завжди мало потребу осягнути людину як багатогранну цілісність, але вирішення цієї проблеми було в більшості випадків прерогативою містико-релігійних систем (наскільки близькими до істини були ці системи – це вже інше питання). З позицій науки ця проблема так і залишилась не вирішеною до сих пір, процес формування інтегративно-цілісної концепції людини поки що далекий від завершення і це особливо гостро відчувається саме зараз. Отже, проблема розвитку суспільства в поєднанні з проблемою розвитку людини або іншими словами проблемою самореалізації на даний момент являється однією з кардинальних проблем сучасності, що потребує ґрунтовного вивчення.

Протягом історії розвитку людства, особливо з початку ХХ ст. маємо різноманітні спроби створення наукового інтегративного людинознавства. Можна згадати філософську антропологію М.Шелера та Тейяра де Шардена. В сучасній російській науці плідними є роботи Б.Г.Ананьева та І.Т. Фролова. В сучасній українській філософії на основі світоглядно-антропологічної школи, яку запропонував В.Шинкарук, маємо екзистенційну антропологію (В.Бичко, В.Табачковський). У контексті ідеї розвитку людини досить цікавим є проект метаантропології, який запропонував Н.Хамітов [8]. При дослідженні проблеми самореалізації особистості доцільно розглядати як базові праці таких українських вчених як В.П.Андрущенко, М.О. Булатов, Л.В.Губерський, А.М.Єрмоленко, С.Б.Кримський, А.М.Лой., М.Михальченко, І.Ф.Надольний, В.Г.Табачковський, Г.Шалашенко та ін. Методологічно плідними можуть

бути також роботи таких українських авторів як Л.Н.Гармаш, А.М.Єфремов, Є.А.Іваненко, В.І.Коцюбинський, С.А.Крилова, І.О.Мартинюк, М.М.Михайлов, В.І.Муляр, Т.Б.Нечипоренко, Б.Д.Паригін, О.Н.Рубан, Л.В.Сохань, В.О.Тихонович, З.І.Файнбург, А.К.Чаплигін, І.В.Чорноморденко, О.В.Шишкін та ін., які за останні роки безпосередньо торкаються проблеми самореалізації людини. Певний внесок зробив і автор даної опублікувавши монографію під назвою «Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства.» [6] та захистивши по цій проблемі докторську дисертацію. Починаючи з 90-х років стали з'являтися підручники та посібники з людинознавства та проблем розвитку людини [1,3, 9 та ін.]. В той же час тенденція до зменшення аудиторних годин не сприяє розвитку як академічної освіти, так і відкриттю нових курсів, зокрема, в галузі людинознавства, хоча потреба в них є, як на думку автора статті, є надзвичайно актуальною.

Підкреслюючи актуальність цієї проблеми, також необхідно вказати на той факт, що, не зважаючи на досить велику кількість літератури, де висвітлюються аспекти самореалізації особистості, до сих пір не існує ні єдиної концепції самореалізації особистості, ні єдиної методологічної бази для визначення даного поняття; більш того, сам термін «самореалізація» до недавнього часу був відсутнім у вітчизняній довідковій літературі, так само як і в довідковій літературі країн СНД. Однією з спроб заповнити цю лаку є стаття автора в співавторстві з Н.Хамітовим «Самореалізація особистості» в словнику з філософської антропології, де самореалізація особистості розглядається в першу чергу як «найповніше розкриття здібностей талантів і потенцій особи у фізичному, моральному, інтелектуальному, душевному і духовному аспектах» [7, с.319].

На сьогодні є необхідність також в проведенні більш детального аналізу чинників, які впливають на процес самореалізації, серед яких можна виділити біологічні, екологічні, мовні та інші, що пов'язані з внутрішнім світом людини. Логічно в цьому руслі розглянути докладно ціннісні орієнтації людини на початку XXI століття. Одним з найважливіших умов розвитку людини, її самореалізації в сучасному світі виступає суспільна узгодженість, досягнення якої не можливо без морального зростання людства.

Крім всього вищезазначеного, очевидно, розробка проблеми самореалізації в Україні, повинна орієнтуватись на національний характер. Це може бути забезпечено шляхом змістовного розгляду таких проблем як: національне духовно-культурне відродження в контексті історичного досвіду, теорії генезису української нації, що повинно виховувати відповідно національну гідність, свідомість та високі моральні ідеали.

Науково-теоретичне дослідження даного кола проблем неодмінно повинно бути підпорядкованим цілеспрямованому втіленню в життя української ідеї державотворення, національної консолідації народу

України і національної злагоди як провідних ідейних доміант цивілізованого розвитку суспільства.

Дана наукова діяльність також повинна бути спрямована на відродження, збереження та зміцнення традицій українського народу, на подолання комплексу власної меншовартості та існуючого ідеологічного вакууму, на згуртування, об'єднання людей, досягнення єдності поколінь, етносів, націй і народностей, що проживають в Україні та є її повноправними суб'єктами. Вона також повинна формувати повагу до людини, людства, народу, нації і держави, культури і моралі, повагу до батьків, до сім'ї і громадян, влади і загальнонародних святинь. Ці дослідження повинні базуватися на ґрунтовному оволодінні системою знань про сутність людини, природи, суспільства, їх спосіб існування, про закономірності, тенденції та перспективи соціального поступу як людства в цілому, так і українського суспільства особливо, на визнанні цінності кожної людини, свободи її індивідуального вибору, захисту права особистості на власний спосіб самореалізації за умов її соціальної та етичної значущості.

В той же час враховуючи той факт, що ми живемо в час, який можна назвати епохою плюралізму, де наука не може сприймається вже як система знань, яка претендує на абсолютну істину, що існують також поза науковій системі знань (в першу чергу релігія), які також мають право на існування.

Зараз в роботах провідних наукових спеціалістів в галузі релігієзнавства Церква розглядається як сила, що здатна до моральної стабілізації та оздоровлення суспільства, як Церква-вихователка. Дійсно, релігія, церква на протязі всього свого існування відігравали надзвичайно велику роль в житті людства. Виникнувши на зорі людства, релігія була покликана в першу чергу виконувати суто практичні функції, першою з яких є виховання визначеного, найбільш доцільного за певних умов життя, типу особистості та гармонізація відносин людина – світ в найбільш широкому плані. Іншими словами, мова йде про те, що саме релігія, або точніше релігії різних народів, пропонували перші концепції самореалізації особистості і вдосконалення суспільства.

Кінець XIX ст. – перша половина XX ст. позначені претензією на домінуючу роль раціоналізму. Але вже починаючи з 60-х років XX століття, з руху контркультури, започаткованого молодими бунтівниками в Америці, спостерігається підйом релігійної свідомості, тяжіння до містично-образного осягнення світу. Однією з причин цього явища є те, що в наш час кожна конкретна наука розглядає світ та людину в ньому крізь призму своїх понять і категорій, тому до сих пір в науковій картині світу переважає мозаїчність, а не цілісність. Релігія ж завжди претендувала на універсальну картину світу, яка відображувала не лише світ земний, матеріальний, але й світ надчутливий, трансцендентальний,

потойбічний, намагалася відповісти на найважливіші питання, які виникали у людства, щоб скерувати його розвиток в певному напрямку, який повинен був привести до звільнення, спасіння, вічного блаженства.

Крім того, треба враховувати той факт, що новітні відкриття, які формують сучасну картину світу, для свого осягнення вимагають зовсім іншого гносеологічного підходу ніж в попередні епохи. Власне вже І.Кант в епоху пістету перед наукою і людським розумом спустив науковців з небес на землю, вказавши на обмежений характер науки, котра здатна пізнавати лише явища, а не „речі в собі”, тобто те, що стоїть за цими явищами. Таким чином в наш час стає все більш зрозумілим, що людству потрібний новий гуманістичний світогляд, в центрі якого буде стояти людина як духовна істота у всій її повноті зв'язків з Природою, Суспільством, Космосом. Необхідно визнати, що такий світогляд має багато спільного з містико-релігійним світоглядом, оскільки сам термін *religio* означає буквально „поновлення зв'язку” людини як духовної істоти з Богом, Абсолютом. Недарма зараз у працях провідних наукових спеціалістів у галузі релігієзнавства Церква розглядається як сила, що здатна до моральної стабілізації та оздоровлення суспільства, як Церква-вихователка [2, с. 6].

Новий світогляд повинен формуватися паралельно з новим методом пізнання, де не останнє місце відігравала б інтуїція та евристичне мислення. Віру ж, на погляд автора, можна розглядати не лише як віру в щось, що не піддається логічному осмисленню, але й певний психологічний стан, в котрому віруючий намагається пізнати істину невербальним шляхом, за допомогою прозріння, просвілення.

Цілком логічно виникає запитання, яким чином релігійний чинник, релігійна свідомість впливали на розвиток менталітету нашого народу на протязі його історичного розвитку. Культура праукраїнців як і в більшості прадавніх народів була землеробською, тому визначалася природно-космічними циклами. Нічого дивного немає в тому, що наші предки, які цілковито залежали від природи, намагалися встановити з останньою максимально гармонійні стосунки, розвиваючи тим самим свою екологічну свідомість. Досліджуючи календар наших пращурів можна зрозуміти їх світоглядні засади, філософію життя, яка реалізувалася через систему свят, обрядів, звичаїв.

Введення християнства на Київську Русь породило проблему феномену двовір'я. І ці протиріччя в нашій свідомості без сумніву породжували протиріччя та негаразди в реальному житті нашого народу. В першу чергу це привело до руйнування або спотворення прадавнього календаря. До речі, цікавим є той факт, що космічно-природні уявлення праукраїнців цілком узгоджувалися з концепцією про визначальну дію стихій (вогню, землі, металу, води, дерева), яку зустрічаємо в давньоіндійській, давньокитайській, давньогрецькій

філософії. Ця концепція, як відомо, зараз реалізується в гомеопатії, рефлексотерапії, астрології та ін.

Землеробські та світоглядні язичницькі свята, які сакралізували життя наших предків, вносячи в нього вищий сенс єдності з вищими природними силами були замінені на християнські, які переважно визначалися вшануванням різноманітних мучеників і мучениць, котрі, як правило, нічого спільного з українським народом не мали. Це вело до відчуження нашого народу від природи, породження внутрішній і зовнішніх протиріч, втрати відчуття сенсу буття, а головне своєї власної автентичності.

Звичайно, автор далекий від думки, що введення християнства на Київську Русь являється свого роду помилкою історії і, що християнство взагалі не спроможне вказати сенсоважливі орієнтири для нашого народу. Зародившись майже дві тисячі років тому, християнство на той час мало фактично універсальну систему виховання і вдосконалення особистості, виступаючи з ідеєю „обоження”, тобто перетворення людини звичайної в людину богоподібну, на що вказував автор статті в своїх інших публікаціях ще майже двадцяти років тому назад [Див. 5, с.226-232].

Ставши ж офіційною римською релігією, християнство підпало в залежність від світської влади, причому особливо це проявилось в східній частині Римської імперії, тобто там, де в свій час особливого розвитку отримали саме містико-філософські засади християнства.

Значних втрат християнство зазнало і при запровадженні його на Київській Русі, чому сприяла низка причин, повне розкриття яких не дозволяє зробити обсяг статті. Тому, на думку автора, православ'я, яке має глибинні можливості вказати шлях до самореалізації та вдосконалення суспільства, на терені нашої країни утверджувалося в основному за допомогою обрядовості, впливаючи на емоції віруючих, причому часто не переводячи ці емоції в переконання. Східна ж релігійно-філософська думка завжди підкреслювала надзвичайну важливість вміння володіти собою без чого неможливий розвиток і становлення особистості. Тому не дивно, що така в значній мірі препарована та догматизована система християнства викликала невдоволення різних верств населення, особливо інтелігенції, оскільки не могла задовольнити її духовних пошуків. Це проявилось зокрема в творчості нашого українського філософа Григорія Сковороди, широкі світоглядні погляди котрого явно не вписувалася у вузькі рамки офіційного богослов'я.

Саме такий стан речей, тобто значна втрата авторитету православної церкви, переведення нею релігійної сутності на догматичний та обрядовий рівень і дозволив, без сумніву, проголосити в свій час Радянський Союз країною масового атеїзму. Зараз відбувається процес відродження релігійності в суспільстві. Але цей

процес супроводжується великими труднощами. В першу чергу тут можна спостерігати процес боротьби християнства і примітивної язичницької ідеології. Автор статті підкреслює *примітивної*, тому що переконаний, що язичництво, яке сповідували наші предки було вельми розвинутою релігійною системою, котре акцент робило в першу чергу на вихованні та самореалізації особистості. Але якщо, ця розвинута система на даний час багато в чому втрачена, то примітивне язичництво продовжує жити в нас на рівні підсвідомості, часто приводячи до негативних результатів. Іншими словами, якщо християнство завжди тяжіло до законності, до рівності, до смиренності, то язичництво в своєму примітивному варіанті завжди сакралізувало культ сили. Тому в історії нашого суспільства завжди шанували царів-деспотів, пізніше революціонерів, зараз неабиякий авторитет мають злочинці в законі, тобто людей, моральні якості котрих, дозволяли їм без особливої поваги ставилися до будь-якої законності і всього, що з нею пов'язано.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема створення національної концепції самореалізації особистості із залученням релігійного чинника та відродженням його глибинного потенціалу сприяло б процесу духовного оновлення і вдосконаленню нашого суспільства і становлення України в якості суверенної держави.

В якості висновків з доповіді пропонуються наступні **пропозиції**:

1. Виходячи з того, що без створення національної концепції самореалізації особистості подолати кризу в українському суспільстві буде практично неможливим, пропонується почати вести роботу в напрямку створення спеціального **Інституту людини**, куди були б залучені провідні фахівці (філософи, психологи, релігієзнавці, культурологи, українознавці, педагоги, представники медицини, в тому числі нетрадиційної тощо).

2. Основною темою дослідження даного інституту повинна стати **проблема формування національної концепції самореалізації особистості**.

3. Необхідно створити **спеціальний фонд** за рахунок якого б здійснювалися дослідження в даній галузі, проводилися міжнародні конференції, виплачувалися гранти і стипендії для аспірантів і докторантів, видавалася б відповідна література.

4. Першим етапом дослідження в цій галузі повинно стати **створення спецкурсу**, котрий мав не тільки теоретичну, але й практичну спрямованість і міг застосовуватися у вищих та середніх навчальних закладах.

5. Подальші дослідження в даній галузі повинні привести до створення спеціального предмету, який міг би, наприклад, отримати назву **основи самореалізації особистості**.

6. Створити відповідні кафедри **людиназнавства (філософської антропології, основ самореалізації особистості)** спочатку в

провідних університетах і академіях України, а потім в усіх вищих навчальних закладах, де даний предмет викладався б на високому теоретичному і практичному рівні.

1. Арцішевський Р.А. Світ і людина: пробний підруч. для 8 кл. / Р.А. Арцішевський. - К.: Освіта, 1992. - 208 с

2. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. Київ -2004.- с. 4-6.

3. Людина і світ : підручник для учнів серед. загальноосвітніх шкіл, середніх спец. та проф.-техн. навчальних закладів / Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, В. П. Андрущенко [та ін.] ; за ред. Л. В. Губерського, А. О. Приятельчука. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1999. – 512 с.

4. Демографічний рух // День, № 183, 12 жовтня 2004 р.

5. Матвеев В.О. Езотеричний потенціал християнства в контексті самореалізації особистості / Матвеев В.О. // Практична філософія. - 2001. - №1.- С.226-232

6. Матвеев В. О. Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства: монографія / В. О. Матвеев. – Н. : «Аспект-Поліграф», 2010. – 339 с.

7. Матвеев В.А Самореализация личности / В.А. Матвеев, Н.В. Хамитов // Философская антропология: словарь / под ред. доктора философских наук, профессора Н.Хамитова. - К.: КНТ, 2011. - С.319-320.

8. Хамитов Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии / Н.В.Хамитов: Ника-Центр; Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2002. – 334 с.

9. Хамітов, Н. Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Навчальний посібник. / Н. Хамітов , Л. Гармаш , С. Крилова.– К. Наукова думка. 2002. -272 с.

10. ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ 2017 [Електронний ресурс] / Сильна Україна. – Режим доступу : <http://sylnaukraina.com.ua/novini/chiselnist-naselennya-ukraini-2017.html>.

References:

1. ArtsIshevskiy R.A. 1992. Svlt I lyudina: probniy pldruch. dlya 8 kl. [The world and man: test subroutine. for 8 cl.].K. Osvita, - 208 s. (in Ukr).

2. Bondarenko V. 2004. Duhovno-moralniy potentslal Tserkvi I shlyahi posilennya yogo vplivu na ukraYinske suspllstvo. [Spiritual and moral potential of the Church and ways to strengthen its influence on Ukrainian society] // Aktualnl pitannya sotslslno znachuschoYi dlyalnostl tserkov I rellglynih organlzatsly v UkraYinl. KiYiv -s. 4-6. (in Ukr).

3. 1999. Lyudina I svlt : pldruchnik dlya uchnlv sered. zagalnoosvltlnh shkll, sereclnlh spets. ta prof.-tehn. navchalnih zakladlv [Man and the world: a textbook

for students among general schools, secondary specialist and Prof. Tech. educational institutions]. / L. V. Guberskiy, A. O. Priyatelchuk, V. P. Andruschenko [ta In.] ; za red. L. V. Guberskogo, A. O. Priyatelchuka. K. Ukr. Tsentri duhovnoyi kulturi. 512 s. (in Ukr).

4. 2004. Demografichnyi ruh. [Demografichnyi ruh]. Article. Den, № 183, 12 zhovtnya. (in Ukr).

5. Matveev V.O. 2001. Ezoterichnyi potentsial hristiyanstva v kontekstl samorealizatsiyi osobistostl. [Esoteric potential of Christianity in the context of self-realization of personality]. Article. Praktichna filozofiya. № 1. S. 226 - 232. (in Ukr).

6. Matveev V. O. 2010. Samorealizatsiya osobistostl: dosvid Induizmu ta hristiyanstva: monografiya. [Self-realization of an individual: the experience of Hinduism and Christianity: monograph]. N. «Aspekt-Pollgraf». 339 s. (in Ukr).

7. Matveev V.A. 2011. Samorealizatsiya lichnosti. [Self-realization of personality]. Filosofska antropologiya: slovar / pod red. doktora filosofskikh nauk, professora N.Hamitova. - K.: KNT, - S.319-320. (in Rus).

8. Hamitov N. 2002. Filosofiya cheloveka: Ot metafiziki k metaantropologii. [Philosophy of man: From metaphysics to meta-anthropology]. Nika-Tsentri. Moskva. Institut obschegumanitarnyih issledovaniy. 334 s. (in Rus).

9. Hamitov, N. Garmash L., Krilova S. 2002. Istoriya filosofiyi. Problema lyudini ta yiyi mezh. Navchalnyy posibnik. [History of Philosophy. The problem of man and its boundaries. Tutorial]. K. Naukova dumka. 272 s. (in Ukr).

10. CHISELNIST NASELENNYA UKRAYINI. 2017. Silna UkraYina. Article. Retrieved from URL (in Ukr).

УДК 94 (477) : 323.1

Тетяна Мацьків

ПОСТКОЛОНІАЛІЗМ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ : ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Анотація. Аналізується явище постколоніалізму та його український вимір. Поняття «постколоніалізм» є розповсюдженим у західній термінології, натомість в українській науковій думці такий термін застосовується не часто. Пояснюється, чому епоха СРСР була колоніальною, а також специфіку постколоніалізму в Україні з проголошенням незалежності. З'ясується, за яких умов розпад старої системи та створення самостійної держави не завжди сприймалися однозначно в нашому суспільстві. Виділяються ті сфери суспільного простору в Україні, де колоніальний фактор мав найбільший ефект. Автор виокремлює поняття «історичної політики» як такої, що є проблемною у соціумі. Пояснюється специфіка політики українських президентів, та їх стратегії репрезентації радянського періоду у суспільному просторі, особливо на сучасному етапі, зокрема прийняття декомунізаційних законів. Розглядається явище «ленінопаду» та його ідейне значення. Окрім того автор виділяє сфери мови та культури як таких, що відображають вплив радянського колоніалізму на сучасну свідомість українців. Наводяться дані соціологічних опитувань, здійснених у 2016 році, щоб пояснити фактор поколінь на сприйняття минулого. Результати цих опитувань по вікових категоріях показують, що молодь загалом не відчуває прив'язаності до радянського минулого. Як висновки, зазначено, що українство повинне саме створювати механізми адекватного розуміння радянського минулого, не відкидаючи позитивний досвід балтійського регіону чи країн центральної Європи.

Ключові слова : постколоніалізм, ідентичність, українська нація, СРСР.

Tetiana Matskiv

POSTCOLONIALISM AND IDENTITY: THE IMPACT OF SOVIET PAST TO THE FORMATION OF CONTEMPORARY UKRAINIAN NATION

Abstract. The article deals with the term «postcolonialism» and its Ukrainian dimension. Definition «postcolonialism» is wide spread in western scientific terminology. But in Ukrainian research sphere it is used seldom. The author explains the meaning of phenomenon colonialism and postcolonialism and defines the borders of soviet colonial policy in Ukraine. The impact of soviet past to the national identity is reviewed in the article. The author highlights the public spheres in Ukraine, where the colonial factor had the greatest influence. The collapse of old regime and the emergence of new state were perceived ambiguously by Ukrainian society. As a result, there was a phenomenon of identity's crisis. It was inherent for Ukrainian society during first postcolonial decade, the period of public transformation. The identity crisis also had an impact to contemporary nation building. The author determines the area of historical policy that are problematic in Ukrainian society. The specialty of pursuing policy by Ukrainian presidents is analyzed it's strategy of representation of soviet past is described. The author compares rhetoric of presidents L. Kuchma, V. Yushchenko and V. Yanukovych. They represented different variants of Ukrainian soviet past: both inclusive and exclusive. The problems of historical policy today are characterized, especially the meaning of de-communization laws. The process of Lenin falling is mentioned. Also the author defines the spheres of language and culture as they represent the specialty of soviet colonial impact to Ukrainian consciousness. The colonial soviet politics in culture sphere created the phenomenon of unnecessary of Ukrainian language, the culture developed by Russian influence. The author shows data of poll, hold in 2016. The results of polls demonstrate that young generation do not fill strong connection with soviet past. Most of them do not want to live in a state like USSR.

As conclusion the author argues, our society needs to create its own mechanism of adequate perception of soviet past, but also use a positive experience of Baltic region or central European countries.

Keywords: *postcolonialism, identity, Ukrainian nation, USSR.*

Одним із суспільних феноменів, пов'язаних з державами пострадянського простору, є процес формування нової національної ідентичності. Важливим чинником, що впливає на це, є комуністичне минуле цих країн. Зважаючи на особливості радянської влади, науковці часто вживають дефініцію «колоніальний» як синонім «радянський», а відповідно «пострадянський» часто прийнято називати «постколоніальним». У працях вітчизняних вчених найчастіше вживається означення «пострадянський». Наукова спільнота поза межами цього регіону часто вживає поняття «постколоніальний період», яке неодноразово ставало темою наукових дискусій [10, с. 41- 44].

Обґрунтовуючи термін «постколоніальний», ми розуміємо певний часовий проміжок, що настає після руйнування колоніальної системи. Вірогідно, що найбільш дискусійною виступає теза, чи доречним вживання цього поняття для сучасної історії пострадянських країн, і чи не набуває він якогось негативного чи зневажливого тону. Справа в тому, що поняття постколоніальний з однієї сторони відбиває особливості формування сучасних держав, що виникли на пострадянському просторі, з іншої сторони наводить на думку, що «державний» період історії цих країн розпочинається лише у 90-х рр. минулого століття. Явище колоніалізму характеризує відносини між метрополіями та їх колоніями, коли перші в політичному та культурному розвитку стоять на багато рівнів вище, від других. У випадку СРСР, це було не зовсім так.

Проте визначаючи, що колоніалізм «передбачає встановлення нерівноправних відносин між колонізатором та суспільними групами і державними утвореннями» [4, с. 343], ми осмислюємо, що СРСР активно проводив колоніальну експансію, що вплинула не на одне покоління українців. Особливості національної свідомості українців, заодно ті проблеми ідентичності, з якими стикнулось українське суспільство у часи державної незалежності, є відлунням недалекого радянського минулого. Тому будь-яке суспільство, що формує нову національну ідентичність, повинне враховувати фактори минулого для недопущення кризових симптомів. Адже у випадку країн колишнього комуністичного табору, постколоніальна доба «використовує колоніальний досвід не просто як щось, що потрібно усунути, але щось, що потрібно використати в процесі формування власної самосвідомості» [10, с.41].

Метою статті є прослідкувати вплив радянського минулого на процес формування національної ідентичності сучасного українського суспільства, зрозуміти як образ тоталітарного режиму був інтерпретований на державному та суспільному рівнях. Для того, щоб з'ясувати, яким чином недалеке минуле позначилось на формуванні нової української ідентичності, можна виділити кілька предметних сфер впливу: політичну, ідейно-

проблематичну, повсякденно-побутову, культурну тощо. Особливості сприйняття радянського минулого є темою, що неодноразово досліджувалась науковцями різних гуманітарних наук, в тому числі історії, соціології та інших субдисциплін, оскільки дане питання не тільки лежить в площині їх досліджень, а й набуває нових тенденцій через активні націєтворчі процеси.

Радянський період в українській історії був настільки складним та неоднозначним, що він по різному інтерпретується у пам'яті не тільки різних поколінь, а й різних регіонів держави. Не менш складною залишається і зараз політика пам'яті, у суспільстві немає єдино правильного образу української історії ХХ ст. На початку 90-х рр. ХХ ст. зойно відновлена самостійна держава стикнулась з процесом, що науковці назвали «кризою національної ідентичності». Цей процес є типовим явищем для держав, що у своїй історії пройшли період зміни не лише політичних режимів, а й руйнування колоніальних [8, с.258].

Події 1991 року задекларували на офіційному рівні самовизначення українського суспільства, проте політико-економічні фактори не сприяли завершенню цього процесу. На державній арені творилась нова історія, у суспільному просторі – відбувались неоднозначні події, що сформували двояке розуміння радянського минулого.

Для деяких українських регіонів крах СРСР виявився настільки трагічним, що це призвело не лише до суспільної маргіналізації, а й до формування сильного регіонального простору ідентичності. Безперечно, явним прикладом є промислові зони України, зокрема Донбас. Яскравим підтвердженням цього є дані трендового соціологічного дослідження «Львів-Донецьк», проведеного у 1990-х та на початку 2000-х, які демонструють не лише ставлення до минулого, а й самовизначення українців двох міст [9]. Серед жителів Донецька переважала радянська та російська ідентичності, і чітко виражена локальна прив'язаність, натомість серед жителів Львова – українська ідентичність. Ці дані є показовими для розуміння особливостей ідейного вибору регіонів. Якщо для сходу чи півдня України СРСР найчастіше асоціювався з стабільністю та економічним розквітом, то у сприйнятті мешканців Західної України колективна пам'ять, пов'язана з радянським режимом, асоціювалась з масовими репресіями, боротьбою ОУН-УПА тощо. Потрібно і враховувати фактор поколінь, західні регіони лише близько п'ятдесят років були частиною УРСР, а це означає, що пам'ять поколінь про терор була дуже сильною.

90-ті роки ХХ ст. стали швидше тягучим продовженням радянської історії, ніж побудови нової української нації. Чи була інша можливість для українського суспільства у той час? Зважаючи на фактори, може і була, але її реалізація була неможливою. Хоча ми стверджуємо, що сучасні нації формуються самі, на те є певні обставини та умови.

Але без такої категорії як «національна еліта» цей процес буде унеможливлений. Політичною і суспільною елітою у зазначений період переважно були колишні вихованці комуністичного табору. Народний Рух України, який би міг претендувати на роль національного політичного лідера, був надто нестабільним, окрім того мав переважну підтримку у центральні-західних областях України.

Однією з ознак нації вчені називають існування сильної колективної пам'яті, єдиного сприйняття минулого [7, с. 51]. Зважаючи на це, дуже часто візія радянського минулого неодноразово виступала конфліктною зоною у процесі суспільної консолідації. Практично до останніх років в ціннісному просторі України відбувались протилежні події, пов'язані з радянськими часами. Найпоказовішим прикладом є так звана «боротьба з пам'ятником». Якщо у 90-х рр. ХХ ст. більшість західних регіонів позбулась пам'ятників комуністичним вождям, а назви вулиць чи інші громадські місця замінили, де було радянське ідеологічне забарвлення, то, наприклад, на сході чи півдні України такі об'єкти вважались невід'ємним атрибутом просторової ідентифікації місцевих мешканців.

Не менш складним для формування нової нації є сприйняття не просто ролі СРСР чи УСРР в українській історії, а й те, як на державному рівні осмислювався цей процес. «Історична політика» – це поняття, що характеризує особливості інтерпретації певних історичних епох чи подій державою. Дослідник Г. Касьянов зазначає, що під терміном «історична політика» розуміється «використання історії та «історичної пам'яті» в політичній діяльності з метою запровадження у суспільну свідомість певної версії бачення та репрезентації минулого» [2, с. 136]. Цей процес в Україні відзначився особливостями державного управління, складнощами формування політичної еліти тощо. Радянські сторінки і досі відкриті, а в суспільстві немає більш-менш цілісної картини як називати радянську епоху в українській історії. Це пояснюється також і тим, що офіційна риторика українських президентів відрізнялась. Так, державні заходи президента Л. Кучми сформували певну «державницьку модель» українського минулого, що була інклюзивною, тобто визначала сприйняття усіх сторінок минулого. Іншими словами, така політика пам'яті була амбівалентною, вона героїзувала певні сторінки минулого, що більш-менш однаково сприймаються у суспільстві і практично оминала спірні питання (особливо ті, що стосувались періоду СРСР – голодомори, діяльність ОУН, злочини комуністичного режиму тощо). Так, наприклад, державна політика президента В. Ющенка передбачала широку кампанію щодо голодоморів в Україні, викриття злочинів радянського режиму.

Під час президенства В. Януковича міжнародне зближення з Російською Федерацією вплинуло на посилення «радянського фактору» в

публічному просторі. Черговий етап «радянської героїзації», нові версії шкільних підручників безперечно показали, що питанням історії широко зацікавлені політичні сили, використовуючи це як акцент впливу на електорат та збільшення своєї популярності. Для формування сучасної нації це має негативний вплив. Такі дії пояснюються, як уже зазначалось, особливостями державотворення. Як зазначає дослідниця А. Киридон, «в умовах трансформації суспільства, в перехідні епохи, на переломних етапах розвитку держави її історія підлягає ревізії. Зазвичай (як правило) це відбувається з метою зміцнення нової влади (політичного режиму тощо), консолідації суспільства, а також з метою зміни геополітичного вектора або ж вибору іншого полюсу зовнішньої політики» [3].

Події 2013-2014 років, війна на сході України стали відправною точкою формування нового українського суспільства, орієнтоване на майбутнє. Напевно, символічним у плані розуміння особливостей сприйняття минулої епохи є так званий «ленінопад», пік якого припав на початок 2014 року. Несанкціоноване повалення пам'ятників комуністичним вождям було не просто громадянською акцією – це демонстрація перспектив молодого покоління, його ідейних переконань. Ця стихійна хвиля була закріплена на рівні держави прийняттям «декомунізаційних законів». Відповідно до одного з них, символіка комуністичного тоталітарного режиму, як матеріальна, та, що пропагує антидемократичний режим, підлягає демонтажу чи забороні використання [1]. Певні положення законів були неоднозначно сприйняті на рівні громад. Інколи місцеві депутати шукали можливостей оминати закон, або інтерпретувати його по-своєму (наприклад, змінити офіційне трактування назви «Дніпропетровськ» не на честь комуніста Петровського, а на честь святого Петра тощо), але такі випадки були поодинокі й аналізуючи як цей процес відбувається з перспективи часу, можемо стверджувати про позитивну тенденцію.

Можемо стверджувати, що Революція Гідності стала демонстрацією появи нового покоління українців, цілком відірваного від старої епохи, що не ідентифікує себе з Радянським Союзом, а сприймає його лише як певний відрізок минулого. За даними опитування Центру Разумкова, лише 3,4 % українців віком 18-29 років хотіли б відновлення СРСР, і ще трохи більше 13% хотіли б, але при інших умовах. Схожа відсоткова залежність прослідковується і для вікової категорії 30-39 років [6, с.60].

Радянська епоха створила не просто тоталітарно заангажоване суспільство, вона побудувала систему міжнародних та міжкультурних зв'язків. Коли ми говоримо про сучасну українську націю, як політичний феномен, то однією з її ознак є не лише внутрішня консолідація, а також активна демонстрація на міжнародній арені. У сфері міжнародних відносин радянський слід добре проявляється. Яка б політична сила не приходила до

влади, кожна з них у певній мірі враховувала вплив російського уряду, або проводила таку політику, щоб не нашкодити стабільним відносинам з Москвою. Такий тип міжнародних відносин є типовим для держав з колоніальним минулим. Останні роки незалежності багато чого змінили, і можемо замітити тенденцію про активну самоідентифікацію українців поза її межами.

Радянський Союз створив свою культуру, що базувалась на ідеях інтернаціоналізму, так званої «дружби народів» тощо. Це активно забезпечувалось через мовленнєвий фактор. Інтернаціоналізм активно впроваджував російську як «мову міжнародного спілкування», таким чином спрямовувались великі ресурси на її підтримку у радянських республіках, при цьому витісняючи мови націй. Як результат вже понад двадцять п'ять років мовний фактор залишається одним з найбільш проблемним. За даними національного перепису населення 2001 року 77,8 % серед всіх громадян ідентифікували себе українцями, проте лише 85,2 % з них обрали українську як рідну мову [5]. І хоча цей перепис населення був поки єдиним в Україні, його дані активно підтверджуються сучасними соціологічними опитуваннями. Окрім того потрібно враховувати той факт, що рідна мова не означає ту, на якій людина спілкується у суспільстві. Новітнє українство стикнулось з явищем невідповідності мовних практик та мовних ідентичностей. Останні державні заходи були покликані на забезпечення розвитку української мови (у тому числі закони про квоти на радіо- та телемовленні). Зауважимо, що процес суспільної українізації є неодноразовою акцією й потребує часу, а головне поступовості та структурності. Зараз є усі передумови для цього.

Досвід багатьох держав, що пройшли такі ж процеси трансформації – різний. Коли ми порівняємо досвід балтійських країн, то побачимо, що дуже швидка політика «націоналізації» була покликана не просто викоринити радянщину, а й захистити себе на міжнародній арені. Безперечно, особливості державної політики цих країн є знаковими для України зараз. Проте особливості встановлення радянської влади, тривалість існування комуністичного режиму є іншими, тому використовувати досвід балтійського регіону як певну модель, є не зовсім коректним. Яким чином українське суспільство має сприймати радянський спадок, є справою внутрішньополітичною, суспільство повинне вибудувати власний алгоритм дій.

Таким чином, бачимо, формування сучасної української ідентичності опирається на досвід власної історії. Розуміння радянського минулого у процесі формування новітньої української нації полягає у виявленні того, наскільки сучасне суспільство переживає попередню епоху і яким чином сприймає її: як те, що пройшло і не повернеться, чи як ностальгічну візію, що потребує реанімування.

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

2. Касьянов Г. Исторична політика 1990х – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір/ Г. Касьянов // Україна модерна. – 2014, №21. – 135-159.

3. Киридон А. «Маски пам'яті» в умовах суспільних зламів/А. Киридон [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт УІНП. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/maski-pam-yati-v-umovakh-suspilnikh-zlamiv>

4. Колоніалізм//Політична енциклопедія України. – К., 2011. – С.343.

5. Перепис населення України 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua>

6. Результати соціологічного дослідження «Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації» // Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 16 грудня 2016 р. – К., 2016. – 100 с.

7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність/ Ентоні Д. Сміт. – К., 1994. – 224 с.

8. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен та засади формування/ М.Т. Степико. – К., 2011. – 336 с.

9. Таблиці одновимірних розподілів трендового дослідження «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей – 1994, 1999, 2004»// Україна модерна. – 2007. – С.299-356

10. Chernetsky V. Postcolonialism, Russia and Ukraine//Ulbandus Review/ V. Chernetsky. – 2003, Vol. 7 «Empire, Union, Center, Satellite: The Place of Post-Colonial Theory in Slavic/Central and Eastern European/(Post-)Soviet Studies». – pp. 32-62.

References:

1. Zakon Ukrayiny «Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyst-s'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhno'yi symvoliky» (2015) [The Law of Ukraine "On conviction of communist and national-socialist (nazi) totalitarian regimes in Ukraine and prohibition of the promotion of their symbols"] – Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19> [in Ukrainian].

2. KASYANOV, H. (2014), Istorychna polityka 1990kh – poch. XXI st.: Ukrayina ta postradyans'kyu prostir [Historical policy of 1990th – the beginning of XX century: Ukraine and post-soviet space]. In: Ukrayina moderna, vol. 21, pp. 135-159 [in Ukrainian].

3. KYRYDON, A. «Masky pam'yati» v umovakh suspil'nykh zlamiv [The masks of memory in the conditions of social crashes]. Available at: <http://www.memory.gov.ua/publication/maski-pam-yati-v-umovakh-suspilnikh-zlamiv> [In Ukrainian].

4. Kolonializm [Colonialism]. In: Politychna entsyklopediya Ukrainy (2011). p.343. [In Ukrainian].

5. Perepys naselennya Ukrainy 2001 r. [National census in Ukraine 2001]. Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua> [In Ukrainian].

6. Rezul'taty sotsiologichnoho doslidzhennya «Osoblyvosti identychnosti hromadyan Ukrainy, problemy ta perspektivy konsolidatsiyi» (2016) [Results of sociological poll «The specialty of identity of Ukrainian citizens, problems and perspectives of consolidation»]. In: Informatsiyno-analitychni materialy do fakhovoyi dyskusiyi 16 hrudnya 2016 r., 100 p. [In Ukrainian].

7. SMIT, ENTONY D. (1994), Natsional'na identychnist' [National identity]. 224 p. [In Ukrainian].

8. STEP'YKO, M. T. (2011), Ukrayins'ka identychnist': fenomen ta zasady formuvannya [Ukrainian identity: phenomenon and specialty of formation]. p.336. [In Ukrainian].

9. Tablytsi odnovymirnykh rozpodiliv trendovoho doslidzhennya «L'viv-Donets'k: sotsiologichnyy analiz hrupovykh identychnostey ta iyerarkhiy suspil'nykh loyal'nostey – 1994, 1999, 2004» (2007) [The data of trend research « Lviv-Donetsk: the sociological analysis of group identities and hierarchy of social values»]. In: Ukrayina moderna, pp.299-356. [In Ukrainian].

10. CHERNETSY, V. (2003). Postcolonialism, Russia and Ukraine. In: Ulbandus Review: «Empire, Union, Center, Satellite: The Place of Post-Colonial Theory in Slavic/Central and Eastern European/(Post-)Soviet Studies». vol. 7, pp. 32-62. [In English].

УДК 329.4:327.39(=161.2)“19”

Микола Обушний

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ПРОГРАМОВИХ ДОКУМЕНТАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Анотація. У статті проведено аналіз програмних положень низки українських політичних партій щодо політичної консолідації українців, діяльність яких припадає на ХХ ст. до проголошення незалежності України. Показано, що кожна партія проблему консолідації українців розглядає крізь призму свого ідеологічного спрямування з урахуванням тих умов, у яких розгортається її діяльність. Обґрунтовано теоретичну значимість і практичну потребу консолідації в умовах роз'єднаності українців між сусідніми державами, а також у контексті здійснення революційних перетворень в Україні.

У цьому контексті проаналізовано, зокрема програмову тезу загальнонаціональної Революційної української партії (РУП), у якій міститься, чи не вперше в українському партійному будівництві, заклик до членів партії та інтелігенції зконсолідуватися, відмовитися від культурництва і аполітичності та активно включитися у боротьбу за національну незалежність. Ця програмова теза РУП була розвинута та підтримана іншими українськими політичними партіями як тими, що додержувалися національно-державницької, так і соціалістичної спрямованості.

У період української національно-визвольної революції 1917-1921 рр. консолідаційну роботу з українцями проводила Українська Центральна Рада (УЦР) та партії, що входили до неї. Проте, цю їх роботу не можна вважати достатньою у плані консолідації українців не тільки у період завоювання влади, але і особливо на її утримання.

Ключові слова: політична партія, програма політичної партії, консолідація українців, націонал-державницький напрям, самостійницький напрям, соціалістична спрямованість, націоналізм.

Mykola Obushnyi

PROBLEMS OF UKRAINIANS' POLITICAL CONSOLIDATION IN PROGRAM DOCUMENTS AND ACTIVITIES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES

Abstract. The article analyzes the political programs of a number of Ukrainian parties toward the political consolidation of Ukrainians, whose activities took place in the XX century, before the proclamation of Ukraine's independence. It is shown that each party regards the problem of Ukrainians' consolidation through the prism of its ideological stream taking into account those conditions in which its activity is being expanded. It is substantiated the theoretical significance and practical necessity of consolidation in the conditions of separation of Ukrainians between neighboring States, as well as in the context of revolutionary transformations in Ukraine.

In this context the programmatic thesis of the National Revolutionary Ukrainian Party (RUP), which contains, for the first time in Ukrainian party construction, an appeal to party members and intellectuals to consolidate, abandon cultural and apolitical and actively engage in the struggle for national independence is analyzed. This program thesis of the RUP was developed and supported by other Ukrainian political parties, both those who followed the national-state and socialist orientations.

The Ukrainian Social-Democratic Labors' Party (USDLP), the Ukrainian Social-Democratic Union (USSU) and some other parties of socialist orientation declared the solution of the consolidation problem of Ukrainians on the class principles; the Ukrainian People's Party (UPR) suggested to solve the problem of Ukrainians' consolidation on a national basis with considering that the working-class movement had entered the national phase and ceased to be cosmopolitan;

The Ukrainian Democratic Party (UDP), the Ukrainian Radical Party (UPR), and the Ukrainian Democratic-Radical Party (UDRP) believed that solving the problem of Ukrainians' consolidation is possible only on the way of decentralizing the state system

of Russia, providing a broad autonomy to every nation in its territory, the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party (USRP) proposed to solve the problem of Ukrainians' consolidating on the basis of integral socialism, whose main task was to overcome the split in the labor movement and to refuse from Marxist and from the social-democratic views.

Political parties, mostly active in Western Ukrainian region, consolidated around the Ukrainian National Council (UNRada), the International Council, the Contact Committee, and began a qualitatively new stage in the struggle for the unification of all ethnic Ukrainian lands in a single State.

During the Ukrainian War of Independence of 1917-1920, the Ukrainian Central Rada (URC) and the parties that joined were carrying out consolidation work with Ukrainians. However, this work cannot be considered sufficient in terms of Ukrainians' consolidation not only during the period of conquest of power, but especially in its maintenance.

Keywords: political party, program of political party, Ukrainians' consolidation, national-State direction, independent direction, socialist orientation, nationalism.

Найнаочнішим результатом значних змін у суспільному житті України на рубежі ХХ ст. став «громадянський ренесанс» (Д. Антонович). Він був репрезентований двома політичними напрямками – соціалістичним і націоналістичним. Саме на основі цих напрямів на українських землях стали створюватися різного роду партійно-політичні угруповання, що ставили собі серед інших – консолідацію українців в умовах їх роз'єдності між сусідніми державами та утворення самостійної – політично незалежної – української держави. Для чого насамперед необхідно, як писав Іван Франко: «...вितворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю» [15, с. 405].

Серед перших політичних організацій на Наддніпрянщині, яка висловила рішуче прагнення боротися за об'єднання українського народу, було таємне товариство «Братство народів» (1891 р.). Програма цього політичного товариства, на жаль, не збереглася, але якщо погодитися з основними пунктами, що наводить український історик 20-х років ХХ ст. М. Слабченко у своїй багатотомній науковій праці «Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття», то із 11 пунктів програми щонайменше шість прямо чи опосередковано спрямовані на консолідацію українців:

«...1) самостійна, суверенна Україна, соборна, ціла й не подільна, від Сяну по Кубань, від Карпатів по Кавказ, вільна між вільними, рівна між рівними, без пана й хама, у будучому без класової боротьби;

2) федерація у середині, цебто федерація лівобережної, правобережної, степної України, Кубані й Галичини;

8) Україна для українців, цебто, що визнають себе українцями;

9) культура нації: своя наука, своє сумління, свій розум, своя правда, своя воля, свій бог;

10) культура «я» чи то братерства: держава – це велика зорганізована громада, громада складається з осібників, коли осібник вільний і дужий, то і держава міцна; коли осібник – раб темний, то й держава ні до чого;

11) не ми будемо, коли «Вкраїні волі й долі не здобудемо» [10, с. 153-154].

У більш категоричній формі ідея консолідації українців міститься у «Декларації віри молодих українців», яку тарасівці опублікували у львівській газеті «Правда» (1893 р.): «Для нас свідомих Українців, – підкреслено у Декларації, – єсть один

українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опиниться у морі, які-б перепони ні були» [13, с. 20].

Саме на цей період відбувається широке включення як наддністрянської, так і наддніпрянської молоді до національного руху і створення Революційної української партії (РУП). Організаційною основою РУП стали українські університетські громади різних ідейно-політичних поглядів – соціал-демократичних, народно-революційних, національно-радикальних, але об'єднаних прагненням покласти край колоніальній залежності українського народу від сусідніх держав-імперій.

РУП розпочала свою діяльність, як опозиційна самодержавству політична сила, але без вироблення і прийняття на з'їзді своєї Програми. Фундатори РУП (Д. Антонович, В. Камінський, М. Русов, Л. Мацієвич та ін.) звернулися до харківського адвоката Миколи Міхновського, який не був членом цієї партії, написати для неї програму. М. Міхновський, який додержувався національно-радикальних поглядів, підготував брошуру під назвою «Самостійна Україна» і запропонував рупівцям у якості їх партійної програми. В ній, зокрема, містився і заклик до членів партії та інтелігенції, чи не вперше в українському партійному будівництві, зконсолідуватися і відмовитися від культурництва та аполітичності та активно включитися у боротьбу за національну незалежність. «Часи вишиваних сорочок, свити і горілки минули і ніколи не вернуться, – писав М. Міхновський. Третя українська інтелігенція стає до боротьби кривавої і безпощадної. ...Вона вписує на своєму прапорі слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ... Україна – для українців» [9, с. 30].

Отже, боротьба «зневолених народів» проти «націй-гнобителів», що розгорнулася у світі, повинна була стати для українців тим незаперечним орієнтиром, за яким вони мали звіряти свої дії. «Державна незалежність» мала бути українським ідеалом у сфері міжнаціональних відносин. «Єдина неделимая Россия, – проголошував М. Міхновський, – для нас не існує» [9, с. 30].

Не бажаючи поділити «однакову долю з росіянами, що самі обрали собі мрію», М. Міхновський та його прибічники не хотіли витратити сили й на боротьбу з «їхнім» царем. Єдино прийнятна форма боротьби – національна боротьба за інтереси нації. Уже на початковому етапі діяльності РУП стало зрозуміло, що більшість її членів не тільки не поділяють низку її постулатів, але і виступають категорично проти національно-радикальних ідей, котрі у ній містилися. На практиці це означало початок «клонування» РУП відповідно наявних у ній ідейно-політичних течій, носіями яких, як відомо, виступали «вільні громади» Київської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Лубенської та Чорноморської (на Кубані).

З метою їх об'єднання і зібрався перший з'їзд РУП (1900 р.), Центральний Комітет якого опублікував відозву, у якій зазначав, що одне з найважливіших своїх завдань вбачав у тому, щоб забезпечити «...повну єдність і однотайність цілої партії». Проте партійний курс на «єднання вільних громад РУП» не повинен був обмежувати їх автономну самостійність, щоб «не підрізати їх самодіяльність і дух власної ініціативи» [10, с. 203].

Демократично-консолідаційні заклики РУП одержали підтримку. У першій половині 1904 р. до партії приєдналися «Донська сільська вільна громада» РУП. Напередодні революції 1905-1907 рр. місцеві осередки Револуційної української партії було створено у Білій Церкві, Фастові, Черкасах, Умані, Хоролі, Миргороді, Ніжині, Глухові, Прилуках, Ромнах, Кам'янці-Подільському, Острозі. Для полегшення реалізації видавничої програми, що становила обов'язкову складову діяльності партії, було засновано Закордонний комітет у Львові та Чернівцях. РУП публікувала свої періодичні видання, які таємно перевозилися до російської України й ставили собі за мету політизувати селянство, інші верстви українського населення. «Всього ж, за даними ЦК РУП, з 1900 до липня 1904 рр. її силами було видано у Львові й Чернівцях та розповсюджено у Наддніпрянській Україні 44 числа газет, 10 відбитків з них та 20 найменувань брошур соціалістичного спрямування загальним тиражем понад 110 тисяч примірників. Крім видавничої діяльності партія також розгорнула агітаційно-пропагандистську й організаторську роботу серед селян, впливала на процес політичного згуртування українства (підкр. – М. О.)» [10, с. 2014].

Практичним результатом роботи стали організовані РУП селянські, а згодом і робітничі виступи та страйки, що прокотилися у низці регіонів України. Ці протестні акції спонукали значну частину рупівців до внесення змін не тільки у тактику, але і у стратегію своєї партії. У стратегічному контексті йдеться про повну переорієнтацію з національної самостійницько-державної спрямованості в соціалістичну, а у тактичному – заміну радикальних форм боротьби поміркованими, оскільки силою «все одно так нічого добитися не можна» [10, с. 205].

Тому починаючи з 1903 р. з РУПу розпочався вихід тих осіб, котрі поділяли соціал-демократичні тенденції. Це – М. Порш, Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, котрі вважали, «що їхня партія має бути національною політичною організацією, до якої входили б українці та яка б поєднувала націоналізм із соціалізмом» [10, с. 213].

Ця частина рупівців провела у грудні 1905 р. II з'їзд, на якому було прийнято політичну програму, проект якої підготував М. Порш під назвою «Нарис програми Револуційної української партії». На з'їзді було перейменовано РУП в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Найближчим завданням партії визначалося «...цілковите знищення царату і заміну його федеративною республікою з поділом держави відповідно історичній і національній різниці земель з повною автономією кожної області у внутрішніх справах [10, с. 209]. Оскільки за соціально-політичною спрямованістю УСДРП була партією соціалістичного спрямування з національною специфікою, тому вона декларувала і розв'язання національного питання на марксистських засадах, тобто «єдності з свідомими робітниками всіх країн» [1, с. 68].

Ця програмне положення неодноразово підтверджувалося і конкретизувалося у різних документах, що приймалися партією. Так, у «Резолюції другого з'їзду УСДРП про національні організації пролетаріату» зазначалося, що виконання прийнятої програми партії передбачає об'єднання «...всіх революційних соціал-демократичних партій і організацій в єдину соціал-демократичну партію Росії» [1, с. 13]. Наразі, проголошена партією всеросійська соціал-демократична єдність не завжди у практичній її діяльності дотримувалася. Одним із найнаочніших прикладів може бути, з одного боку, відмова об'єднання українських соціал-демократів з російськими на «Об'єднаному Конгресі», що відбувся у Стокгольмі у січні 1906 р., на якому усі соціал-демократичні партії інших народів царської Росії підписали об'єднаних угоду, а з іншого, у період столипінської реакції на виборах в Думу УСДРП виступала разом з Бундом, і навіть частково з меншовиками, а депутат від УСДРП входив до складу думської фракції РСДРП (I Дума). У період Першої світової війни такого роду ідеологічне штрейкбрехерство призвело УСДРП до внутрішньопартійного поділу на три основні напрями: оборонський (С. Петлюра і В. Винниченко); самостійницький, під австро-німецьким протекторатом (Д. Донцов, А. Жук, В. Дорошенко); більшовицький, який підтримував більшовицьку тактику боротьби за перетворення війни імперіалістичної на громадянську.

Після жовтневого перевороту у Росії 1917 р. УСДРП виступала за створення незалежної Української Народної Республіки (УНР), була в опозиції до режиму П. Скоропадського, а починаючи з V з'їзду УСДРП (травень 1918 р.) переважаюча

більшість її членів стала боротися проти України. Одна із груп УСДРП, т.зв. незалежні (есдеки) у січні 1923 р. відокремилися і створили Українську комуністичну партію, що стала легальною радянською партією.

Після розгрому більшовиками, керівництво УСДРП емігрувало спочатку до Львова, а згодом до Праги, продовжуючи залишатися на антирадянських позиціях.

Та частина рупівців, а саме: М. Міхновський, брати Василь та Григорій Шевченки, Микола, Володимир Шемети, Олександр та Сергій Макаренки, М. Біленький та деякі інші у переорієнтації РУП на самостійницькі засади (ще у 1903 р.), побачили реальну загрозу втрати національного спрямування і створила Українську народну партію (УНП). Причому ідеологи та організатори УНП не відмовлялись від соціалізму як ідеології. Вони лише український соціалізм бачили відмінним від російського і навіть від українського соціал-демократичного. Найсуттєвішою його відмінністю було те, що у соціалізмі УНП органічно були поєднані соціалістичні і національні ідеали. З цього приводу відомий історик української діаспори П. Мірчук солідаризується з М. Міхновським стосовно тлумачення ним марксистського заклику «Робітники усіх країн, єднайтесь!», підкреслює, що на початку ХХ ст. «робітничий рух... вступив у нову фазу свого розвитку: він став із космополітичного національним» [10, с. 219].

Отже, партійна програма УНП декларувала майбутню самостійну Україну тільки соціалістичною, тобто партія визнавала «соціалістичний ідеал як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український і інші народи» [13, с. 46].

Соціальною базою УНП була інтелігенція, військовики, юристи. Наразі партія була зорієнтована на залучення інших верств українського суспільства, зокрема робітників міста та села, дрібних та середніх підприємців. «Українська Народна Партія, – зазначається у Програмі Української Народної Партії, – єсть партія робітничкої маси українського народу; єсть партія Українського міського і сільського пролетаріату.

Усіх Українців, хто виробляє, продукує, хто живе з власної праці, усіх, кого визискують і кривдять: робітники фабрик і заводів, сільських і міських, робітників-ремісників, робітників транспорту і торгівлі, робітників інтелігентних фахів, хліборобів-наймитів і тих, хто робить на власнім ґрунті, але без наймової праці, – усіх їх має об'єднати Українська Народна Партія (підкр. – М. О.) для боротьби з пануючими, гноблячими і визискуючими».

За таких умов, – зазначалося у Програмі УНП, – українці повинні, з одного боку, об'єднатися з тим, щоб завоювати політичну владу в Україні і побудувати «...непідлеглу Україну – Республіку вільних працюючих людей»,

а з іншого боку, партія закликала остерігатись співпраці та єднання з російськими пролетаріями.

«Українським робітникам – цілком не до речі виступати без своєї власної фізіономії в російських робітничих організаціях і служити покірною масою для виконання приказів московських чи петербурзьких робітничих організацій. Так само не до речі складати партію, яка була хвостом, причетною російських робітничих партій» [13, с. 46-47].

Аналіз програми УНП показує, що її заклик до консолідації українців, з одного боку, а з іншого боку, застереження щодо єднання з російським робітництвом ґрунтується на тому, що «Робітники різних народів, маючи деякі завдання і інтереси спільні, мають і свої окремі місцеві інтереси, окремі місцеві завдання: робітники різних народів живуть майже завше на різних територіях, живуть в різних політичних і економічних обставинах, і дуже часто ідуть до загальноробітничого ідеалу, до соціалізму різними шляхами, по дорозі дуже часто стикаючись інтересами.

Через те народний досвід, мудрість і обачність змушує робітників кожного народу закладати свої власні організації, свої власні партії. Там же, де інтереси спільні-однакові, робітничі партії двох народів дуже легко можуть чинити разом, спільно» [13, с. 47].

Після жовтневого перевороту 1917 р. консолідаційні засади програми УНП були покладені в основу платформи новоствореної Української партії самостійників-соціалістів (УПСС), яка одним із головних своїх завдань задекларувала згуртування українців-робітників і хліборобів з метою завоювання політичної влади «на Україні, знищить визиск, насилля, панування, нерівність і утворить непідлеглу Україну – Республіку вільних людей, вільної праці...

В справі державній партія стоїть на ґрунті повної незалежності Української Народної Республіки, ... об'єднану в своїх етнографічних межах» [1, с. 55, 56, 72].

Ще одна частина рупівців (Є. Галицинський, М. Меленевський (Басок), В. Мазуренко, П. Канівець, П. Крат та ін.) пропонувала вирішення питання про перспективи суспільного розвитку України розглядати виключно у рамках і масштабах загальноросійських, підпорядковуючи цьому і національні інтереси.

Найпомітнішим здобутком цієї частини рухівців стало створення Української соціал-демократичної «Спілки» (УСДС – січень 1905 р.), яка увійшла до складу РСДРП як група на правах автономії. Ця «Спілка» пропонувала консолідувати українців на класових засадах – шляхом інтернаціональної класової солідарності. Пояснення сутності цієї особливості консолідації українців міститься у заяві УСДС: «Допомогти з'єднанню свідомого пролетаріату усієї Росії у єдине кристалізоване ціле, допомогти створенню централізованої пролетарської партії усієї Росії, не дати відтягти український пролетаріат у бік буржуазно-радикальної «Самостійної України», себто стати на перешкоді затемненню класової свідомості

українського пролетаріату – ось перші завдання цієї групи» [10, с. 216].

Початок ХХ століття ознаменувався суттєвими змінами в українському політичному середовищі. Саме у цей період відбулося різке погіршення економічного становищі підросійських українців, чітко простежувалися деконсолідаційні процеси між старим поколінням «українофілів» і «молодою Україною», а також між обома Українами (М. Грушевський), що засвідчило внутрінаціональне протистояння. Кращі представники тогочасної української політичної еліти намагалися перебороти це протистояння, створювали різного роду громадсько-політичні об'єднання. Одним із яких була Загальна безпартійна українська організація (ЗБУО), яка згодом вживаючись у нові політичні реалії переглянула свої безпартійні засади діяльності та висунула вимогу проголошення автономії України, а потім і створення на її основі низки ліберально-демократичних політичних партій: Української демократичної партії (УДП), (лідери О. Лотоцький, Є. Тимченко, Є. Чикаленко та ін.); Української радикальної партії (УРП) (лідери Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський та ін.), які у 1905 р. об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП).

Ці партії розглядали консолідацію українців крізь призму подолання насамперед розколу в національному ліберально-демократичному русі, а відтак, і розв'язання українського питання. З цього приводу у Програмі УДП зазначалось; що проблему консолідації українців за умов лихого стану «...Росії, головний чинник якого єсть самодержавіє, що нищить і нормальний поступ народів, які належать до російської держави. ... Такий стан держави ... більшим тягарем спадає на український народ... примушують нас з'єднатися до боротьби за знищені права українського народу (підкр. – М. О.) і складати Українську Демократичну Партію. Під її прапор ми закликаємо усіх, хто відчував і той загальний гніт політичної неволі, і той спеціальний, що тяжить над самим українським народом; усіх тих, кому милі дорогі загальнолюдські ідеали, і спеціальні інтереси і потреби українського народу» [13, с. 80-81].

Подібні підходи щодо консолідації українців зафіксовані і у політичній платформі Української радикальної партії, у якій, зокрема, зазначалось: «...нас (українців.– М.О.) поділено між трьома державами, наше національне ім'я як народу й краю офіційно не існує; маленьку волю наша мова має тільки в Галичині та на Буковині, в Угорщині жменька нашого народу ледве дише; в Росії нашу мову скрізь заборонено, нас силкуються денаціоналізувати з найбезсоромнішою жорстокістю, і ми не маємо тут ні однієї національної інституції».

Таке становище рідного народу й краю кладе на кожного свідомого й чесного чоловіка повинність стати в обороні прав на людське життя робочих мас і нашої нації. Першою потребою тут буде усвідомлювання мас робітників і так званих

освідчених класів, щоб вони зрозуміли становище і забажали боротися за те, щоб його змінити; друге – потреба організуватися для цієї боротьби, щоб зробити її систематичною та інтенсивною. Яких форм набере ця боротьба, залежатиме від того, як поводитиметься за нами теперішній уряд; наша ж повинність – довести кожного до того, щоб він, у спілці з іншими, був готовий оборонити своє право всіма способами» [13, с. 82-83].

Програмові засади УДП та УРП щодо консолідації українців і були покладені в основу створення УДРП, у програмі якої задекларована децентралізація російського державного федеративного утворення, яка «...мусить бути доведена до того, щоб кожна народність на своїй території мала автономію з правом місцевого крайового законодавства. ... Такої автономії вимагає Партія і для свого Українського Народу на всій тій території, яку він фактично тепер заселяє суцільною масою» [13, с. 88]. При цьому в ідейно-політичному сенсі УДРП додержувалася соціалістичних принципів, оскільки «...соціалістичний лад, до якого прямує людськість, – зазначалося в її Програмі, – найкраще забезпечить інтереси людей» [13, с. 89].

Наразі, марксистський заклик «Пролетарії усіх країн, єднатесь!» партія наповнювала національним змістом. «...Це не значить, – підкреслено у програмі УДРП, – що ми відокремлюємо себе від тих частин нашого народу, які живуть поза межами Росії. Думка про відрізані частки національного тіла ніколи не може покинути живу націю, – не покине вона й нас і виявлятиметься в наших вимоганнях, у нашій тактиці й політичній боротьбі» [13, с. 89].

Іноді при виконанні своїх програмових завдань УДРП, використовувала соціалістичні підходи, «...об'єднуючись ... на місцях з поступовими московськими чи жидівськими партіями та групами у блоки аби провести у Думу якомога більше депутатів, що визнають українську мову у школах та стоятимуть за перебудову Російської імперії на автономно-федеративних основах. Самостійно не виступаючи там, де нема певності провести нашого кандидата, щоб не смішитися, не виявити перед москалями свого безсилля та малочисельності» [10, с. 288].

Оскільки УДРП була партією парламентського типу, брала участь у виборах I та II Державної Думи Російської імперії, а відтак проводила агітаційну та пропагандистську роботу, є підстави вважати її здобутки, у тому числі і по консолідації українців, у цілому позитивними.

Підтвердженням життєвості програмних цілей УДРП є, зокрема, і її практична понад десятилітня участь у суспільно-політичному та духовному житті українців, хоча це, у період розгортання української національно-визвольної революції (1917 р.), потребувало її оновлення, яке було реалізоване, зокрема, у перейменуванні УДРП в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). При чому таке перейменування не потребувало внесення якихось суттєвих змін у партійну програму.

Незмінною залишалась, і позиція УПСФ щодо консолідації українців – робітників і трудового селянства «...всіх шарів працюючого, визискуваного люду для того, щоб вони визнали себе єдиним трудівничим класом, побачили у цьому єднанні запоруку свого класового визволення і шляхом планомірної організаційної боротьби дійшли до соціального перевороту, який тільки забезпечить їм всебічний гармонійний розвиток духовних і фізичних сил та поведе людство на вищі щаблі поступу» [1, с. 16]. Згодом уже в 1923 р., коли Центральний комітет перебував у еміграції, партії було повернено колишню назву УДРП, нова програма якої чітко задекларувала відмову від соціалістичних ідей. Натомість у ній зроблений чи не вперше у програмових документах українських політичних партій наголос на необхідності консолідації українців, як тих, що мешкають на українських землях, так і поза її межами.

Аналіз програмових документів українських політичних партій показує, що проблема консолідації українців постійно перебувала у їхньому полі зору. Наразі самі консолідаційні як теоретичні, так і практичні підходи були неоднакові. У цьому контексті, як приклад, слід проаналізувати програмову тезу щодо консолідації українців Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), створення якої, хоч і було задекларовано ще у 1903 р. т.зв. народницькою групою, що відкололася від РУП, але саме проголошення про створення партії було здійснено лише у квітні 1917 р. на I Установчому з'їзді. УПСР розглядала консолідацію українців, відповідно своєї програми через інтегральний соціалізм, який покликаний був перебороти розкол робітничого руху на шляху його відмови як від марксистських революційних, так і соціал-демократичних реформістських течій з тим, щоб об'єднати пролетаріат усіх країн проти фашизму, а у перспективі – здійснення соціалістичної революції. У боротьбі за її здійснення УПСР «...виступає ...як революційна організована меншість, прямує весь час до злиття з усім працюючим людом, до захоплення його цілком в свої ряди» [13, с. 118].

У Програмі максимум партія «...ставити своїм кінечним завданням перебудову сучасного капіталістичного ладу на лад соціалістичний, основою котрого являється: визволення всіх громадських і політичних установ з-під влади буржуазних класів, скасування приватної власності на сили природи і на засоби (знаряддя) продукції; знищення всяких класових різниць, знищення класового примусово-бюрократичного характеру громадських установ та збереження і розвиток їх нормальних культурних функцій; знищення всякого економічного визиску та політичного національного і релігійного гніту; організація загальної праці на спільну користь» [13, с. 117].

Програма ж мінімум УПСР ставила за мету проведення соціальних реформ у різних сферах суспільного життя. Зокрема, партія визнавала за

необхідне «...вже у межах буржуазного люду боротися за такі міжнародні відносини, які б: можливо найбільше сприяли розвою класової свідомості трудівничих мас і їх міжнародній солідарності і 2) відповідали соціалістичним принципам рівності всіх націй перед Інтернаціоналом та праву кожної нації на самовизначення, цебто на найширшу політичну волю, якої є повна суверенність нації» [13, с. 119].

УПСР брала активну участь у створенні Української Центральної ради.

З осені 1919 р. у лавах партії посилювалися ідеологічні суперечності та організаційний розпад. Наслідком розпаду стала поява центральної течії УПСР (поміркована частина партії) та УПСР (боротьбистів). У травні 1921 р. після судового процесу над членами ЦК УПСР партія припинила свою діяльність на території України.

Після розвалу Австро-Угорської імперії та внаслідок поразки національно-визвольної революції 1917-1920 рр. західноукраїнська частина українського соціуму, хоч і розпорошилась, по новоутворених європейських державах (Польщі, Румунії, Чехословаччині), проте, восени 1918 р. зуміла зконсолідуватися навколо Української Національної Ради (УНРади), ініціатором створення якої виступили політичні партії Галичини та Буковини: національно-демократичної, радикальної, соціал-демократичної та інших ідейних спрямувань і проголосити утворення української держави – Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). У програмному Маніфесті УНРади визначалися основні завдання її державної політики. Серед них, одним із головних – єднання українців. Ніхто з українців не повинен залишатися осторонь великої всенародної справи, від «жертви для щасливої будучини Українських поколінь» [8, с. 75].

Одним із стратегічних програмових завдань ЗУНР було досягнення соборності, тобто об'єднання всіх етнічно-українських земель у єдиній державі. Тим самим ЗУНР розпочала якісно новий етап боротьби українського народу за возз'єднання своїх віддавна розшматованих і розділених державними кордонами земель. В цьому чи не найголовніша значимість Акту злуки українських земель. Один із лідерів націонал-демократів К. Левицький визнавав, «...що ідея єдності всіх українських земель, всього українського народу панувала тоді нероздільно в думках і в думках українського народу Галичини» [7, с. 98].

Наразі, чужоземні окупанти, з одного боку – більшовики Росії, а з іншого переважно Польщі, справляли вкрай негативний вплив на проведення консолідаційної роботи політичних партій. Для західноукраїнських політичних партій ускладнювалася ця робота ще і тому, що необхідно було її проводити в умовах роз'єднаності українців кордонами, а відтак, і ускладнювався міжпартійний діалог. «Відтоді ідея консолідації національних

політичних течій стала однією з констант у розвиткові українського руху [16, с. 77].

У цьому напрямі особливо активно діяли у міжвоєнний період на західноукраїнських землях такі політичні партії: Українська народно-трусова партія (УНТП) – наступниця колишньої Української демократичної партії (УНДП), Українська соціал-демократична партія (УСДП), Українська соціал-радикальна партія (УСРП), Українська християнсько-соціально-партія (УХСП), Українська національна партія (УНП) та деякі ін.

Аналіз програмових документів цих політичних партій показує, що кожна із них вирішувала проблему консолідації українців відповідно до тих можливостей, що склалися у міжвоєнний період. Особливо помітною була консолідаційна робота, яку проводили УНДП, УСРП, УСДП, УХСП на землях Східної Галичини, які були включені в управління польської адміністративної системи. Міжпартійний їх діалог, який розпочався з червня 1919 р., з самого початку польської колонізації цих земель, дав позитивний результат – було проведено три міжнародних з'їзди, а потім і створено Міжпартійну раду. Найнаочнішим результатом їхніх спільних дій був: «Масовий бойкот українцями краю перепису населення 1921 р., виборів 1922 р. до польського сейму і сенату в Східній Галичині і перемога на них Блоку національних меншин (основу якого становили українці) на Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші, бойкот набору в польську армію, інші політичні акції засвідчили високий рівень порозуміння самостійницьких сил» [4, с. 84-89].

Проте згодом (березень 1923 р.), коли Рада послів держав Антанти надала Польщі право на управління на землях Східної Галичини, серед політичних діячів цього регіону почалися міжпартійні суперечності. З самого початку припинили співпрацю у Міжпартійній раді представники УХСП, першою розірвали з нею свої стосунки представники УСДП, що засвідчило її розпад. Звісно ж, що польська асиміляційна політика посилювала цей процес.

Такі умови потребували зміни тактики консолідації партійних сил, об'єднання яких було розпочато на основі національно-демократичного напрямку, осередками кристалізації та консолідації якого виступили ліберали, народні трудовики та соціальні радикали. Вони у липні 1925 р. створили Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), головою якого став Дмитро Левицький. Це була, по суті, оновлена назва колишньої передвоєнної Української національно-демократичної партії (УНДП), потім (у 1919 р.) Української трудової партії. Проте УНДО не проголошувало себе партією, а широким національним рухом, але з певною партійною дисципліною. Подальший розвиток подій підтвердив правильність політичної тактики УНДО (рух, а не партія) в умовах польської окупації.

Такий тактичний засіб уможливив для УНДО ефективніше проводити легальну консолідаційну

роботу з українцями не тільки у Галичині, але і в радянській Україні.

У відозві до українських громадян з нагоди свого заснування УНДО проголошувало: «У боротьбі за найвище право нації (малося на увазі право на самовизначення народів. – Авт.) УНДО спиратиметься на все свідоме громадянство Західної України і, виходячи з принципу національної єдності... обстоюватиме й розбудовуватиме одноцільний український національний фронт, прагнучи до культурної, економічної і політичної уніфікації української нації» [13, с. 338].

УНДО також попередило, що «не може дати свого схвалення на існуючий в радянській Україні перехідний диктаторський режим і одно класовий устрій», але висловило віру в те, що під натиском «свідомих українських мас та своєрідна державна організація завершиться здійсненням універсальних змагань української нації» [12, с. 338].

Успішною слід вважати і практично-політичну діяльність УНДО. На виборах до польського сейму 1928 р. УНДО провело до нижньої палати парламенту 23 делегати. У рамках польського законодавства УНДО сприяло розвитку українського господарського, культурно-освітнього та політичного життя.

Однією із визначальних подій на західноукраїнських землях стало об'єднання у 1929 р. праворадикальних груп, котрі додержувались ідеології націоналізму та утворення організації українських націоналістів (ОУН). На жаль, з середини 30-х років в утворених партійно-політичних структурах з'явилися відцентрові (деконсолідаційні) тенденції, котрі виявилися в гострих суперечностях про шляхи досягнення незалежності, устрій майбутньої держави, її політику. Це призвело до відмови від міжпартійної співпраці, що суттєво позначилися й на взаєминах провідних українських політичних сил, насамперед УНДО і УСРП.

Ініціативу згуртувати українські політичні партії та угруповання для досягнення порозуміння взяв на себе Всеукраїнський національний конгрес (ВНК), у роботу якого включилися: УНДО, УСРП, УСДП, УНО. Наразі, націоналістичні угруповання виступили проти ініціативи скликання ВНК, оскільки вважали, що це може зашкодити визвольній боротьбі українського народу.

Дещо кращі успіхи у плані налагодження міжпартійного діалогу мав створений у Львові в грудні 1937 р. Контактний комітет, до складу якого увійшли представники УСРП, УСДП, Союзу українок, а на початку 1938 р. приєднався і представник УНДО, приєднання якого уможливило перетворення Контактного Комітету в представницький орган усіх українських легальних політичних структур. «Працюючи конспіративно, учасники комітету вдало використовували політичну пресу, щоби популяризувати ідею консолідації та практичні кроки в її реалізації» [16, с. 82].

На Наддніпрянщині українські політичні партії сприймали Лютневу революцію 1917 р. як запоруку визволення від російського самодержавства і розпочали згуртування національних сил для створення загальноукраїнського громадсько-політичного центру. На такій основі у березні 1917 р. було створено Товариство українських поступовців (ТУП) за участі представників соціалістичних партій (Д. Антоновича, І. Стешенка, А. Степаненка). При ТУПі було створено і координаційний центр, основним завданням якого було визначено – надання українському рухові, що розпочався, більшої зорганізованості, цілеспрямованості, масштабності з тим, щоб піднести його на якісно новий організаційний рівень. Саме діяльність ТУП уможливила створення Української Центральної Ради (УЦР), яка була радою переважно українських партій, найвпливовішими серед яких були УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС. Окрім того, до складу ввійшли представники українських військових, робітників, кооператорів, студентів, православного духовенства Києва, різних товариств (Українського наукового товариства, Українського педагогічного товариства, Товариства українських техніків і студентів та т.ін.), громад, гуртків. Широкі верстви українського суспільства всебічно підтримали початок діяльності УЦР. Її поява свідчила, що українці вперше за багато століть заявили про себе як окрему націю і готові боротися за відродження національної державності. Більшість представників політичних партій, що входили до УЦР (есдеки, есери, трудівники, народні соціалісти) виходили з того, що відродження національної державності можливе лише на шляху консолідації українців. Вони підтримували одного із лідерів ТУП, члена УПСР, Голову Центральної Ради М. Грушевського, який закликав: «Організуватися дійсно й треба українському народові міцно і негайно. Так, щоб він об'єднався увесь, без різності партій, верств і станів, під проводом Центральної Ради – щоб ця єдність і організація пройшла вглиб і вишир до самого споду українського народу, обхопила його, як залізним обручем, щоб він, наш народ, став міцною зав'яззю, твердим цементом української землі й охороняв її від розвалу і анархії. Бо кінець кінцем все чисто – і свобода, і революція, і воля України, і справа земельна – залежить від того, чим буде наша народна маса і передусім наше селянство: чи розпорошеною купою піску, котрий перший подих вітру може підняти і рознести, чи твердою опорою, міцним фундаментом, на котрім опереться свободна, автономна, народна Україна» [3, с. 11].

У період свого правління лідери УЦР, особливо у період загострення відносин з Тимчасовим урядом Росії, робили неодноразові звернення до українців організуватися. Першим таким зверненням до українського народу став ухвалений УЦР І Універсал, у якому містився заклик до «... українців у тяжкий час вседержавного безладдя самостійно організуватися й взятися до

негайного закладання підвалин автономного ладу в Україні» [12, с. 120].

Наступний заклик УЦР до єднання українського народу та національних меншин, що жили в Україні, був викликаний публікацією «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріату Української Центральної Ради, що була затверджена Тимчасовим урядом» (4 серпня 1917 р.), з одного боку, яка не відповідала інтересам українців із-за обмеження їх прав, а, з іншого, по суті відкривала простір для сваволі Тимчасового уряду в Україні. Це змусило УЦР закликати «... трудові маси населення всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і за об'єднання навколо Центральної Ради» [11, с. 250].

Події у Петрограді (жовтневий переворот 1917 р.) створили для Центральної Ради та Генерального Секретаріату нову політичну ситуацію і поставили вимогу знову звернутися до українського народу з закликом до єднання і збереження спокою, а всім революційним і демократичним організаціям було запропоновано об'єднатися у місцеві комітети для охорони революції.

У контексті консолідації українців особливе місце посідає спільно вироблений українськими соціал-демократами та соціал-революціонерами проект третього універсалу, який був прийнятий і проголошений у листопаді 1917 р. Центральною Радою і за який поіменно проголосували представники усіх українських партій. У III Універсалі вперше юридично та офіційно було задекларовано до вживання назву «Україна» та проголошувалася Українська Народна Республіка (УНР) і визначалися її територія, яка включала землі, «...заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)». Остаточні кордони республіки «щодо прилучення частин Курщини, Холмщини (перебувала під австро-німецькою окупацією), Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українського, має бути встановлено по згоді організованої волі народів» [12, с. 140].

Проте прикро визнавати і сьогодні, що керівництво УЦР, проголосивши автономний лад УНР, на той час насправді ж перебувало у полоні ідеологічних і теоретичних концепцій, які не передбачали вихід України за межі «єдиної неділимої» Росії. Непослідовною політикою УЦР черговий раз скористався російський радянський уряд – Рада народних комісарів (РНК), котрий звинуватив її керівництво не тільки у внутрішніх, але і зовнішніх проблемах, котрі призвели до дезорганізації фронту, роззброєнню червоноармійців, змові проти радянської влади і в ультимативній формі РНК попередила, що негайно оголосить війну ЦР, якщо та, зокрема, не припинить відкликати українські частини з фронту, не зобов'яжеться допомагати у боротьбі проти ворогів радянської влади тощо.

Керівництво Центральної Ради у відповідь рішуче відкинуло великодержавницькі ультимативні зазіхання РНК і, імовірно, чи не вперше в новітній історії українська влада заявила про адекватність своєї відповіді агресору: «Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть придумуватись тою же силою» [11, с. 513].

Наразі, ця адекватна відповідь керівництва ЦР уряду РНК була менш, ніж на тиждень, тобто 11 грудня 1917 р., по суті, знівельована проведенням у Харкові за участю ряду представників – членів Центральної Ради, Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, котрі проголосили Українську Радянську Республіку з офіційною назвою УНР, на території якої поширювалися всі декрети і розпорядження радянського уряду Росії.

Тим самим українська територія, хоч і мала одну адміністративну назву – УНР, але управління здійснювалося з двох владних центрів, які не вдовзі все ж досягли консенсусу та сформували перший радянський уряд. Проте більшість його членів, включаючи і лідерів з початком запровадження радянської автономістсько-федералістичної системи стали глибше розуміти її недоліки та поступово переходити на самостійницьку орієнтацію.

Серед таких недоліків чи не одним із найважливіших був той, що більшовики відмовилися від гасла «права націй на самовизначення аж до повного відділення» і прикриваючись гаслом федералізму, стали на шлях створення унітарної держави.

Тим самим були збережені не тільки імперські великодержавницькі російські механізми колонізації українців, але і появилися нові витонченіші доповнені класовим змістом. Одним із найнебезпечніших серед них, лідери українських політичних партій, що входили до Центральної ради, побачили серйозну загрозу саме у радянській системі, побудованій на класових засадах, котра не дозволить українському народу увійти у всесвітню федерацію незалежних народів.

Отже, вже на початку січня 1918 р. ідейне переконання переважаючої більшості лідерів українських політичних партій, що входили до Центральної ради було достатнім для прийняття ними рішення щодо переходу з автономістсько-федералістичної на соціалістичну орієнтацію.

Залишалось лише М. Грушевському переконати їх остаточно порвати з позиціями III Універсалу, «рішучо відтяти всякі двозначности й неясности та відложивши федерування до того часу, коли буде ясно, коли і з ким федеруватись, зараз стати твердо на принципі повної самостійності Української республіки» [2, с. 569].

12 січня 1918 р. цей принцип уже офіційно був проголосований та затверджений у IV Універсалі. В ньому було задекларовано, що УНР «...стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною,

суверенною державою українського народу» [14, с. 102].

Аналіз змісту IV Універсалу, його оцінка представниками політичних партій, що входили до УЦР, показує, що вона у цілому позитивна. Наразі саме основоположне гасло державна самостійність, на якому ґрунтується цей документ, деякі учасники тих буремних подій пов'язують не з далекою метою стратегічною метою – українською незалежністю, а з обставинами, що склалися на той час в УНР. Звісно ж, що спростувати такий їхній підхід не слід. Тим більше, що майже усі політичні партії, що входили до Центральної Ради залишалися на класових позиціях, орієнтувалися на соціалізм, хоч і з українською специфікою. Окрім того слід також враховувати і те, що класовий підхід виходить із принципу: все, що не відповідає інтересам робітничого класу, визнається другорядним, а то і ворожим. Саме у такий системі – координат і перебували українські політичні партії, котрі входили до Центральної Ради. Тому вони відповідно за цим принципом багато уваги приділяли організації державної влади в УНР, натомість недостатньо приділяли уваги розробці заходів по її утримання, що зрештою і спричинило політичну кризу. Серед останніх чи найважливішими, з нашого погляду, були

заходи, які б спрямовувалися на консолідацію українців, ширшої їхньої включеності у громадсько-політичну діяльність та створення на цій основі політичної армії, без якої успішне завершення будь-яких революційних перетворень неможливе.

Саме таку політичну армію революції покликани були сформувати понад 20 українських політичних партій та організацій, що діяли на території України у 20-х рр. XX ст. Сьогодні можна зробити висновок про те, що їх організаційна та ідейно-політична діяльність по консолідації українців на захист української національно-визвольної революції була мало або зовсім неефективна. Натомість більшовицька Росія, хоч і підло, але вміло (у який раз!!) скористалася суттєвими розходженнями, що виявилися у поглядах українських партійних і громадських лідерів на тактику революційної боротьби та вдалися до надання їм «допомоги», проголосивши у Москві (липень 1918 р.) про створення Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), зі статусом обласної організації Російської комуністичної партії більшовиків (РКП(б)). Отже, лише у вирішенні питань місцевого значення КП(б)У мала автономний статус, решта питань партійно-політичного життя повинні були бути врегульовані та погоджені з РКП(б), зокрема «...у питаннях програмних загальним з'їздом Російської комуністичної партії і в питаннях загальнополітичних – ЦК РКП(б)» [6, с. 23].

Дана директива російських більшовиків, що була схвалена українськими комуністами була обов'язковою для виконання і розповсюдження на усі сфери їхньої діяльності, у тому числі і на консолідаційний напрям, який відповідно до

більшовицьких принципів повинен базуватися не на національних (у даному контексті українських), а на класових засадах. Тому з самого початку українські комуністи закликали до об'єднання зусиль пролетаріату та найбіднішого селянства до збройного повстання за радянську владу проти світового капіталізму, а починаючи з 1925 р., коли КП(б)У ліквідувавши своїх політичних супротивників, залишалася єдиною політичною партією, одержавилася та стала ядром радянської політичної системи питання про консолідацію українців взагалі не ставилося. Боялися, що це питання могло бути прирівняне до пропаганди «українського буржуазного націоналізму». Не випадково ж воно відсутнє як у партійних документах, так і у практичній діяльності українських комуністів. Тому проблема консолідації українців компартійними ідеологами була знята з порядку денного та замінена пропагандою пролетарського інтернаціоналізму та дружби радянських народів.

З проголошенням незалежності України проблема консолідації українців як в теоретичній, так і практичній діяльності лідерів українських політичних партій стає однією із визначальних і це слід враховувати партіям, якщо вони насправді ставлять своїм завданням стати справжньою партією масового типу.

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: програмні документи перших українських політичних партій / Упоряд. В.С. Журавський. – К.: Пошук, 1992. – 96 с.

2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.

3. Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали: перший та другий // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: “Знання” України, 1991. – С. 5-25.

4. Демчишак Р. Міжпартійне порозуміння в програмах та діяльності легальних українських політичних партій Західної України в 1920-1930-х рр. / Р. Демчишак // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 19. – 2007. – С. 84-89.

5. Єфремов С. З громадського життя на Україні / С. Єфремов. – К.: Вид-во «Вік», 1909. – 77 с.

6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2-х тт. – К.: Політвидав України, 1976. – Т. 1. 1918-1941. – 1007 с.

7. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів і документів) / К. Левицький. – Львів: Червона калина, 1931. – 448 с.

8. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Опір, 1995. – 361 с.

9. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. – Видання Ю. Колларда. Б.м. – 1948. – 32 с.

10. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організація у громадському

житті України модерної доби: [монографія] / А.І. Павко. – К.: Вид-во «Плеяди», 2002. – 552 с.

11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко та ін. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

12. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.

13. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко [та ін.]. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с.

14. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко та ін. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.

15. Франко І.Я. Одвертий лист до галицької української молодіжі / І.Я. Франко / Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 тт. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

16. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919-1939 рр.) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – С. 77-82.

References:

1. 1992. Bahatopartiyna ukrayins'ka derzhava na pochatku KhKh st.: prohramni dokumenty pershykh ukrayins'kykh politychnykh partiy. [Multiparty Ukrainian state at the beginning of the 20th century: program documents of the first Ukrainian political parties]. Ky'yiv. Poshuk. 96 s. (in Ukrainian).

2. Hrushevs'kyi M., 1992. Ilyustrovana istoriya Ukrayiny. [Illustrated history of Ukraine]. Ky'yiv. Naukova dumka. 544 s. (in Ukrainian).

3. Hrushevs'kyi M., 1991. Ukrayins'ka Tsentral'na Rada ta yiyi Universal'y: pershyi ta druhyi. [The Ukrainian Central Rada and its Universals: the first and second] [Khto taki ukrayintsi i chocho vony khochut?]. Ky'yiv. Znannya Ukrayiny. S. 5-25 (in Ukrainian).

4. Demchys'hak R., 2007. Mizhpartiyne porozuminnyia v prohramakh ta diyal'nosti lehal'nykh ukrayins'kykh politychnykh partiy Zakhidnoyi Ukrayiny v 1920-1930-kh rr. [Inter-party understanding in the programs and activities of the legal Ukrainian political parties of Western Ukraine in the 1920's and 1930's]. [Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyyi ta perspektyvy rozvytku]. Article. S. 84-89 (in Ukrainian).

5. Yefremov S., 1909. Z hromads'koho zhyttya na Ukrayini. [From public life in Ukraine]. Ky'yiv. «Vik». 77 s. (in Ukrainian).

6. 1971. Komunistychna partiya Ukrayiny v rezolyutsiyakh i rishennyakh z"yizdiv, konferentsiy i plenumiv TsK: U 2-kh tt. [The Communist Party of Ukraine in resolutions and decisions of the congresses, conferences and plenums of the Central Committee: In 2 t.]. Ky'viv. Polityvydav Ukrayiny. 1007 s. (in Ukrainian).

7. Levyts'kyi K. 1931. Velykyi zryv (Do istoriyi ukrayins'koyi derzhavnosti vid bereznya do lystopada 1918 r. na pidstavi spomyniv i dokumentiv). [Great breakdown (To the history of Ukrainian statehood from March to November 1918 on the basis of memoirs and documents)]. Lviv. Chervona kalyna. 448 s. (in Ukrainian).

8. Lytvyn M., Naumenko K., 1995. Istoriya ZUNR. [History of ZUNR] Ky'viv. Opir. 361 s. (in Ukrainian).

9. Mikhnovs'kyi M., 1948. Samostiyna Ukrayina. [Independent Ukraine]. Vydannya Yu. Kollarda. 32 s. (in Ukrainian).

10. Pavko A.I., 2002. Povchal'nyy dosvid vitchyznyanoi istoriyi: Politychni partiyi i orhanizatsiya u hromads'komu zhytti Ukrayiny modernoyi doby. [Intentional experience of national history: Political parties and organization in the public life of Ukraine of the modern age]: Monografiya. Ky'viv. Vydavnytstvo "Pleyady". 552 s. (in Ukrainian).

11. 1996. Ukrayins'ka Tsentral'na rada: Dokumenty i materialy. U 2 t. – T. 1: 4 bereznya – 9 hrudnya 1917 r. [Ukrainian Central Council: Documents and materials. 2 t. - T. 1: 4 March - 9 December 1917]. Ky'viv. Naukova dumka. 590 s. (in Ukrainian).

12. 2007. Ukrayins'kyi vybir: politychni systemy KhKh stolittya i poshuk vlasnoyi modeli suspil'noho rozvytku. [Ukrainian choice: the political systems of the twentieth century and the search for their own model of social development]. Ky'viv. Parlament-s'ke vydavnytstvo. 576 s. (in Ukrainian).

13. 1993. Ukrayins'ki politychni partiyi kintsya KhKh – pochatku KhKh st.: prohramovi i dovidkovi materialy. [Ukrainian political parties of the late 19th and early 20th centuries: program and reference materials]. Ky'viv. Konsal'tynh, Feniks. 336 s. (in Ukrainian).

14. 1997. Ukrayins'ka Tsentral'na rada: Dokumenty i materialy. U 2 t. – T. 2: 10 hrudnya 1917 r. – 29 kvitnya 1918 r. [Ukrainian Central Council: Documents and materials. 2 tons. - T. 2: December 10, 1917 - April 29, 1918]. Ky'viv. Naukova dumka. 424 s. (in Ukrainian).

15. Franko I.Ya., 1986. Odvertyy lyst do halyts'koyi ukrayins'koyi molodezhi. [A separate letter to Galician Ukrainian youth]. Ky'viv. Naukova dumka. 574 s. (in Ukrainian).

16. Shvahulyak M., 1994. Partiyni podily i zahal'nonatsional'ni interesy. Problema politychnoyi konsolidatsiyi ukrayins'koho natsional'noho rukhu Halychyny (1919-1939 rr.). [Party divisions and national interests. The problem of political consolidation of the Ukrainian national movement of Galicia (1919-1939 gg.)]. [Modernity]. Article. S. 77-82 (in Ukrainian).

УДК 323

Євген Перегуда

ШЛЯХИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА : ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Автор вважає консолідацію українського суспільства актуальною суспільно-політичною проблемою. З'ясовано, що поширення неoinституціоналістського підходу в науці зумовило визначення консолідації як становлення суспільних інститутів внаслідок згоди суб'єктів суспільного розвитку. Ці інститути мають бути інклюзивними та водночас зводити до мінімуму загрозу асиміляції меншинних соціальних груп. Оцінено вплив на процеси консолідації трансформації політичної системи та пов'язаних з нею реформ, зокрема виборчої системи, регіонального управління. Критично оцінена тактика влади при реалізації політики національної пам'яті. З'ясовано, що необхідність консолідації соціокультурно розколотого суспільства вимагає надання пріоритету соціально-економічним цілям. До переліку таких цілей віднесені розвиток освіти та науки, транспортних комунікацій, енергоефективності та енергозбереження. Щодо етнокультурної сфери, з'ясовано, що вірність концепту політичної нації виключає визнання консолідаційного потенціалу лише за титульним етносом. Доведено, що сучасне українське суспільство слід характеризувати в термінах не двомовної, а багатомовної моделі. Таке визнання вимагає якісно інших підходів до мовної політики, зокрема, діалогу, компромісності, взаєморозуміння, терплячості.

Ключові слова: модернізація, інституціоналізація, інклюзивні суспільні інститути, політична нація, багатомовність,

Yevgen Pereguda

THE WAYS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY : THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS

Abstract. Despite the growth of patriotism in Ukrainian society, the problem of its consolidation remains extremely relevant.

The spread of neo-institutionalism in political science has affected understanding of the consolidation of society. P. Schmitter defined it as a choice of rules of a political game as a result of the consent of social actors. Consequently, consolidation is the result of the formation of social institutions, and not only political, but also economic, etc.

At the same time, institutions can not only unite but also disunite people. Therefore, in order to realize their consolidation function, institutes should be inclusive, that is to incorporate a wide range of social groups without fragmentation of their sociocultural identity.

An important direction of consolidation is the transformation of the political system. In Ukraine, it was a transition to a parliamentary-presidential republic. At the same time, it carries a number of risks. The same applies to such elements of political reform as the change of the electoral system, the decentralization of public administration. An important mechanism of consolidation is the policy of national memory, but the tactics of its implementation chosen current by the power can break the society more quickly.

The need for the consolidation of socio-cultural split society requires the priority of the social and economic objectives of modernization. In this context, the development of education and science, of transport communications, of autoconstruction and aircraft construction, of energy efficiency and energy saving are the important factors. At the same time, it is doubtful that agrarian policy can play such a role in Ukraine.

The emphasis on political, economic and other aspects of consolidation does not mean disregard of the ethno-cultural aspects. B. Kravchenko distinguished two qualities of national consciousness, due, firstly, to the opposition to other peoples, and, secondly, to the creative interaction with them. The latest quality was the basis of such models of national consolidation as W. Kymlicka's liberal model, A. Lijphart's consociationalism so on.

According to the author, the concept of a political nation contradicts the recognition by most of the Ukrainian scientists of the consolidation potential only for the title ethnos, its language, culture, and ignoring such a potential of other ethnic groups. In addition, the Ukrainian science ignores the fact that the countries of the world demonstrate different models of a political nation. For example, the French model assumes assimilation, while the Swiss model denies it.

Analyzing the events around the new Law On Education, it was concluded that Ukrainian society should be defined not as bilingual, but as a multilingual one. Such recognition requires new approaches to linguistic policy. Strategic importance is acquired by such mechanisms as dialogue, mutual agreement of positions, aspiration for mutual understanding, warmth, etc.

Keywords: modernization, institutionalization, inclusive social institutions, political nation, multilingualism.

Консолідація суспільства є актуальною проблемою. Звичайно, в першу чергу це стосується сучасного суспільно-політичного контексту України. Незважаючи на підйом патріотичних настроїв більшості громадян, емпіричний аналіз свідчить, що дуже гострими є суперечності між різними соціальними групами та політичними угрупованнями. Конфлікти між ними, багаторазово підсилені зовнішньополітичним впливом, загрожують розірвати країну. Тому визначення основних цілей політики консолідації держави та суспільства, а також механізмів їх досягнення є важливим завданням сучасної науки.

Водночас консолідація суспільства є й актуальною науковою проблемою. Цей її вимір зумовлений різними підходами вчених до вивчення процесів та явищ консолідації, неспівпадінням, а часто й суперечливістю поглядів на шляхи її досягнення.

Так, якщо автори поширених у 1950-1970-ті роки теорій модернізації вважали національну єдність, поширення єдиних цінностей передумовою суспільних реформ, їх вихідним пунктом [16, с. 350], то у транзитологічних концепціях, які прийшли їм на зміну у 1980-1990-ті роки, консолідацію суспільства, в першу чергу навколо демократії, тлумачили як кінцеву стадію демократизації.

Останнім часом з'явилися дослідження, присвячені проблемам консолідації сучасного українського суспільства, зокрема, в умовах війни на сході України. В першу чергу слід відзначити ґрунтовні праці авторських колективів під керівництвом В. Горбуліна, Е. Лібанової, монографію М. Розумного та ін. Водночас аналіз праць учених свідчить, що консолідація залишається проблемою, а серед дослідників відсутній консенсус з цього питання. Наприклад, зберігаються розходження щодо ідеологічних засад консолідації. Так, якщо О. Рудакевич відстоює соціально-ліберальні засади,

на яких, на його думку, має базуватися процес творення української нації, то П. Гай-Нижник вважає, що в основу будівництва нації слід покласти консервативну модель.

Відтак метою статті є визначення підходів до вивчення явищ та процесів консолідації українського суспільства та до формування політики, спрямованої на її забезпечення. Автор свідомий того, що в рамках статті неможливо охопити усі аспекти цієї проблеми, й зосередиться на деяких з них.

Класичні теорії модернізації тлумачили «сучасне суспільство» як індустріальне. До його ознак Ш. Ейзенштадт відносив відокремлення економічної діяльності від традиційних способів життя, використання парової, електричної, атомної енергії, механізацію, автоматизацію, підвищення ролі переробної промисловості, торгівлі, сфери послуг тощо [13, с. 1-5]. Індустріальній економіці мали відповідати певні форми соціального, духовного, політичного життя. Перелік цих ознак диференціював й напрями вивчення модернізації. Але більшість теорій модернізації передбачали все ж економічний детермінізм та лінійний розвиток. За словами Р. Інглехарта, зміни у світогляді відображають зміни в економіці та політичному середовищі з часовим лагом [14, с. 7].

Хід світового розвитку спростував багато положень теорій модернізації. Не відбулося радикального розриву з традиційними цінностями. Було піддане сумніву те, що модерніті має єдині інституційні виміри. Ш. Ейзенштадт зауважував, що кожне суспільство намагається дати відповідь на модернізаційні виклики згідно з принципами та символами, закладеними в ході історичного розвитку [12, с. 261]. Відбулася й поступова відмова від лінійної схеми розвитку. А. Турен пише, що модернізація відбувається за хвилеподібним сценарієм, фази модернізації змінюються контр- або антимодернізацією [18, с. 451].

З цих та інших причин теорії модернізації до середини 1970-х років «відтісняються на ...периферію західного суспільствознавства» [4, с. 9]. Натомість з кінця 1970-тих – початку 1980-тих років у західній, а пізніше – й у вітчизняній, політології стверджується підхід, який отримав назву неоінституціоналізму. В його рамках існувало кілька напрямів, які характеризуються не лише визнанням провідної ролі інститутів у формуванні політики, а й такими положеннями як визначення інститутів обмежувальними нормами, виокремлення формальних та неформальних інститутів, чітке відокремлення політології від інших галузей, зокрема правознавства, долучення до аналізу широкої палітри суспільних явищ тощо [8, с. 37].

Ми позбавлені необхідності ґрунтовного аналізу цього підходу завдяки тому, що він детально вивчається в працях багатьох вчених (О. Зазнаєв, М. Кармазіна, Ю. Левенець, Д. Марч, Д. Норт, С. Патрушев, Г. Пітерс, О. Рибій, М. Чабанна, К. Шепсле та ін.). Нам важливе інше, а саме як неоінституціоналізм вплинув на розуміння консолідації суспільства. Класичним для неоінституціоналістів стало визначення Д. Нортом інститутів як створених людьми обмежувачів, які структурують політичні, економічні та соціальні взаємодії [15, с. 97]. До таких обмежувачів він відніс норми, правила тощо. Саме це визначення вплинуло надалі на концепції консолідації. Зокрема, Ф. Шміттер визначав її сутність як вибір, що веде до формування набору правил політичної гри, які є результатом домовленостей на підставі взаємної згоди [2].

Тобто консолідація суспільства є однією з функцій процесу становлення інститутів, й не лише політичних, а й у різних сферах життєдіяльності суспільства – економічній, соціальній тощо. Розвиток цих інститутів веде до зближення інтересів соціальних груп, а, отже, й до формування спільних цінностей. Відштовхуючись від цього й водночас інтегруючи напрацювання інших суспільствознавчих теорій, зокрема й теорій модернізації, ми схилиємось до думки, що Д. Растроу дещо прикрасив ситуацію, коли писав, що національна єдність є висхідним пунктом модернізації. Наслідком останньої якраз є становлення інститутів суспільного управління у різних сферах суспільства, а отже й консолідація суспільства. Тому консолідація – це результат модернізації, а, якщо ширше, суспільних реформ.

Особливо, як показали попередні дослідження автора, це стосується суспільств, яким властивий соціокультурний розкол. Консолідація такого суспільства неминуче формується в процесі здійснення реформ, досягнення в процесі такого здійснення динамічного розвитку суспільства [8, с. 58]. У такому суспільстві процес реформування, наприклад, у різних регіонах, матиме розбіжності, й лише їхній результат обумовлюватиме досягнення певного ступеня консолідації. Але прогрес консолідації корелюватиме не лише з успішністю

реформ, а й з самим процесом їхнього здійснення, здатністю влади та суспільства проводити реформи без значних соціокультурних конфліктів.

Водночас у цій сфері є серйозна проблема. Інститути можуть не лише об'єднувати, а й роз'єднувати людей. Це відбувається тоді, коли вони не є інклюзивними, а відштовхують частину членів соціуму або, наприклад, змушують їх заради інтеграції до суспільства відмовлятися від цінностей, які важливі для цих індивідів.

Для соціокультурно розколотих суспільств ця проблема особливо гостра. Групи, які здійснюють пріоритетний вплив на формування суспільних інститутів, наприклад, ті, хто складає більшість соціуму, можуть таким чином конструювати інститути, щоб вони реалізовували лише їхні інтереси та водночас ігнорували інтереси слабких груп суспільства, меншин. За певних умов останні можуть підкорюватися більшості, наприклад, асимілюватися, й суспільство в цілому консолідується навколо цінностей більшості, за інших – це призводить до розколу суспільства та зростання конфліктогенності, відтак консолідації не відбувається. Зокрема, це відбувається тоді, коли меншини отримують підтримку ззовні, з поза меж соціосистеми. Причому це не лише може бути підтримка від інших країн. Це також може бути «впертість» меншини, обумовлена її історичним шляхом, вкоріненістю традицій тощо.

Відтак інститути, які теоретично сприяють консолідації суспільства, для реалізації цієї своєї функції мають бути інклюзивними, тобто інкорпорувати якомога ширшу палітру соціальних груп суспільства без насильницького зламу соціокультурної ідентичності членів останніх. Це ставить серйозну проблему перед тими, хто проектує ці інститути та реалізує відповідні проекти, у соціокультурно розколотому суспільстві.

В цьому контексті для України може бути корисним досвід, наприклад, ФРН, влада якої для інкорпорації східнонімецьких земель визначила такі напрями політики: модернізація зв'язку, розвиток вищої школи і дослідницьких центрів, оновлення міст, покращення будівництва житла, розвиток професійної освіти [268, с. 202].

Важливим напрямом модернізації суспільства, який потенційно здатен об'єднати останнє, але водночас несе в цьому контексті й значні ризики, є трансформація політичної системи. Повернення у 2014 р. України до моделі парламентсько-президентської республіки було, на нашу думку, не лише вимушеним, а й позитивним кроком. Водночас користь від деяких інших перетворень, які з цим пов'язані, не настільки очевидна. Наприклад, йдеться про реформу виборчої системи. Багато радикальних політичних сил налаштовані на повернення пропорційної системи. Їхні пропозиції не передбачають повернення до тієї системи, яка існувала у 2006-2010 рр., а введення системи відкритих списків, яка, на їхню думку, має стати інклюзивною. Ми вважаємо, що це не так, оскільки

остання система є більш складною, до чого значні кола суспільства не готові. Відтак ми вважаємо, що з точки зору консолідації суспільства, зростання відповідальності політичних еліт та зацікавленості громадян у діяльності політиків найкращим варіантом було б повернення до мажоритарної системи.

Ще одним напрямом інституційного вдосконалення українського суспільства є децентралізація. Теоретично це та політика, яка вигідна усім, яка дає різним локальним громадам, етнічним та іншим соціальним громадам змогу самим визначати своє життя, а отже, й консолідує суспільство. Але, з одного боку, далеко не усі готові до цього, з іншого – не завжди відповідні заходи доходять до інституційного оформлення, а залишаються на рівні разових кроків, й не можна бути впевненими, що політика не зміниться. Так, зростання частки різноманітних субвенцій регіонам та об'єднаним громадам ще не гарантує, що бюджетом наступного року вони також передбачатимуться. Відтак політика децентралізації, яка імплементує демократичні засади консолідації суспільства, потребує більш чіткого інституційного оформлення, а це означає, що, раніше або пізніше, уникнути конституційних змін у цій сфері не вдасться.

Важливим механізмом консолідації суспільства є політика національної пам'яті. Відтак здійснення історичних досліджень, популяризація їхніх результатів, повернення історичних імен є надзвичайно актуальним напрямом націєтворення. Однак у багатьох випадках та тактика реалізації політики перейменувань елементів міських просторів, яку обрала чинна влада, на нашу думку, не здатна консолідувати суспільство. Більше того, складається враження, що відповідні заходи спрямовані не на поступове впровадження у свідомість нових елементів національної пам'яті, а, навпаки, умисне стимулювання конфліктогенності розвитку індивідуальної та колективної свідомості.

Модернізація України крізь призму консолідації суспільства зумовлена технологічною відсталістю економіки та соціальної інфраструктури, наявністю ліній соціокультурного розколу. Специфіка модернізації також зумовлена світовими тенденціями – становленням постіндустріального суспільства, розвитком комунікаційних технологій тощо. Відтак необхідність забезпечення консолідації в процесі модернізації соціокультурно розколотого суспільства вимагає надання пріоритету соціально-економічним цілям. Теоретичним підґрунтям цього висновку може бути підхід М. Розумного. Хоча він і вважає, що важливими в процесі реалізації політика ідентичності є гуманітарна політика, все ж зазначає, що ця політика стосується не лише останньої, а й соціально-економічної та інших видів політики [11, с. 4]. У ґрунтовній праці колективу вчених під проводом Е. Лібанової, присвяченій інтеграції українського суспільства на нинішньому етапі, цілий розділ присвячений економічним заходам, які б сприяли такій інтеграції [10, с. 294-303].

Кінцевою метою таких заходів, які, на нашу думку, мали б забезпечити консолідацію суспільства, є надання суспільству динамізму, підвищення рівня матеріального добробуту усіх без виключення соціальних груп, підвищення конкурентоспроможності України на зовнішніх ринках. В такому контексті важливими чинниками консолідації суспільства є розвиток освіти та науки, транспортних комунікацій, побудова нових та приведення до ладу існуючих автомобільних доріг, залізниць, розвиток автомобілетранспорту та авіабудування тощо. Важливим напрямом, на нашу думку, є енергоефективність та енергозбереження, на що чинна влада звернула увагу майже одразу після Революції Гідності. Й хоча мотивація цього значною мірою була пов'язана зі складними зовнішньополітичними стосунками з Російською Федерацією, цей напрям політики має стратегічний вимір. Події 2015-2017 рр. засвідчили перетворення енергоефективності та енергозбереження на повноцінний соціальний інститут, а політики у цій сфері – на важливий напрям саме публічної політики, не лише policy, а й politics [9, с. 77]. Водночас існує сумнів у спроможності деяких напрямів, на яких акцентує увагу нинішня влада, стати чинниками консолідації суспільства. Зокрема, це стосується аграрної політики, яка за існуючих соціальних суперечностей здатна більше розколоти, ніж об'єднати суспільство.

Звичайно, акцентування на політичних, економічних та інших аспектах консолідації не означає нівелювання етнокультурних її аспектів. Для аналізу останніх в якості висхідного методологічного орієнтиру, на нашу думку, варто взяти ідею Г. Ф. В. Гегеля про «річ у собі» та «річ для себе». Набуття другого стану пов'язане з комунікацією суб'єкта з оточуючим середовищем. Саме у річищі такої концепції деякі сучасні вчені розрізняють поняття народу та нації. На їх думку, «такий феномен як «народ» отримує існування через суто онтологічні чинники такі як: кровне родство та спільне місце проживання (грунт). У цьому відношенні народ має таку виразну рису як самодостатність. Народ може існувати сам по собі, представляючи замкнений культурний простір». Натомість «нація» набуває існування виключно в силу тих міжкультурних зв'язків в які вона вступає з іншими націями. ...Нація не може існувати сама по собі, будучи виключеною з культурної комунікації з іншими націями» [1]. Відтак слід зробити висновок про те, що національна консолідація досягається в процесі комунікації з іншими націями.

Але ця комунікація може відбуватись по-різному. Відомий канадський вчений Б. Кравченко, досліджуючи явище національної свідомості в Україні у 1960-1970-тих роках, звернув увагу не лише на її зростання, а й на різницю якості такого зростання в середовищі різних соціальних груп. Наприклад, якщо у робітників національна свідомість зростала на ґрунті протиставлення українців іншим народам Радянського Союзу, в першу чергу росіянам, то, чим

вище була освіта громадян, тим менше у їхній національній свідомості роль відігравало таке протиставлення. Зокрема, такого протиставлення не спостерігалось у тодішньої інтелігенції. Її національна свідомість була викликана не протистоянням, а творчою взаємодією з національною свідомістю інших народів, з колами їхньої інтелігенції [5]. Саме з налаштованістю на позитивну комунікацію з іншими націями, етнічними групами пов'язані деякі висунуті західними вченими моделі національної консолідації, зокрема ліберальна модель У. Кимлічкі, концепція консолідації демократії А. Лейпхарта тощо.

У вітчизняній науці прийнято поділяти нації на етнічні та політичні. Хоча, зазначимо, що у ХХ ст. були сформульовані й інші підходи. Зокрема, Крейчі та Веліські поділяли нації на політичні, етнічні та повномасштабні, а критерії «етнічності» та «політичності» у них зовсім інші, ніж в концепції Майнеке. Також деякі вітчизняні вчені пропонують альтернативу поділу націй на етнічні та політичні. Так, на думку М. Обушного, вийти за межі цієї дихотомії дає змогу концепт громадянської нації [7]. Проте, враховуючи поширення у вітчизняній науці вказаної класифікації, ми все ж використаємо її.

Аналіз праць вчених свідчить, що в українській політології та навіть у політичному середовищі домінує концепт політичної нації. Точніше сказати, що майже усі вчені та політики декларують вірність цьому концептові, визнають, що українська нація складається з представників не лише українського етносу, а й інших етнічних груп українського суспільства. Але тоді не зовсім зрозумілою, на перший погляд, здається оцінка Л. Нагорної, яка зазначає, що «в українському політичному дискурсі етнічний компонент поняття «нація», як правило, бере гору над політичним» [6, с. 160]. На нашу думку, вона права. Справа в тому, що більшість учених, які узагалі декларують вірність концепту політичної нації, коли йдеться про конкретні параметри функціонування нації, чомусь визнає консолідаційний потенціал лише за титульним етносом українського суспільства, його мовою, культурою, відмовляючи в цьому іншим етнічним групам.

Друга суперечність полягає у тому, що у вітчизняній науці майже ігнорують той факт, що країні світу демонструють різні моделі політичної нації. Наприклад, французька модель передбачає асиміляцію як обов'язковий елемент, як передумову національної консолідації, натомість швейцарська асиміляцію заперечує та ґрунтується на принципі «єдність у різноманітті». Власне з таким розрізненням й пов'язана була недостатність класифікації Майнеке та поява концепції Крейчі-Веліські.

Хибність деяких теоретичних засад, на нашу думку, властива й домінуючому в українській науці дискурсу при аналізі мовної сфери, яка є надзвичайно чутливою з точки зору проблеми консолідації українського суспільства. Не торкаючись усіх проблем, пов'язаних з мовною політикою, ми

хотіли б торкнутися однієї з них, яка важлива в контексті консолідації.

Слід констатувати, що, попри розбіжності політичних симпатій, більшість авторів визнає українське суспільство двомовним. Це стосується як тих дослідників, які орієнтовані, наприклад, на витіснення російської мови з ужитку, так і тих, хто визнає двомовність позитивним явищем, наприклад, Л. Нагорна [6, с. 236]. Аргументують таку думку незначною часткою інших, крім українців та росіян, етнічних груп у структурі населення України (4 %, згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р.) та ще меншою часткою тих, хто визнає інші, окрім української та російської, мови рідними (відповідно 2,4 %). Наприклад, у грудневому 2015 р. соціологічному опитуванні щодо проблем формування національної ідентичності, яке здійснював Центр ім. О. Разумкова, не було жодного питання, яке б враховувало інші, крім української та російської, мовні орієнтації [3].

Аналіз зовнішньополітичних подій навколо нового Закону України «Про освіту» свідчить, що вплив національних меншин (неросійських) на політичну ситуацію в Україні, на стан національної безпеки може бути значно більшим, ніж їхня частка у структурі населення України загалом. Нерівномірність етнічної структури населення має значний вплив на стан національної безпеки. Більше того, враховуючи геополітичну ситуацію, стан задоволення мовних потреб низки інших, крім українців та росіян, етнічних груп створює загрози з точки зору територіальної цілісності та в цілому національної безпеки України. Відтак, на нашу думку, українське суспільство слід характеризувати в термінах не двомовної, а багатомовної моделі (хоча й не класичної, як, наприклад, швейцарська), де вага певної мови залежить не лише від частки її носія у структурі населення, а й від низки інших чинників – історичного досвіду, мовної стійкості групи, її менталітету, ступеня компактного проживання, зовнішньополітичного впливу.

Визнання українського суспільства як багатомовного вимагає зовсім інших підходів до здійснення мовної політики. Якщо за біполярної структури тактика придушення опонента може за певних умов мати сенс, то в умовах поліцентричності (у нашому випадку - багатомовності) вона в принципі не може бути ефективною, оскільки врешті решт перетворюється на «війну всіх проти всіх», переможців в якій не буває. Натомість стратегічного значення набувають такі механізми як діалог, взаємне узгодження позицій, прагнення до взаєморозуміння тощо. Тому власне в резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо нового українського закону в першу чергу було засуджено не стільки самі по собі заходи у сфері мови освітнього процесу в Україні, скільки недостатність «реальних» консультацій з національними меншинами щодо останньої редакції мовної статті Закону «Про освіту» [17].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зробити такі висновки. Консолідація суспільства у сучасному суспільно-політичному контексті України вимагає розбудови таких суспільних інститутів, які були б інклюзивними з точки зору формування та реалізації політики у різних галузях суспільного життя. Це не гарантуватиме, що такі інститути обов'язково призведуть до консолідації, але без них така консолідація буде неможливою. Тобто таке інституційне будівництво є не достатньою, але необхідною її умовою. При цьому пріоритетними слід визнати інституційні перетворення в економічній, соціальній сферах, інфраструктурі тощо. Ще однією умовою консолідації є демонстрація сторонами суспільної комунікації налаштованості на діалогічність (краще сказати, полілогічність), компроміс, взаєморозуміння, а також, що важливо, терплячість, розуміння, що консолідація суспільства – завдання на тривалий історичний час.

1. «В сравнении»: Национальный не значит народный. Несколько слов о культурологической дихотомии. - [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://concepture.club/post/rubrika_2021/nacija-i-narod.

2. Демократические переходы: круглый стол журнала «Полис» // Полис. – 1999. – № 3. – С. 30 – 52.

3. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики», 7 червня 2016 р. – К.: Центр О. Разумкова, 2016. – 103 с.

4. Капустин Б. Г. Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия / Б. Г. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6 – 26.

5. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко . – К.: Основи, 1997. – 423 с.

6. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.

7. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – 204 с.

8. Перегуда Є. В. Виконавча влада України: політико-правові аспекти модернізації: монографія / Перегуда Є. В. – К.: Логос, 2013. – 408 с.

9. Перегуда Є. В. Політика енергоефективності та енергозбереження: необхідність нових підходів / Є. В. Перегуда // Politicus. – 2017. – № 4. – С. 75-78.

10. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363 с.

11. Розумний М.М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь / М. М. Розумний. – К.: НІСД, 2011. – 23 с.

12. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

13. Eisenstadt S. N. Modernization: Protest and Change. 1966. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 166 p.

14. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. 1997. New York: Princeton University Press. 453 p.

15. North D. Institutions. 1991. The Journal of Economic Perspectives. Vol. 5 (1). 97-112.

16. Rustow D. Transitions to Democracy: Toward a Dynamics Model. 1970. Comparative Politics. Vol. 2 (3). 337-363.

17. The new Ukrainian Law On education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prm.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdf.pdf>.

18. Touraine A. Modernity and Cultural Specificities. 1988. International Social Science Journal. № 18. 443-457.

References :

1. «V sravnenii»: Natsionalniy ne znachit narodniy. Neskolko slov o kulturologicheskoy dihotomii (2016) ["In comparison": The national does not mean the folk. A few words about the cultural dichotomy]. Available at: http://concepture.club/post/rubrika_2021/nacija-i-narod [In Russian].

2. Demokraticheskie perehody: krugliy stol zhurnala «Polis» (1999) [Democratic transitions: round table in the magazine "Polis"]. In : Polis. Vol. 3, pp. 30-52. [In Russian].

3. Identychnist' hromadyan Ukrayiny v novykh umovakh: stan, tendentsiyi, rehional'ni osoblyvosti. Informatsiyno-analytychni materialy do Fakhovoyi dyskusiyyi «Formuvannya spil'noyi identychnosti hromadyan Ukrayiny: perspektyvy ta vyklyky» (2016) [Identity of Ukrainian citizens in the new conditions: state, trends, regional peculiarities. Information and analytical materials for the Professional discussion "Formation of the common identity of Ukrainian citizens: perspectives and challenges"]. 103 p. [In Ukrainian].

4. Kapustin, B. G. (2001), Konets «tranzitologii»? O teoreticheskom osmyslenii pervogo postkommunisticheskogo desyatiletia [The End of "Transitology"? On the theoretical interpretation of the first post-communist decade]. In : Polis. Vol. 4. pp. 6-26. [In Russian].

5. Kravchenko, B. (1997), Sotsial'ni zminy i natsional'na svidomist' v Ukrayini XX st. [Social changes and national consciousness in Ukraine of the twentieth century]. 423 p. [In Ukrainian].

6. Nahorna, L. P. (2005), Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvostey politychnoyi linyvistyky [Political language and linguistic politics: the range of possibilities of political linguistics]. 315 p. [In Ukrainian].

7. Obushniy, M. I. (1998), Etnos i natsiya: problemy identychnosti [Ethnic and Nation: Problems of Identity], 204 p. [In Ukrainian].
8. Pereguda, Y. V. (2013), Vykonavcha vlada Ukrayiny: polityko-pravovi aspekty modernizatsiyi : monohrafiya [Executive power of Ukraine: political and legal aspects of modernization: monograph] 408 p. [In Ukrainian].
9. Pereguda, Y. V. (2017), Polityka enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya: neobkhdnist' novykh pidkhdov [Energy Efficiency and Energy Saving Policy: The Need for New Approaches]. In : Politicus. Vol. 4. pp. 75-78. [In Ukrainian].
10. Libanova E. M., ed. (2015), Polityka intehratsiyi ukrayins'koho suspil'stva v konteksti vyklykiv ta zahroz podiy na Donbasi (natsional'na dopovid') [Policy of integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in the Donbass (national report)]. 363 p. [In Ukrainian].
11. Rozumniy, M. M. (2011), Polityka identychnosti: osnovni zavdannya ta mekhanizmy realizatsiyi. Naukova dopovid' [Identity politics: main tasks and mechanisms of realization. Scientific report]. 23 p. [In Ukrainian].
12. Eizenstadt, S. (1999), Revolyutsyya y preobrazovanye obshchestv. Sravnytel'noe yzuchenye tsyvylyzatsyy [Revolution and the transformation of societies. Comparative study of civilizations]. 416 p. [In Russian].
13. Eisenstadt, S. N. (1966), Modernization: Protest and Change. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall. 166 p. [In English]
14. Inglehart, R. (1997), Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. New York : Princeton University Press. 453 p. [In English]
15. North, D. (1991), Institutions. In : The Journal of Economic Perspectives. Vol. 5 (1). 97-112. [In English]
16. Rustow, D. (1970), Transitions to Democracy: Toward a Dynamics Model. In : Comparative Politics. Vol. 2 (3), pp. 337–363. [In English]
17. The new Ukrainian Law On education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues (2017). Available at: <https://prm.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdf.pdf>. [In English]
18. Touraine, A. (1988), Modernity and Cultural Specificities. In : International Social Science Journal. Vol 18, pp. 443–457. [In English]

УДК 394:342. 228](477)

Людмила Сорочук

ІДЕЯ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІЇ В ДЕРЖАВНИХ СВЯТАХ ТА СИМВОЛАХ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджено календар державних свят України та державних символів у системі національних цінностей українців в контексті сучасних дослідницьких підходів. Визначено, що ідея консолідації нації закладена в проведенні цілого ряду свят з використанням національної символіки на державному рівні в постколоніальний період. Виявлено, що державотворення нашої незалежної України ґрунтується на цінностях свободи, незалежності й патріотизмі. Проаналізовано історико-культурні особливості творення національних символів та державних свят України, враховуючи історичну спадщину виборювання незалежності нашої держави впродовж багатьох років, демонструючи кінець колоніального режиму сусідньої держави (24 серпня 1991 Верховна Рада Української РСР проголосила Україну незалежною, демократичною державою і винесла «Акт проголошення незалежності України» на підтвердження всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року). Зазначено, що державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний Гімн України. Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються Законом, що приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (Стаття 20 Конституції України). Охарактеризовано календар державних свят України, де відзначають не тільки пам'ятні події національного державотворення (День Незалежності України, День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, День Конституції України, День захисника), а й культурні компоненти та духовні традиції українців, продемонстрованих у народно-релігійних святах: Різдва, Великодня, Трійці, Покрови Пресвятої Богородиці. Оцінено роль державних свят та символів у пробудженні національної свідомості, відчутті єдності йгуртування українства та розбудови незалежної України. Висвітлено позицію про те, що ідея консолідації нації в системі державних свят та державних символів є основою державотворення, мають великий потенціал для консолідації громадян й виховання справжнього громадянина та патріота нашої держави.

Ключові слова: консолідація нації, державні свята, державні символи, Державний прапор України, Державний герб України, Державний Гімн України, День Незалежності України, патріотизм.

Ludmyla Sorochuk

THE IDEA OF CONSOLIDATION OF THE NATION IN PUBLIC HOLIDAYS AND SYMBOLS OF UKRAINE

Abstract. The calendar of public holidays of Ukraine and state symbols in the system of national values of Ukrainians in the context of modern research approaches is researched. It is determined that the idea of consolidation of the nation is laid down in

holding a series of holidays using national symbols at the state level in the post-colonial period. It is revealed that the state creation of our independent Ukraine is based on the values of freedom, independence and patriotism. The historical and cultural features of creation of national symbols and state holidays of Ukraine are analyzed, taking into account the historical heritage of the struggle for independence of our state for many years, demonstrating the end of the colonial regime of the neighboring state (August 24, 1991, the Supreme Council of the Ukrainian SSR proclaimed Ukraine as an independent, democratic state and issued the "Declaration of Ukraine's Independence" "in support of the All-Ukrainian Referendum on December 1, 1991). It is noted that the state symbols of Ukraine are the State Flag of Ukraine, the State Emblem of Ukraine and the State Anthem of Ukraine. The description of state symbols of Ukraine and the procedure for their use were established by the Law that was adopted by the majority of the constitutional composition of the Supreme Council of the Ukrainian (Article 20 of the Constitution of Ukraine). The calendar of public holidays of Ukraine is described and there are not only memorable events of the national state-creation (Independence Day of Ukraine, Day of victory over Nazism in the Second World War, Constitution Day of Ukraine, Day of Defender), but also cultural components and spiritual traditions of Ukrainians, that are demonstrated in national religious holidays: Christmas, Easter, Trinity, Holy Protection of the Blessed Virgin Mary. The last one is one of the greatest religious holidays that has become of particular importance for many reasons in Ukraine, and in 2017 this holiday has become even more urgent, since October 14 was recognized as a state holiday and is the Day of the Ukrainian Kozaks and Day of Defender.

The role of state holidays and symbols is estimated in the awakening of national consciousness, the feeling of Ukrainians' unity and the development of an independent Ukraine. It is revealed the position that the idea of consolidation of the nation in the system of state holidays and state symbols is the basis of state building, has great potential for consolidation of people and education of a true citizen and patriot of our country.

Keywords: nation's consolidation, state holidays, state symbols, the State flag of Ukraine, the State Emblem of Ukraine, the National Anthem of Ukraine, the Independence Day of Ukraine, patriotism.

Актуальність теми полягає в необхідності дослідження питань консолідаційних процесів української нації в постколоніальну добу та російсько-українського конфлікту. Це потребує обґрунтування та визначення багатьох чинників які впливають на ці процеси. Невід'ємним є узагальнення наукових пошуків багатьох дослідників у сфері соціогуманітаристики. Крім того, стає необхідним дослідження постколоніальної доби в Україні та специфіки процесів консолідації українців. Нові наукові підходи, теоретичні обґрунтування та практичне втілення допоможуть розкрити чинники єдності громадянського суспільства. Наголошуючи на актуальності дослідження консолідаційних процесів українства постколоніальної доби І. Грабовська зазначає: «Однією з найважливіших тем у межах даної проблематики має стати дослідження консолідаційних процесів, які обумовлюють остаточне завершення витворення модерної політичної нації на теренах сучасної України, здатної на спротив та адекватні відповіді історичним викликам епохи. Адже саме модерна українська політична нація є умовою виживання української спільноти в глобалізованому світі та в умовах гібридної війни, розв'язаної Росією проти України» [1, с. 18].

Особливою ознакою націєтворення, формування національної ідеї як об'єднуючого, згуртовуючого фактора в процесах державотворення та формування громадянського суспільства є система символів державності та державних свят. Саме проблема пошуку взаємозв'язків між державою і суспільством в новому історичному періоді розвитку постала зі здобуттям Україною незалежності в 90-х роках ХХ ст. Специфіка таких взаємозв'язків своєрідно виявляється у проведенні державних свят та використання державної символіки.

Метою дослідження є обґрунтування культурних компонентів в проведенні цілого ряду свят з використанням національної символіки на

державному рівні та в родині як один із чинників консолідації українців.

Виклад основного матеріалу. У контексті українського національного відродження активізується державницький підхід і визначення державних свят і символів, де першочергово звертається увага на закладені основи демократичної розбудови України. Адже державотворення нашої незалежної України ґрунтується на цінностях свободи незалежності і патріотизмі. Після 1991 р. факт існування незалежної України став нормою життя для мільйонів українців, особливо молодших поколінь. Бажання "повернутися" в обійми Росії давно зникло. «Будь-яка спроба Росії повернути Київ чи Україну загалом під контроль Москви викличе різкий спротив» [12, с. 532]. Підтвердженням цієї думки є конфліктна ситуація на Сході України.

У наш складний час важливе значення для України є виборювання своєї незалежності й інтеграція в європейський простір. Українське демократичне суспільство обрало європейський шлях розвитку, зберігаючи свою культурність та національну самобутність, й разом з тим, поважаючи культурність інших народів. «Перед сучасною Україною стоїть нове складне завдання – вписування в сучасну Європу як принципово нова культурна якість (культура тут розуміємо як спосіб буття людини у світі) [2, с. 22].

Тому, порушуючи зазначену проблему, як науковий пошук, вагомо є виділення і переосмислення тих культурних складових державних свят і символів, їхні політичні важелі, де розкривається потенціал для демократичного розвитку нації та консолідації українців. Варто зазначити, що державні свята та символи, крім позитивного впливу на розширення соціокультурологічного простору мають ще і важливе практичне завдання. Існує необхідність змінити перелік українських державних свят для подальшої консолідації нації [5;10]. Не можна не погодитись з

думкою В. Дрепака, який говорить: «Символи державної влади акумулюють у собі нашарування значень і смислів, притаманній певній епосі, певному періоду державності, а також впливають на реальність, транслюючи соціальним групам ті потужні пласти значень і смислів, які були накопичені в минулому [3, с. 6-7]. Саме через церемонії проведення державних свят й використання символіки можна показати культурне розмаїття та історію боротьби за свободу, яку здобували українці не одне століття. Про культурний потенціал як чинник консолідації нації на прикладі національних свят України говорить у своїх дослідженнях і Г.Фесенко, зазначаючи: «Кожна нація творить власну систему національних свят, що відображає особливості її самоідентифікації і політичної культури. Щорічні урочисті свята належать до символічних інструментів, що оперують унікальними фактами про минуле нації і демонструють, що спільнота є нацією... День незалежності демонструє «початок» руху від соціалістичного існування у поліетнічних державах (СРСР, Югославія) до демократичного самостійного розвитку [11, с. 94-95]. Дослідниця дуже вдало проводить паралелі і порівнює історико-культурні особливості творення державних свят України і Словенії упродовж 1990-2016 рр.

В статті 20 Конституції України зазначено, що Державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний Гімн України. Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються Законом, що приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Державний герб України. Історія творення гербів на теренах нашої держави сягає прадавніх часів. В період язичництва, за міфологією, символом незалежності і міцності князівської влади був Перун, який описувався зі щитом і списом (як блискавка). Вже в княжий період державним гербом Київської Русі було зображення у вигляді золотого тризуба на блакитному фоні. Зображення тризуба археологи зустрічали на печатках, якими скріплювали важливі договори, на знаменах, на зброї, і на монетах за часів князя Володимира. Відомий історик В. Сергійчук, досліджуючи національну символіку України, наголошував: «Та не тільки на монетах використовується цей знак. Тризуб можна зустріти на цеглі підмурків Десятинної церкви у Києві, на плитах Успенської церкви у Володимирі-Волинському, збудованої в другій половині XI століття. Існує понад сорок версій, що пояснюють походження тризуба [8, с.7-8]. Історики, культурологи, філософи та інші дослідники в цьому напрямку, послуговуються різними версіями тлумачення зображення Тризуба. Назву декілька версій. Тризуб символізує: Волю, поєднання трьох стихій, зображення голуба, сокола, якоря, сокиру, трисвічника, знак Трійці тощо. Науковці зазначають, що зустрічаються такі знаки і в Індії, Греції, Скандинавії, зафіксовані на наскельних малюнках,

гончарних виробів, монетах, прикрасах. Вже на початку XX-го століття, після проголошення Української національної республіки у 1918 році, державним гербом стає тризуб, золотистого кольору на голубому фоні.

19 лютого 1991 р. Українським парламентом прийнято Постанову про Державний герб України – Тризуб, вважаючи його головним елементом великого герба України.

Державний прапор України. Виникнення прапорів сягає давніх часів і були святинєю держави, Кожен князь мав свій прапор із зображеною на ньому власної символіки. Прапор супроводжував князя і його військо у походах, демонструючи велич і міць війська. Призначалися спеціальні прапороносці, які були відповідальними за збереження прапора. Перші відомості про синьо-жовтий прапор датуються 1410 роком, коли відбулася битва львівських ополченців з німецькими рицарями, де на блакитному фоні прапора був зображений жовтий лев, що спирається на скелю. (В. Сергійчук «Доля української національної символіки», – К. 1990р.). Часто історики згадують про те, що козацьким прапором було і червоне полотнище з білим хрестом. У фольклорних текстах передано інформацію про те як під час поховального обряду козаків покривали червоною китайкою (тканиною). «Уперше він був піднятий (замість червоно-чорного) 29 квітня 1918 р. на кораблі «Георгий Победоносець» у Севастополі. Указом гетьмана Павла Скоропадського від 18 липня 1918 р. було затверджено закон про Український державний військовий прапор, який мали підняти на всіх кораблях у портах України. Підкреслимо, що перший прапор Української Народної Республіки – жовто-блакитний [8, с.83]. Після незначної перерви синьо-жовтий прапор знову відновився і 28 січня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Постанову про Державний прапор України. Ним став національний синьо-жовтий стяг.

Державний гімн України. Як відомо пісні-гімни були поширені серед війська. Козацький епос налічує чимало таких музичних творів Серед них «Нумо, хлопці, до зброї», «Пісня про Байду», «Ой на горі вогонь горить», «Засвіт встали козаченьки, «Мир вам, браття» та ін. В основу тексту Державного гімну України було покладено вірш «Ще не вмерла Україна» Павла Чубинського – українського вченого, етнографа та фольклориста. «Вивчаючи побут, світосприйняття, словесну та духовну культуру, він намагався зібрати якомога більше інформації про життя українців » [9, с.5]. Тому віру й сподівання на вільне життя українців П.Чубинський влучно передав у своєму віші. Текст був написаний в Києві у 1862 р. Трохи пізніше, музику до поезії написав Михайло Вербицький. Уперше пісня прозвучала у виставі «Запорожці» в 1864 р. (м. Львів) з переробленою назвою «Ще не вмерло Запорожжя». У 1917 р. пісня «Ще не вмерла Україна» була визнана державним гімном Української Народної Республіки. Слова П.Чубинського «Ще не вмерла Україна, і слава, і

воля, ще нам браття молодії, усміхнеться доля...» показали національну самосвідомість та важливість усвідомлення українцями мети – бути вільними на своїй землі.

Відродилася пісня-гімн у 1989 р. 14 лютого в Київському університеті імені Тараса Шевченка вперше з часів комуністичного режиму привселюдно прочитано текст пісні «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля» [4, с. 367]. Ці ж слова пролунали і над могилою П.Чубинського в м. Бориспіль, під Києвом. Варто зазначити, що в 1991 р. відбулася музична редакція гімну. Було змінено в першому рядку дефініція *Україна* на *України* й стала Державним гімном.

Отже, з 1992 року жовто-блакитний прапор, герб у вигляді тризуба та гімн «Ще не вмерла України, і слава, і воля» є державними символами незалежної України.

Відомо, що кожна нація вибудовує не тільки систему державних символів, а й цілий ряд державних свят. В Україні державні свята мають культурні компоненти і потенціал длягуртування громадян та єдності нації. Політична консолідація нації, здобуття незалежності та розбудова демократичної держави червоною ниткою показано в святкуванні *Дня Незалежності та Дня Конституції України*.

24 серпня-День Незалежності України. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР проголосила Україну незалежною, демократичною державою. Вже 26 років ми живемо як вільна повноправна нація, залишившись вірними демократичним цінностям, незважаючи на агресію російського сусіда та розв'язання ним воєнного конфлікту в Донецькій та Луганській областях.

28 червня - День конституції України. В 1996 році прийняттям даного державного документа Українським парламентом ознаменувався початком становлення і розвитку нової демократичної і незалежної країни. Можливо, для когось ці свята не більше ніж черговий вихідний, проте для кожного свідомого громадянина день Конституції України та День незалежності – це подія, з якої, власне, починається існування держави, як такої.

Гуртування родини в поєднанні з духовною єдністю нації представлено у святкуванні релігійних свят *Різдва, Великодня, Трійці*. Ці свята занесені до календаря державних свят України.

Згадаємо про *8 березня – Міжнародний жіночий день та 1, 2 травня – День міжнародної солідарності трудящих*. Зазначені дні, також, є державними святами й офіційно вихідними, але зберігають соціалістичну спадщину святкування колишнього СРСР.

Слушним є те, що Український інститут національної пам'яті на початку 2017 року запропонував впорядкувати календар державних свят і пам'ятних днів і пропонує для громадського обговорення розроблений ним проект Закону України «Про державні й інші свята, пам'ятні дати і скорботні

дні». В тексті замість вихідного дня 8 березня пропонується встановити державне свято і вихідний Шевченківський день (9 березня). Замість 1-2 травня (залишається державним святом)– запровадити вихідний у другу п'ятницю вересня День сім'ї. Вихідний день 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (це свято залишається державним) перемістити на 8 травня – День пам'яті та примирення.

Консолідація нації для захисту своєї держави закладено у відзначенні *9 травня – Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні*. Цей день є одним з найбільш шанованим у країнах колишнього Радянського Союзу (вшановують пам'ять загиблих).

14 жовтня – День захисника та День українського козацтва. В Радянський час популярним святом був День Червоної Армії. Після Другої Світової війни, в 1946-му році свято отримало нову назву «День Радянської Армії і Військово-Морського Флоту» й мало політичне забарвлення. В Україні День захисників Вітчизни закріплений на підставі Указу Президента незалежної України № 202/99 від 23-го лютого 1999-го року в переліку пам'ятних дат та професійних свят.

Однак останні події початку 2014-го року і неоголошена, так звана гібридна війна Росії проти України, змусили переосмислити українське суспільство щодо зв'язків в багатьох сферах з державою-агресором. Відповідно до Указу Президента України № 806/2014 від 14-го жовтня 2014-го року в Україні, з метою вшанування мужності і героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій та перемог українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві і на підтримку ініціативи громадськості, встановлено нове свято – «День захисника України», яке тепер відзначається щорічно 14-го жовтня, в день одного з великих православних свят запорізьких козаків - «Козацька Покрова» («Покров Пресвятої Богородиці»). Свято увібрало в себе й демонструє традиції пошани українського війська, яке гідно боронило й боронить нашу державу, показує патріотизм воїнів, які, передусім, є гарним прикладом для підрастаючого покоління. Традиції святкування і святкові заходи Дня захисника України широко підтримуються як серед військових, так серед цивільного населення.

Висновки. Отже, державні свята та символи відтворюють пам'ять про здобуття незалежності і суверенітету нашої держави, підкріплюють важливість політичної єдності, громадянської консолідації, родинного гуртування. Тому, в наш час дуже важливо осмислення та подальші розвідки в розробці культурних практик в організації державних свят, які б посилили консолідуючі процеси в суспільстві. Вочевидь державні свята та символи, в яких закладені національні цінності, показують відчуття єдності українців та постають як вагомий чинник консолідації

та гуртування нації, демонструючи кінець колоніального режиму сусідньої держави. Таким чином, державні свята й символи мають культурні компоненти і потенціал для консолідації громадян та творення незалежної України, виховання справжнього громадянина та патріота нашої держави.

1. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства постколоніальної доби // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ, 2016. – С. 16 -21.
2. Грабовська І. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз). Монографія. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. –141 с.
3. Дрешпак В. Символи державної влади і символи державного управління: спільне та відмінне// Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр./ редкол: С.М. Серьогін (гол. ред.) та ін. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 4 (30). – С.3-10.
4. Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба. – К.: ТОВ «Казка», 2009. – (Іл.). –399 с.
5. Кузик А. Роздуми над святом української державності [Електронний ресурс] /Андрій Кузик // Українська правда; Історична правда. – 2012. – 23 серпня – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/08/23/99823/> [останнє відвідування: 12.10.2017].
6. Ларін С. Сутність та зміст поняття «національні цінності» в контексті сучасних дослідницьких підходів// Вісник НАДУ при Президентіві України. Випуск 2. – Київ, 2016, – С. 44-49.
7. Найд'онов О. Національна ідея як потужний фактор консолідації українського суспільства. // Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України [електронний ресурс] – режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/10541/6/>
8. Сергійчук В. Національна символіка України: наук.-худож. кн.– К.: Веселка, 1992. – 109 с.
9. Сорочук Л. Українознавча основа фольклорно-етнографічних записів Павла Чубинського// Тези доповідей VI Міжнародної наукової конференції «Українська культура в історичному розвитку та державотворенні». – Київ, 2009. – С. 4-5.
10. Тищенко Ю., Симоненко І., Чупрій Л. Оптимізація системи державних свят в Україні у контексті формування національної свідомості українського народу // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/juni08/04.html> [останнє відвідування: 12.11.2017].
11. Фесенко Г. Культура як чинник консолідації нації. (На прикладі національних свят Словенії та України) // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ, 2016, – С. 93-98.
12. Шпорлюк Р. Формування модерної нації: Україна. Росія. Польща / Переклад з англійської

Георгія Касьянова, Миколи Климчука, Миколи Рябчука та ін. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2013. – 552 с.

References:

1. Grabovs'ka I. 2016. Aktual'nist' doslidzhennya konsolidatsiynykh protsesiv ukrayinstva postkolonial'noyi doby.[Actuality of the researching of the Ukrainian nation's consolidation processes during the postcolonial period]. Article. Ukrayinoznavchyy al'manakh. Vypusk 19. Kyiv. S.16-21. (in Ukrainian).
2. Grabovs'ka I. 2007. Natsional'ni mify v konteksti suchasnykh ukrayins'kykh realiy (filosofs'ko-svitohlyadnyy analiz). Monohrafiya. [National myths in the context of modern Ukrainian realities (philosophical and philosophical analysis). Monohrafiya]. Nizhyn:Vydvo NDU im. M. Hoholya, DS Milanik. 141 s. (in Ukrainian).
3. Dreshpak V. 2007. Symvoly derzhavnoyi vlady i symvoly derzhavnogo upravlinnya: spil'ne ta vidminne. [Symbols of state power and symbols of state administration: common and distinctive]. Article. (in Ukrainian).
4. Zyl' A.. 2009. Narodoznavets'. Pavlo Chubyns'kyi i yoho doba. [People's connoisseur. Pavlo Chubynsky and his period] Article. K.: TOV «Kazka».(Il.).399 s. (in Ukrainian).
5. Kuzyk A.. 2012. Rozdumy nad svyatom ukrayins'koyi derzhavnosti [Elektronnyy resurs]. Ukrayins'ka pravda; Istorychna pravda. Retrieved from URI. (in Ukrainian).
6. Larin S. 2016. Sutnist' ta zmist ponyattya «natsvonal'ni tsinnosti» v konteksti suchasnykh doslidnyts'kykh pidkhodi. [The essence and content of the concept of "national values" in the context of modern research approaches]. Article. Visnyk NADU pry Prezidentovi Ukrayiny. Vypusk 2. Kyiv. S. 44-49. (in Ukrainian).
7. Nayd'onov O. Natsionalna ideya yak potuzhnyy faktor konsolidatsiyi ukrayins'koho suspil'stva. [National idea as a powerful factor in the consolidation of Ukrainian society]. Article. (in Ukrainian).
8. Serhiychuk V. 1992. Natsional'na symbolika Ukrayiny: nauk.-khudozh. [National Symbols of Ukraine: scientific and art book]. Article. Kn. K.: Veselka, 1992. 109 s. (in Ukrainian).
9. Sorochuk L. 2009. Ukrayinoznavcha osnova fol'klorno-etnografichnykh zapysiv Pavla Chubyns'koho. [Ukrainian-based foundation of folklore and ethnographic records by Pavlo Chubynsky]. Tezy. Tezy dopovidey VI Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Ukrayins'ka kul'tura v istorychnomu rozvytku ta derzhavotvorenni». Kyiv, 2009. S. 4-5. (in Ukrainian).
10. Tyshchenko Y., Symonenko I., Chupriy L. Optimization of the system of public holidays in Ukraine in the context of forming the national consciousness of the Ukrainian people. [Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. Retrieved from URI. <http://old.niss.gov.ua/monitor/juni08/04.html>. (in Ukrainian).
11. Fesenko H. 2016. Kul'tura yak chynnyy konsolidatsiyi natsiyi. [Culture as a factor in the

consolidation of the nation. (On the example of national holidays of Slovenia and Ukraine)] . Article. Ukrayinoznavchyy al'manakh. Vypusk 19. Kyiv, S. 93-98. (in Ukrainian).

12. Shporlyuk R. 2013. Formuvannya modernoyi natsiyi: Ukrayina. Rosiya. Pol'shcha. [Culture as a factor in the consolidation of the nation. (On the example of

national holidays of Slovenia and Ukraine)]. Article. Pereklad z anhliys'koyi Heorhiya Kas'yanova, Mykoly Klymchuka, Mykoly Ryabchuka ta in. K.: DUKH I LITERA. 2013. 552 s. [Formation of modern Nation: Ukraine. Russia. Poland]. (in Ukrainian).

1. .

УДК 168.5224:[305:140.8(477)]

Юлія Стребкова

ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСТВА ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЛЮДИНУ (ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ)

Анотація. Обґрунтована необхідність міждисциплінарного трансферу експериментальних даних у гендерних дослідженнях. Розглянуто можливість емпіричного соціально-філософського дослідження. Доведена цінність діагностичного малюнка для соціально-філософських досліджень гендерної взаємодії. Описана експериментальна постановка гендерної дилеми. З'ясовано, що застосування описаної методики знімає біполярність і протиставлення чоловічих та жіночих якостей.

Вперше були застосовані проєктивні малюнкові техніки для дослідження гендерних аспектів української людини. Робота містить приклади малюнків та опрацьовані кількісні дані у вигляді діаграм. Узагальнено результати гендерного дослідження соціальних смислів та соціальної структури українського соціуму. Доведено, що уявлення про українську людину є гендерно деформованими. Стверджується, що такі викривлені уявлення про жінок у суспільстві значно ускладнюють розробку державної політики і негативно позначаються на вирішенні суспільно-важливих завдань. Виявлено небезпеку, що і в майбутньому інтелектуальна, політична та економічна еліта не буде спроможною відповісти на виклики суспільства, бо орієнтується на уявлення, що не відповідають дійсності.

Зазначено необхідність перегляду застарілих шкільних тестів, педагогічних і психологічних методик, що формують у дитинстві викривлене уявлення про людину.

Ключові слова: гендерні дослідження, гендерна дилема, проєктивні методики, діагностичний малюнок, символи.

Julia Strebkova

RESEARCH OF REPRESENTATIONS OF STUDENTS ABOUT MODERN UKRAINIAN HUMAN (GENDER ASPECTS)

The article represents the results of a 5-year research using the method "Draw a modern Ukrainian human". The study involved students of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Polytechnic Institute": Institute of Mechanical Engineering, Faculty of Sociology and Law, Faculty of Chemical Engineering and Printing and Publishing (different years of study). Both STEM and social and humanitarian subjects were represented: "Engineering Mechanics", "Mechanical Engineering", "Chemical Technology", "Packaging production technology", "Publishing and Editing", "Sociology", "Administrative Management" and other. In total, more than five hundred student works were analyzed.

This article focuses on the gender aspects of this study. For the first time in Ukrainian studies projective drawing techniques were used to study the gender aspects of a Ukrainian person. The value and described diagnostic picture for the social-philosophical studies of gender interaction is proved. The experimental formulations of the gender dilemma are described. It has been found out that the application of the described method removes bipolarity and opposition of male and female qualities. The paper contains examples of drawings and processed quantitative data in the form of diagrams. The results of gender research, of social meanings vs social structure of Ukrainian society, are generalized. It is proved that the concept of a Ukrainian person is gender-deformed.

The obtained data confirm the results of previous studies in terms of the spread of stereotypical representations. For example, there are illustrations of beautification, works for the sake of beauty, oniomania, experiences of the inadequacy of one's own physicality with cultural standards and aesthetic ideals. There were no correlation between the number of girls surveyed and the number of human images of a woman. Revealed that the characters of our time, such as appliances and brands, found both male and female images. Among the painted Ukrainian symbols the most common are the trident, flag and embroidered shirt, which are both in male and female images. Wreaths are often combined with modern women's clothing. This confirms Ukrainian authors' studies results, that the symbolism of Ukrainian clothing is a vivid illustration of the development and transformation of worldview imaginations of the Ukrainian people.

Specified is need of revising the old school tests and pedagogical and psychological methods that form a child's distorted perception of a person.

Keywords: gender studies, gender dilemma, projective methods, diagnostic picture, symbols.

Міждисциплінарність гендерних досліджень спонукає до аналізу та синтезу різного роду теорій. Предметна область прикладних гендерних досліджень є надзвичайно широкою, а гендерна взаємодія постає об'єктом дослідження різних наук.

Обсяг наукових знань про людину стрімко зростає, а в опрацьованні різноманітної інформації важлива роль відводиться образним і візуальним формам. Проте, розмитість та глибока вкоріненість у

ментальності уявлень про людину створюють певні труднощі їх експериментального дослідження.

Обґрунтування дослідження та вибір методології. Популярними методами візуальної соціології наразі є спостереження, фото- та відеоінтерв'ю, історичні візуальні дослідження, візуальний контент-аналіз (кількісний, якісний), візуальна анкета, відео аналіз тощо. Малюнкові техніки здебільшого використовуються у педагогіці та психології для арт-терапії, як діагностичний, тестовий та корекційний засоби. Ґендерну соціологію візуальної сфери у ХХ ст. активно розробляла плеяда європейських і американських авторів. Серед сучасних українських дослідниць варто відзначити роботи Л. Малес, О. Совенко (Супруненко), І. Чудовської-Кандиби, С. Котової-Олійник, Н. Гапон (візуальні репрезентації ґендерних відносин у рекламі) та Л. Буланової-Дувалко (феномен фемінності у сучасній культурі). У сучасних дослідниць популярним є психоаналітичний підхід до тлумачення малюнку. Асоціативний експеримент як проєктивний метод дослідження сенсів, змістів та символів застосовували А. Абрамс, Ф. Гальтон, В. Вундт, К. Юнг, М. Вертгеймер, Д. Кляйн та ін. Експериментальні методики для дослідження семантичних зв'язків між окремими предметами і явищами та відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини використовуються здебільшого у ґендерній лінгвістиці. Ряд авторів М. Дзукаревич, Е. Соколова, Н. Гриньова, Т. Флоренська, Л. Франк зазначають, що проєктивні методики можуть бути валідними та надійними для вивчення соціально-перцептивних характеристик, але у межах психології складно стандартизувати процедуру, аналіз та інтерпретацію проєктивних методик.

Методики «Намалюй людину» розроблені та опрацьовані Ф. Гудинаф, О. Венгером, К. Маховер і Г. Харрісом є прикладом класичних проєктивних методик дослідження особистості. Проте нас будуть цікавити, у першу чергу, не психологічні, а символічно-культурні та ґендерні аспекти таких методик.

Уявлення про українську людину досліджувались здебільшого у роботах етнографів, етнологів та українознавців. Українські рефлексії філософсько-антропологічного змісту розробляли Ю. Шевельов, Є. Маланюк, М. Шлемкевич (загублена українська людина), О. Кульчицький (український персоналізм), С. Грабовський (виклики і відповіді ХХ століття та українська людина) та ін.

Проєктивні малюнкові техніки для ґендерних досліджень ідентичності української людини досі не використовувались. Н. Буркало, І. Грабовська, О. Кікінежді, О. Кізь, О. Кісь та інші відзначають вплив етнокультурних чинників на формування статеворольової ідентичності особистості.

Зауважимо, що саме філософія виконує інтегративно-методологічну функцію по відношенню до галузевих ґендерних досліджень. Ґендерний аналіз підсистем, компонентів і елементів існування

соціальної дійсності в їх координаційній залежності є напрямком соціальної філософії. Поєднання знань із соціології, історії, антропології, педагогіки, психології, зокрема соціальної психології, потребує особливого методологічного апарату. Взаємозв'язок емпіричного та теоретичного рівнів ґендерних досліджень також лежить у філософській площині. Філософія статі та ґендеру на разі являє собою неосяжний простір думок і концепцій. В українському дискурсі як методологія пізнання чоловічого та жіночого була представлена метаантропологія Н. Хамітова. Проте за визначенням автора це скоріше форма осмислення сучасної філософської антропології, ніж система наукових методів дослідження. Натомість у розпорядженні ґендерної психології та соціології є широкий спектр методів і методик. Погоджуючись із думкою українських авторок М. Скорик, Л. Малес, Т. Дороніної та ін. про часте недотримання стандартів науковості у ґендерних дослідженнях цих галузей, зазначимо необхідність міждисциплінарного трансферу експериментальних даних і методик.

Погоджуємось із С. Котовою-Олійник, яка зазначає, що дослідження візуальних образів у сучасній культурі відкриває нові аналітичні можливості для дослідження суспільства, зокрема, для розкриття внутрішніх механізмів формування культури шляхом розгадування репрезентованих у візуальному полі метафор статі і викриття їхньої прихованої (фалогоцентричної) логіки **[Ушибка! Источник ссылки не найден.5]**. Отже, можна стверджувати, що малюнкові методики можуть бути використані для соціально-філософських ґендерних досліджень.

Хронологічні межі дослідження. У 2011 р. було розроблено методику «Намалюй сучасну українську людину», а у лютому 2012 р. було проведене перше опитування. Значна увага приділялась дослідженню динаміки уявлень про українську людину, що пов'язана із подіями 2013-2014 рр. і російською військовою агресією. Проте цей матеріал буде представлено окремо, у даній статті наведено ґендерний аналіз робіт 2012-2017 рр.

Опис групи респондентів. Хоча більшість авторів описує студентську молодь як специфічну соціально-вікову групу, складно не погодитись із думкою історика І. Посохова, що чітких ознак студентської субкультури у конкретний історичний період, визначення факторів та етапів її еволюції зазвичай не дається, а окремі зауваження із цього приводу не дозволяють створити цілісне уявлення про студентську спільноту певного періоду. Зауважимо, що в цілому роботи студентства суттєво не відрізнялись від аналогічних малюнків інших респондентів. Свого роду «контрольною групою» виступали респонденти з різними демографічними

характеристиками: статтю, віком (від 5 р. до 70) р., родом занять, освітою тощо¹.

У дослідженні брали участь студенти Національного технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»: Механіко-машинобудівного інституту, Факультету соціології і права, Хіміко-технологічного та Видавничо-поліграфічного факультетів. Різних років навчання: 1-4 курсів бакалаврату та 1-2 років навчання у магістратурі; середній вік опитаних близько 19 років. Представлені як STEM- спеціальності, так і соціально-гуманітарні: «Інженерна механіка», «Технологія машинобудування», «Хімічна технологія», «Технологія пакувального виробництва», «Видавнича справа та редагування», «Соціологія», «Адміністративний менеджмент» та ін.

За місцем проживання серед студентів були як сільські, так і міські жителі різних регіонів України. В опитуванні брали участь іноземні студенти: 9 студентів із 6 різних країн. Їхні роботи не вирізняються з поміж інших, а така незначна кількість робіт не дає можливості аналізу. Етнічна належність опитуваних не досліджувалась, проте серед студентів були етнічні росіяни з числа переселених із тимчасово окупованих територій.

Всього опитано 516 осіб, з них 199 (38,6%) жіночої статі, 295 (57,2%) чоловічої, 22 (4,3%) – стать не зазначали. Невизначеність статі не варто трактувати однозначно, оскільки не було передбачено бланку для малюнка, дані про свою стать та інші ідентифікатори (дата, група, вік, спеціальність, тощо) респонденти вносили з голосових підказок. Це було зроблено цілеспрямовано, щоб не акцентувати статево чи ґендерну тематику.

Актуальність і опис методики. На сьогодні інтерпретації психографічних тестів – це фактично перетин авторських дослідницьких підходів і популярних міждисциплінарних концептів [Ошибка! Источник ссылки не найден.4; Ошибка! Источник ссылки не найден.1; Ошибка! Источник ссылки не найден.6]. О. Супруненко, досліджуючи смисловий соціально-економічний простір сучасних українців стверджує, що й досі «продовжує існувати набір дихотомічних ролей і відповідних смислів» [Ошибка! Источник ссылки не найден.12, с. 55]. Важливим є те, що застосування описаної методики знімає біполярність і протиставлення чоловічих та жіночих якостей, проте ставить опитуваних перед ґендерною дилемою. У способах вирішення ґендерної дилеми, на нашу думку, можна дослідити ґендерні деформації, зокрема, підміну антропоцентризму андроцентризмом.

За даними О. Кікінежді, в Україні досі використовується тест ступеня шкільної зрілості А. Керна-Я. Йєрасика (Kern A., Jirasek J.) у якості

методики визначення готовності дитини до шкільного навчання. За цим тестом дитині пропонується намалювати у якості людини саме чоловіка: «На запитання дитини, чи можна намалювати «тьотю», пояснюємо, що оскільки всі малюють «дядю», то і вона повинна робити те ж саме. Якщо ж хтось почав малювати жіночу фігуру, то треба дозволити йому завершити цей малюнок, а потім усе-таки запропонувати на малюкові зобразити чоловічу фігуру» [Ошибка! Источник ссылки не найден.8].

У нашому експерименті студенти не знали, що будуть досліджуватись саме ґендерні аспекти і що викладачка, загалом, очікувала побачити на малюнку. Пропонувалося намалювати «сучасну українську людину». Стверджувалось, що опитування фактично анонімне «і ніякі секрети особистості авторів не будуть розголошені», проте більшість опитуваних вказали свої дані. На виконання роботи відводилось не більше 20 хвилин і зазначалося, що художні здібності авторів не будуть оцінюватись, не має правильних чи неправильних робіт і всі отримують однаковий бал за участь. Для постановки ґендерної дилеми уточнювалось, що потрібно намалювати саме одну людину, якою ви її собі бачите, уявляєте. Як і у більшості методик такого типу під час малювання варто уникати зайвих коментарів, зауважень і відповідей на запитання.

Результати дослідження та інтерпретація даних. Переважна більшість робіт одно-, двоколірні, фактично виконані у чорно-білому форматі. Кольорові вставки мають не більше 5% робіт. Майже всі вони на прапорах: більшість жовто-блакитна (синя), три роботи з чорно-червоним кольором прапорів. У деяких роботах кольори прапора підписані.

Хоча не рекомендувалось щось описувати, багато робіт містила коментарі, гасла, надписи. Не було відверто девіантних малюнків [Ошибка! Источник ссылки не найден.2], хоча такі зображення, зокрема, з відокремленими кінцівками, частинами тіла, статевими органами тощо були намальовані на партах у аудиторіях, де проводились опитування. На одній роботі початку 2017 р. у нижньому правому куті в якості сучасної людини було зображено невеликий надгробок з надписом R.I.P.

Вихід із ґендерної дилеми. 35 опитуваних зобразила декількох осіб. На 12-ти роботах (2,3%) зображена сім'я, діти. Більше 10-ти малюнків складаються з двох половинок: чоловіча і жіноча, різні обличчя, «як було і є зараз», чоловік у двох образах: захисника і офісного працівника, чоловік у літньому та зимовому одязі, тощо. Серед таких робіт є малюнок, на якому зображено наполовину чоловіка, наполовину міфічну істоту з рогами і хвостом.

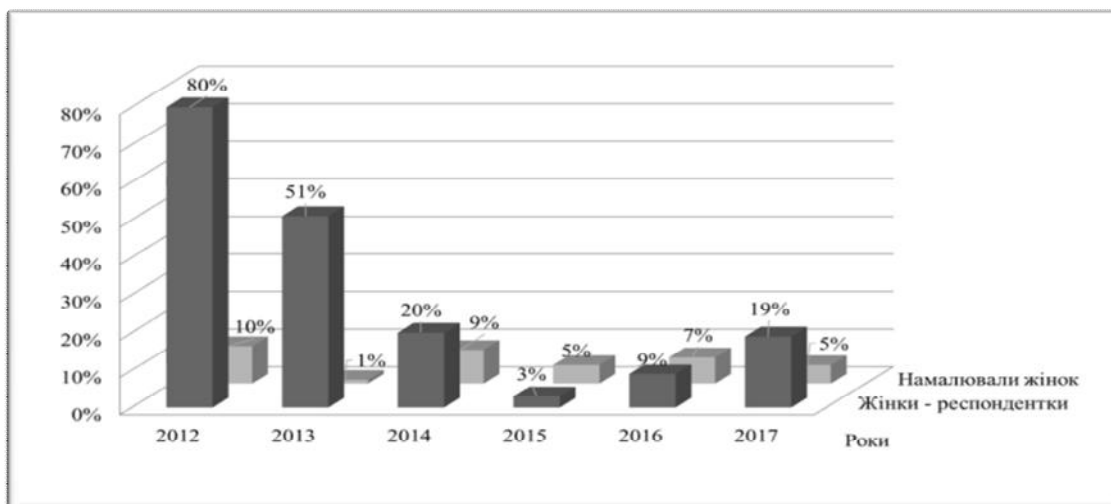
Релігійні символи є на незначній кількості малюнків. На 3-х малюнках зображені хрести, на 2-х - церковні бані з хрестами, хрестик у вигляді прикраси є на деяких жіночих зображеннях, що в сумі не перевищує 3% від загальної кількості робіт. Зауважимо, що їх не можна однозначно трактувати

¹ Роботи порівнювались із малюнками учасників літньої школи у місті Одеса, 2016 р.

як символи православ'я, оскільки зображення більше схожі на знаки та символи, що є небезпечними для християн [Ошибка! Источник ссылки не найден.14]. На малюнках були також руни, що потребує подальшого релігієзнавчого дослідження.

Не виявлено ґендерної розбіжності у розмірах паперу для малювання, характері використання простору аркуша та реалістичності фігур.

Як видно з діаграми, не виявлено кореляції між кількістю опитаних дівчат і кількістю зображень людини жінкою. Варто зазначити цікаву особливість: якщо завдання було сформульоване українською мовою, а не російською, кількість дівчат і жінок, які зображують людину жінкою, зростала. На нашу думку, це пов'язано із ґендерною системою суспільства, а саме, комплементарною формою

Неантропоморфні малюнки: схеми та абстракції майже всі виконані юнаками. Схематичні антропоморфні зображення без статевих ознак, як правило, мають чоловічу ґендерну атрибутику або підписані як чоловічі.

Зауважимо, що майже всі опитувані зображали ґендерні, а не статеві ознаки: зачіска, одяг, прикраси. Виняток становлять хіба що такі вторинні статеві ознаки як вуса, борода та рослинність на ногах у чоловіків. Чуб зображений на більшості схематичних чоловічків. Груди виділялись на невеликій кількості підкреслено фемінних жіночих зображень.

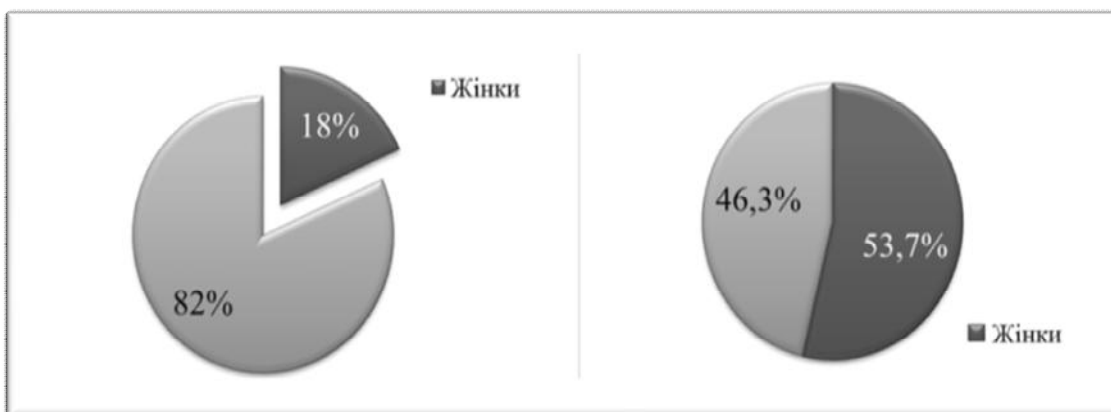
На 56 малюнках (36 з них намальовані чоловіками) складно визначити статеву чи ґендерну належність або зображення не антропоморфне. Чоловіки майже завжди зображали у якості людини чоловіка. Лише 7 хлопців намальовали у якості людини – жінку. Серед дівчаток цей показник трохи вищий.

патріархату в Україні [Ошибка! Источник ссылки не найден.11] та більш жорсткою домінаційною – у Росії. Кількість жіночих зображень у хлопців була незначною в обох випадках і не перевищувала 1% чоловічих робіт.

Загалом, досліджуючи соціальні смисли vs соціальна структура українського соціуму [Ошибка! Источник ссылки не найден.13] можна стверджувати, що уявлення про українську людину є ґендерно деформованими.

Уявний ґендерний розподіл і реальний склад населення України:

Таке викривлене уявлення про жінок у суспільстві значно ускладнює розробку державної політики і негативно позначається на вирішенні суспільно-важливих завдань. Небезпека криється ще й у тому, що на студентство покладається роль майбутньої інтелектуальної, політичної, економічної еліти, яка має бути спроможною відповісти на виклики

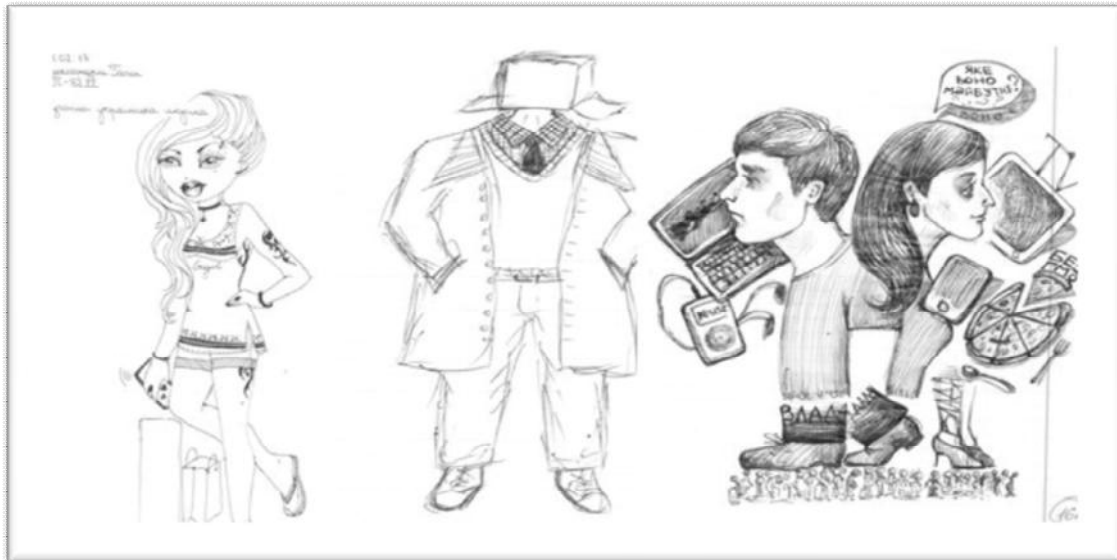
суспільства (Н. Авер'янова, І. Бех, В. Кремень, О. Пономарьов, В. Троян, О. Чубарева та ін.).

Часто на малюнках зображена їжа: борщ, сало, солодощі. На малюнках присутні тварини: коти, собаки, свині.

Процес куріння, цигарки та алкоголь супроводжує багато чоловічих і схематичних антропоморфних зображень. Вік чоловіків на малюнках складно визначити, хоча значна кількість зображена у молодіжному одязі. Зображено нездоровий малорухливий спосіб життя, на деяких чоловічих зображеннях - велике пузо. Натомість жінки на більшості зображень підкреслено красиві: з тонкою талією, довгими ногами, у взутті на підборах, майже всі з довгим волоссям, у гарному вбранні та з прикрасами. Деякі - з гантелями та іншими фітнес-атрибутами, у коментарях - догляд за собою. Жіночі образи, за малим винятком, підкреслено молоді. Такі ілюстрації б'ютифікації, праці заради краси, оніоманії (шопоголізму), переживання невідповідності власної тілесності культурним стандартам та естетичним

стверджувати, що не буває символів без ідей, а ідеї завжди потребують символів. Символи сучасності є як на чоловічих, так і жіночих зображеннях.

Символіка та назви брендів зустрічаються на багатьох малюнках. Найчастіше зустрічаються логотип і техніка Apple Inc: I-pad, I-Phone та бренди одягу, близько 10% всіх малюнків. 142 роботи (27,5%) містять зображення техніки (більше 200 малюнків), символіку та написи: ТБ, комп'ютер, Wi-Fi зв'язок, Інтернет, соціальні мережі тощо. Велика кількість малюнків із телебаченням і засобами зв'язку ілюструє відомий вислів: якщо подія не висвітлена у електронних (цифрових) ЗМІ – вона не відбулась [Ошибка! Источник ссылки не найден.3, с. 13]. Є декілька малюнків із телевизором, коробкою та смартфонами замість голови. Близько 40% жінок зображені із технікою. Найбільше зображень із смартфонами або мобільними телефонами, плеєрами, планшетами. Не очікуваною і потребує подальшого вивчення, є відсутність на жіночих малюнках типових для дитячих книжечок предметів

ідеалам підтверджують висновки, наведені у дисертаційному дослідженні Л. Буланової-Дувалко.

В образах поєднуються клопіт, влада, гроші, успішність і бренди. Портфелі та авто як символ посади і влади є на багатьох чоловічих малюнках і лише на деяких жіночих. Лише чоловіки зображені за роботою. Жіночі зображення часто з порожніми руками, що традиційно інтерпретують як прояви комунікативних розладів особистості авторок [Ошибка! Источник ссылки не найден.2]. На нашу думку, це свідчення відсутності зв'язку предметної діяльності із світом успішної жінки; своєрідний символ бездіяльності та паразитичного способу життя.

Д. Севостьянов вважає, що цінність діагностичного малюнка полягає саме у зображенні символів, адже символи проникають у зображення несвідомо, людина мимоволі розкриває у малюнку свій внутрішній світ, виражений у символах [Ошибка! Источник ссылки не найден.7]. Можна

побути, що символізують хатню роботу.

Серед українських символів найчастіше зображується герб, прапор і вишиванка, що є як на чоловічих, так і жіночих образах. Віночки часто поєднуються із сучасним жіночим одягом. Це підтверджує результати досліджень українських авторок Л. Сорочук, С. Бойко, Н. Понікаровської, М. Маєрчик та ін., що символізм українського одягу вступає яскравою ілюстрацією розвитку і трансформації світоглядних уявлень українського народу [Ошибка! Источник ссылки не найден.9].

Висновки та рекомендації. Новітні методи гуманітарних наук, узагальнені та осмислені у філософському дискурсі, сприяють розвитку ґендерної теорії, а вирішення суспільно-важливих завдань потребує досліджень ґендерної взаємодії. Зв'язок сутнісного, наявного, бажаного, уявного та належного є важливою складовою світогляду людини та суспільного життя і вимагає оновленої інструментарію для дослідження. Описану в

дослідженні методіку можна застосовувати для соціальної діагностики побутуючих гендерних стереотипів і їх динаміки. Результати дослідження можуть бути використані для вирішення завдань психологічної практики, навчально-виховного процесу, соціальної та політичної психології, PR-технологій, соціальної роботи, рекламістики та журналістики.

1. Буркало Н.І. Вплив етнокультурного чинника на формування статевої ідентифікації особистості / Н. І. Буркало // Актуальні проблеми психології. – Т. 10. Вип. 11. – К. : Главник, 2009. – С. 85–94.

2. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с : ил.

3. Грабовський С. Соціокультурні норми у вимірах постмодерної доби / С. Грабовський // Університетська кафедра. - 2014. - № 3. - С. 7-26.

4. Грабовська І. Соціокультурні типи "української людини" та їх поведінкові виявлення / Ірина Грабовська // Календар-щорічник "Українознавство-2008". – К., 2007. – С. 88 – 95.

5. Котова-Олійник С. В. Візуальні репрезентації гендеру в культурі: теоретичні та методологічні підходи до вивчення проблеми. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 47. Філософські науки, с. 27 – 32.

6. Лопухова О., Беглова Э. Проективная методика «Рисунок успешной женщины и успешного мужчины» в диагностике гендерных особенностей субъективного образа «Успешной личности» / Лопухова Ольга Геннадьевна, Беглова Эльмира Ильдусовна // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. 2012. №4. С.69-74.

7. Севостьянов Д.А. Философские аспекты графической диагностики. Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. 2010. Вып. 6. С. 50—57.

8. Смолінська О. Діагностичний інструментарій - шкільна зрілість. [Текст] // Офіційний сайт Золочівської ЗОШ I-III ступенів №2 імені Маркіяна Шашкевича [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://zol-2.schools.lviv.ua/diagnostychnyy-instrumentariy-shkilna-zrilsti/>.

9. Сорочук Л. Символи-обереги в елементах українського костюма як вияв художньої реалізації образного світу (на матеріалах фольклору) [Текст] / Л. Сорочук // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Українознавство. – 2006. – Вип. 10. – С. 45-47.

10. Розподіл постійного населення за статтю та віком на 1 січня 2016 року -Експрес-випуск - Державна служба статистики України; Київ - 17.06.2016 №105/0/10.2 вн-16.

11. Стребкова Ю. Поліваріантність соціокультурних форм патріархату: пошук критеріїв класифікації / Ю.В. Стребкова // Мультiversум.

Філософський альманах: Зб. наук. пр. — К., 2007. — Вип. 63. — С. 206-213.

12. Супруненко О.С. Смысловий соціально-економічний простір сучасних українців // Економічний часопис XXI: наук. журнал. – К.: Ін-т трансформації суспільства, 2009. - №9-10. – С.54-56.

13. Супруненко О.С. Соціальні смисли vs. соціальна структура українського соціуму // Культура і сучасність: Альманах. – К.: Міленіум, 2008. - №1. - С.168-174.

14. Які знаки та символи є небезпечними для християн // Щоденна інтернет газета «Версії» [Електронний ресурс]. – 28.04.2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://versii.if.ua/bez-rubriki/yaki-znaki-ta-simvoli-ye-nebezpechnimi-dlya-hristiyan-foto/>

References:

1. Burkalo N. I., 2009. Vplyv etnokulturnoho chynnyka na formuvannya statevorol'ovoyi identyfikatsiyi osobystosti [Influence of ethnocultural factor on forming of sex-role identification of personality]. Aktual'ni problemy psykholohiyi, T. 10., Vyp. 11, Kyiv, Hlavnuk, S. 85–94 (in Ukrainian).

2. Venger A.L., 2003. Psihologicheskie risunochnye testy: Illjustrirovanoe rukovodstvo [Psychological Picture Tests: Illustrated Guide]. Moscow, 160 s., il. (in Russian).

3. Hrabovs'kyi S., 2014. Sotsiokul'turni normy u vymirakh postmodernoyi doby [Social and cultural norms in measurements of postmodern era]. Universytet-s'ka kafedra, № 3, S. 7-26 (in Ukrainian).

4. Hrabovs'ka I. Sotsiokul'turni typy "ukrayins'koyi lyudyny" ta yikh povedinkovi vyavlennya, 2007 [Sociocultural types of "Ukrainian human" and their behavioral discovery]. Kalendar-shchorichnyk "Ukrayinoznavstvo-2008", Kyiv, S. 88 – 95 (in Ukrainian).

5. Kotova-Oliyynk S. V. Vizual'ni reprezentatsiyi henderu v kul'turi: teoretychni ta metodolohichni pidkhody do vyvchennya problemy [Visual representations of gender in culture: theoretical and methodological approaches to studying the problem]. Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu, Vypusk 47, Filosofs'ki nauky, S. 27 – 32 (in Ukrainian).

6. Lopuhova O., Beglova Je., 2012. Proektivnaja metodika «Risunok uspehnoy zhenshhiny i uspehnoy muzhchiny» v diagnostike gendernyh osobennostey sub'ektivnogo obraza «Uspeshnoy lichnosti» [Projective methodology "The picture of a successful woman and a successful man" in the diagnosis of gender characteristics of the subjective image of "Successful personality"]. Izv. Sarat. un-ta Nov. ser., №4, S.69-74.

7. Sevost'yanov D.A. Philosophical aspects of graphic diagnostics. Vestnik Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta im. I. Kanta. 2010. Vyp. 6. S. 50—57.

8. Smolins'ka O., 2014. Diagnostychnyy instrumentariy - shkyl'na zrilist' [Diagnostic toolkit - school maturity]. Ofitsyyny sayt Zolochivs'koyi ZOSh I-III stupeniv № 2 imeni Markiyana Shashkevycha. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

9. Sorochuk L., 2006. Symvoly-oberehy v elementakh ukrayins'koho kostyuma yak vyuv khudozhn'oyi realizatsiyi obraznoho svitu (na materialakh fol'kloru) [Symbols-charms in Ukrainian costume elements as an expression of artistic realization of imaginative world (on folklore materials)]. Visnyk Kyivskoho Natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka. Ser. Ukrayinoznavstvo, Vyp. 10, S. 45-47.

10. Rozpodil postyynoho naselennya za stattyu ta vikom na 1 sichnya 2016 roku -Ekspres-vypusk [Distribution of permanent population by sex and age as of January 1, 2016 -Ekspres-vypusk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny, Kyiv 17.06.2016 №105/0/10.2 vn-16.

11. Strebkova Yu., 2007. Polivariantnist' sotsio-kul'turnykh form patriarkhatu: poshuk kryteriyiv klasyfikatsiyi [Polarity of socio-cultural forms of the

patriarchy: the search for classification criteri]. Mul'tyversum. Filosofs'kyu al'manakh: Zb. nauk. pr., Vyp. 63, S. 206-213 (in Ukrainian).

12. Suprunenko O.S. Semantic socio-economic space of modern Ukrainians // Ekonomichny časopys ChChI: nauk. zhurnal. – K.: In-t transformaciji suspilstva, 2009, № 9-10, S. 54-56 (in Ukrainian).

13. Suprunenko O.S. Smyslovyv sotsial'no-ekonomichnyy prostir suchasnykh ukrajintiv [Social meanings vs. social structure of Ukrainian society]. Kul'tura i suchasnist', Al'manakh, Kyiv, Milenium, № 1, S.168-174 (in Ukrainian).

14. Yaki znaky ta symvoly ye nebezpechnymy dlya khrystyian [Which signs and symbols are dangerous for Christians]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian).

УДК 94 (477)

Юрій Фігурний

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСТВА ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ДОБИ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА НАЦІЄТВОРЧІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті аналізуються етнокультурні та націєтворчі чинники консолідації українства як відповідь на виклики постколоніальної доби. Після відновлення Української держави українці вже понад чверть століття продовжують перебувати у постколоніальній парадигмі розвитку. Лише Українська національна революція початку XXI ст. та збройна й інформаційна агресія Російської Федерація на початку 2014 р. актуалізували процес деколонізації і декомунізації. В умовах неоголошеної гібридної російсько-української війни створилися передумови для остаточної ліквідації пострадянської та постколоніальної політичної, економічної, культурної спадщини. Подолання цих посттоталітарних і постімперських спадкоємних тягарів посприяє подальшій консолідації українства та збереженню українського етнокультурного простору. В процесі дослідження проведено аналіз етнокультурних та націєтворчих аспектів консолідації українства як відповідь на виклики постколоніальної доби; охарактеризовано сутність етнокультурного простору; осмислено значення і роль Української національної революції початку XXI ст. та неоголошеної російсько-української гібридної війни у розгортанні сучасних етнокультурних і націєтворчих процесів; проаналізовано важливість консолідації українства для подолання наслідків постколоніальної доби та перетворенню України з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, українці, етнокультурний простір, Українська національна революція початку XXI ст., російсько-українська гібридна війна.

Yuri Figurnyi

CONSOLIDATION OF UKRAINE AS AN ANSWERED QUESTIONS OF THE POSTCOLONIAL DUBA: ETHNOCULTURAL AND NATIONWORK ASPECTS

Abstract. This article analyzes the ethno-cultural and natiocreation factors of Ukrainians' consolidation as a response to the challenges of post-colonial era. After the restoration of Ukrainian state Ukrainians for over a quarter century are still in a post-colonial paradigm of development. Only Ukrainian national revolution of XXI century and information and armed aggression of the Russian Federation in early 2014 actualized the process of decolonization and decommunisation. Under the conditions of undeclared hybrid Russian-Ukrainian war created the preconditions for the final disposition of post-Soviet and post-colonial political, economic and cultural heritage. Overcoming these post-totalitarian and post-imperial hereditary burdens contribute to further consolidation of Ukrainians, Ukrainian preservation of ethnic and cultural space. In research process ethnic, cultural and natiocreation aspects of the consolidation of Ukrainians as a response to the challenges of post-colonial era were analyzed, the essence of ethnic and cultural space was described, significance and role of Ukrainian national revolution of XXI century and undeclared Russo-Ukrainian war in a hybrid deployment of modern ethno-cultural processes and creation of nation were comprehended, the importance of consolidating Ukrainians to overcome the post-colonial era and the transformation of Ukraine into an object of international relations was analyzed.

The author concludes that the Ukrainian political nation must first complete the Ukrainian national revolution of the beginning of the 21st century, finally eliminate the oligarch, carry out reforms in all sectors of the national economy and in the economic, financial, tax, law enforcement, legislative and executive spheres, to Ukrainianize the society and to make Ukrainian domestic and foreign policy is Ukrainian-centric. This complex process will take decades, but in the end, after overcoming the degradation and inertia of the postcolonial heritage, starting to introduce real changes in Ukraine, Ukrainians step by step deliberately moving along the path of reforms and innovations will ultimately turn the pseudo-independent quasi-state entity, such a "failed state", a sovereign, self-sufficient, legal, democratic, high-tech, powerful and prosperous Ukrainian Self-Associated State, which will eventually destroy Putin's autocratic totalitarian imperial project" Russia Federation Federation »

Key words: Ukraine, Ukrainians, ethno-cultural space, Ukrainian national revolution of the beginning of the XXI century, Russian-Ukrainian hybrid war.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, вивчаючи проблематику консолідації українства як відповідь на виклики постколоніальної доби, ми намагаємося проаналізувати, як етнокультурні та націєтворчі чинники впливали і впливають на українські реалії постколоніальної доби. Після відновлення Української держави українці вже понад чверть століття продовжують перебувати у постколоніальній парадигмі розвитку. Лише Українська національна революція початку XXI ст. та збройна й інформаційна агресія Російської Федерація на початку 2014 р. актуалізували процес деколонізації і декомунізації. В умовах неоголошеної гібридної російсько-української війни створилися передумови для остаточної ліквідації пострадянської та постколоніальної політичної, економічної, культурної спадщини. Подолання цих посттоталітарних і постімперських спадкоємних тягарів посприяє подальшій консолідації українства, збереженню українського етнокультурного простору, розвитку Української Самостійної Соборної Держави й української політичної нації та перетворенню України з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин. Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших фахових студій. Це дослідження реалізується у рамках виконання науково-дослідної роботи «Україна й українство в етнокультурних процесах світу».

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, ми можемо стверджувати, що проблема консолідації українства як відповідь на виклики постколоніальної доби стає важливим об'єктом наукових досліджень. Особливо треба наголосити на низці праць співробітників Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка. Зважаючи на те, що питання про колоніальний статус України в Російській, а згодом і в комуно-більшовицькій імперіях викликає неприйняття у певної частини вітчизняних вчених, дослідження присвячені цій проблемі не лише допомагають осмислити це гостре і нагальне питання, а й напрацювати та обґрунтувати алгоритм остаточного подолання постімперської й посттоталітарної спадщини. Зокрема, Т. Воропаєва аналізує теоретико-методологічні засади дослідження консолідації українства у постколоніальну добу [3, с. 11-15]; Н. Авер'янова [1, с. 5-7] та І. Грабовська [4, с. 16-21] акцентують увагу на актуальності досліджень процесів консолідації українства постколоніальної доби в умовах гібридної війни проти України; М. Обушний осмислює ідеї консолідації українців у партійному будівництві другої половини XIX ст. [9, с.

32-37]; К. Кобченко аналізує характер і зміст процесів декомунізації та їх вплив на подолання постколоніальної спадщини [8, с. 66-70]; С. Кагамлик характеризує діяльність української православної ієрархії від часів імперії до сьогодення як консолідаційний чинник українського суспільства [7, с. 126-129]. Також ми хочемо наголосити на важливості напрацювань прямо і опосередковано пов'язаних з цією проблематикою Л. Залізняка [6], С. Бойко [2], С. Грабовського [5], В. Склера [10], В. Ятченка [12] та ін.

Метою дослідження є аналіз етнокультурних та націєтворчих аспектів консолідації українства як відповідь на виклики постколоніальної доби. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: охарактеризувати сутність етнокультурного простору; осмислити значення і роль Української національної революції початку XXI ст. та неоголошеної російсько-української гібридної війни у розгортанні сучасних етнокультурних і націєтворчих процесів; проаналізувати важливість консолідації українства для подолання наслідків постколоніальної доби та перетворенню України з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Український етнокультурний простір поєднує у собі цілісний комплекс базових елементів. Серед них: споконвічні етнічні території та багатомісцеве існування на них своєрідної етнічної спільноти – українців, які мають спільне походження, використовують у повсякденному вжитку свою рідну мову, створюють повсякчас самобутню традиційну культуру (матеріальну і духовну), розвивають свою самосвідомість, оберігають і передають із покоління в покоління етнічну пам'ять (насамперед, вона фіксується в усній народній творчості – піснях, думах, легендах, переказах, пареміях тощо), мають самоназву, власну ментальність, психотип і стереотипи поведінки та наповнюють християнську православну релігію українським змістом і колоритом. Разом з тим, ми хочемо відзначити, що всі перераховані вище компоненти не є сталими і стабільними. Протягом багатомісцевого функціонування українського етносу як самобутнього і самодостатнього етнічного організму вони постійно розвиваються (контактуючи безпосередньо і опосередковано з відповідними етнокультурними складовими сусідніх етнічних спільнот), вдосконалюються чи, врешті-решт, занепадають в залежності від тих чи інших історичних обставин. Незважаючи на ці позитивні й негативні тенденції, взаємопов'язаність і цілісність цих базових етнокультурних компонентів дають можливість зберігати і передавати наступним поколінням українців все те, що було створено, розвинуто і збережено їхніми предками.

Засвоєння, збереження і розвиток всіх цих надзвичайно важливих цілісних етнокультурних уявлень, знань, звичаїв і традицій допомагає українському народу не лише оберігати багатовікову власну етнокультурну спадщину, а й формувати, розвивати та поширювати свій етнокультурний простір, використовуючи для цього всі існуючі можливості, у тому числі і наявність Української держави та української політичної нації.

Оскільки Україна й українці довгий час були позбавлені власної державності (її тимчасове відновлення на початку XX ст. кардинально не впливало на ситуацію), то український етнокультурний простір постійно перебував під шаленим тиском як держав-метрополій так і їхніх панівних культур. Упродовж другої половини XVIII – кінця XX ст. українці зазнавали асиміляційного тиску з боку росіян, поляків, угорців, румунів тощо. Незважаючи на суттєві втрати і дошкульні поразки, українському народу вдалося зберегти в цілому власний етнокультурний простір та можливості в подальшому для його відновлення й посилення. На превеликий жаль, 26 років існування України на зламі XX – XXI ст. у посттоталітарному і постколоніальному форматі довели, що без суттєвих змін (а саме: повний демонтаж і ліквідація кланово-олігархічної системи, творення і функціонування громадянського суспільства, розбудови Української держави на європейських засадах і цінностях – верховенстві права, демократії, свободі слова, ринковій економіці, повазі до людської особистості тощо, а не на євразійських «поняттях» – телефонне право, автократизм, цензура, зарегульована економіка, нехтування правами людини) українці будуть деградувати, втрачати етнокультурний простір і території.

За чверть століття свого розвитку Україна перетворилася на квазідержаву з кланово-олігархічною економікою і управлінням, типовою бідною країною т.зв. «третього світу». Більшість українців й, особливо, їх найбільшу пасіонарну частину такий стан не задовольняв. Тому ця неможливість еволюційним шляхом здолати важку спадщину колоніалізму і тоталітаризму призвела до виникнення революційних передумов. Зрештою, антикучмівські виступи у 2000–2002 рр., Помаранчева революція 2004–2005 рр. – це своєрідні підготовчі етапи, які призвели до революційного зриву на зламі 2013–2014 рр.

18–20 лютого 2017 р. вивпнилися треті роковини трагічних подій у м. Києві, коли у центральній частині європейської столиці т.зв. «правоохоронці» та «тітушки» вбивали і калічили протестувальників. Проте, ці звірства не деморалізували, а, навпаки, мобілізували майданівців, вони перейшли у наступ і тогочасний очільник Української держави, злякавшись відповідальності ганебно втік до Російської Федерації (далі – РФ). Тоді всім здавалося, що заплативши таку криваву ціну, Україна стане на шлях радикальних

змін й оновлення. Але тимчасовою слабкістю Української держави скористався В. Путін та загарбав Крим і розпочав втілення т.зв. проекту «Новоросія». Незважаючи на внутрішні та зовнішні виклики українці згуртувалися й зупинили ціною тисяч життів і втратою частини своєї території російську агресію. Мінські домовленості 2014–2015 рр. на дипломатичному рівні оформили статус-кво.

Загалом, в історії України вже були такі карколомні зрушення, які з повним правом можна назвати Українськими національними революціями. Насамперед, це – Національно-визвольна війна та соціальна революція українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648–1657) та соціальна революція і національно-визвольна боротьба українського народу (1917–1921). Попри низку значних відмінностей, ці доленосні події поєднує визначальна спільність – незавершеність і, як наслідок, – поразка і триумф ворогів. У першому випадку – Московського царства і Речі Посполитої. У другому – більшовицької Росії, Другої Речі Посполитої, Румунії та Чехословаччини.

Тому українцям XXI ст. треба робити висновки з дошкульних невдач своїх пращурів. Головний урок – будь-яку справу, а особливо революційну, треба доводити до логічного завершення. У нашому випадку – це кардинальна руйнація застарілої кланово-олігархічної системи та розбудова сучасної правової, демократичної, ринкової, інноваційної, заможної Української Самостійної Соборної Держави.

Збройна агресія РФ призупинила на деякий час активну фазу Української національної революції. Гібридна російсько-українська війна наразі змушує українську націю докласти величезних зусиль, щоби зупинити агресора, а при сприятливій геополітичній ситуації перейти у наступ, знищити ворога і відновити соборність України. Неоголошена війна диктує свої умови Україні й українцям. Українська держава, її Збройні сили (ЗСУ), державні органи потребують допомоги активних і свідомих громадян.

Разом з тим, ця війна – це не класичний військовий конфлікт з оголошенням війни, переведенням народного господарства на військові рейки, мобілізацією всіх наявних ресурсів, суцільним фронтом бойових дій тощо, а гібридне протистояння, коли солдати без розпізнавальних знаків захоплюють («віджимають») величезні території, між ворогуючими країнами не припиняються дипломатичні, політичні, економічні, культурні зв'язки й у той же час ведеться активна інформаційна війна і перманентні відкриті і приховані збройні сутички з можливою повномасштабною ескалацією військового конфлікту. Така гібридна війна може тривати довго. Тому свідомим українцям треба повсякчас підтримувати боєготовність, контролювати Східний (Донбас) і Південний (Крим) зовнішні фронти, та перейти у наступ на внутрішньому – ліквідувати олігархат, подолати наслідки тоталітаризму, колоніалізму та зберегти і розвинути самобутність українців.

Розпочинаючи важливий процес «перезавантаження» Української держави, ми не можемо залишити осторонь проблеми подолання наслідків тоталітаризму і колоніалізму в Україні. З остаточною втратою залишків державності у кінці XVIII ст. українці понад 130 років перебували у складі двох могутніх імперій – Російської та Австро-Угорської. Такий принизливий для українського народу колоніальний статус зберігся й у XX ст., коли внаслідок поразки Української національної революції 1917–1921 рр. українські етнічні землі спочатку були розподілені між Москвою, Варшавою, Прагою і Бухарестом, а згодом майже повністю увійшли до складу СРСР. Поєднання протягом багатьох століть колоніалізму і тоталітаризму дуже негативно вплинуло на етнічний, державотворчий, націєтворчий та етнокультурний розвиток українського народу. Постійно перебуваючи на другорядних і третьорядних ролях прислужників і лакеїв панів-колонізаторів у переважній більшості українців сформувався принизливий комплекс «молодшого брата». Також всі пануючі колоніальні адміністрації намагалися асимілювати (зросійщити, полонізувати, мадяризувати, румунізувати й радяннізувати) українців і перетворити їх на невід'ємну складову своїх панівних націй. Незважаючи на величезні людські втрати, український народ зумів зберегти власну totoжність.

Разом з тим, за Україну й українців треба боротися повсякчас і на всіх фронтах (військових, ідеологічних, інформаційних, економічних, політичних, культурних, освітніх тощо). Треба вміти опанувати ситуацію і допомагати співвітчизникам ставати згуртованою політичною нацією, нацією переможців! З цією метою необхідно культивувати любов до рідної мови й культури, впроваджувати національно-патріотичне виховання від дитячого садочка до вишу та розвивати усвідомлене знання української історії.

У зв'язку з активним наступом на Україну й українців «руського мира» (неоімперської геополітичної ідеологічної доктрини, що має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично відновити РФ як імперську наддержаву у кордонах 1914 р.) є потреба у розгортанні українізації [11, с. 41].

Під українізацією ми розуміємо послідовну діяльність держави, спрямовану на розгортання україноцентричної ідеології в усіх сферах життєдіяльності суспільства – політиці, економіці, культурі, освіті, науці, війську, поліції тощо. Українізація – це не лише витіснення російської мови з усіх царин і заміна її на українську. Насамперед, українізація має стати ідеологічним підґрунтям Української держави і дієвим засобом подолання наслідків тоталітаризму, колоніалізму та збереження і розвитку рідної мови, культури і самобутності українців.

Одним із важливих завдань консолідації українства є забезпечення суб'єктності України в

глобальних умовах. Ліквідація СРСР у 1991 р. дала можливість Україні позбутися колоніальних кайданів, відновити державну суверенність і стати суб'єктом міжнародного права. Але внаслідок непослідовної зовнішньополітичної діяльності українських владоможців Україна 25 років ніяк не могла обрати пріоритети. Українська держава стала об'єктом маніпуляцій з боку потужних геополітичних гравців. Позбавившись ядерної зброї, Чорноморського флоту та перебуваючи у постійному багатовекторному стані вона деградувала на міжнародній арені до «failed state» (держави, що не відбулася). Врешті-решт, чергова раптова зміна західного вектора на східний, призвела до революційного вибуху на рубежі 2013–2014 рр. Враховуючи незавершеність Української національної революції та перебіг гібридної російсько-української війни настала слушна нагода нарешті зупинити це хитання й остаточно визначитися з геополітичними і геостратегічними пріоритетами.

Для забезпечення міжнародної суб'єктності Україні треба здійснити такі почергові кроки. По-перше, продовжувати налагоджувати взаємовигідні відносини з державами, що підтримують Україну в боротьбі з російською агресією. По-друге, розгорнути потужну пропагандистську кампанію щодо висвітлення досягнень і можливостей Української держави у захисті цивілізованого світу від російського імперіалізму і реваншизму. По-третє, реанімувати діяльність міждержавного об'єднання ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) перетворивши його з ефемерної організації на військово-політичний блок, головним завданням якого буде повернення Грузією, Україною, Азербайджаном, Молдовою власних територій, незаконно анексованих РФ та її сателітами, при цьому лідером у цьому об'єднанні має стати саме Українська держава. По-четверте, завершивши реформування ЗСУ та модернізацію військово-промислового комплексу, системними заходами (дипломатичними, політичними, економічними та військовими) відновити соборність і суверенність України. По-п'яте, налагодити активну співпрацю з євроатлантичною спільнотою, що має завершитися вступом Української держави до НАТО. Реалізація всіх цих заходів посприє перетворенню України з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин та забезпечить важливе місце України у геополітичному дискурсі.

Висновки. З відновлення Української держави у 1991 р. розпочався новий відлік історії України, українського народу й світового українства. Проте, дуже швидко стало зрозуміло, що Українська Радянська Соціалістична Республіка, яка зникла де-юре, продовжує існувати де-факто. Найбільш освічені українські громадяни реально усвідомили, що мешкають не у суверенній Україні, а у постколоніальній, постгеноцидній, пострадянській державі. У її політиці панували багатовекторність з гіпертрофованою орієнтацією на РФ і пострадянській простір. В економіці господарювала так звана

«креольська буржуазія» та розпочалося творення кланово-олігархічного великого бізнесу, а в культурі – «квітнув» пострадянських совок і російський шоу-бізнес. Відродження українства, що бурхливо розпочалося на зламі 80-90-х рр. ХХ ст. поступово почало гальмуватися. Вкотре українська мова, культура, звичаї, традиції втратили свою першість і були відтиснені на маргінес. Щоби остаточно подолати цю смертельну спадщину постколоніальної доби тогочасна влада мала проводити виважену україноцентричну політику у всіх сферах політичного, економічного і культурного життя, але вона займалася лише її імітацією. Зрештою, українство постало перед вічним питанням: бути чи не бути? Незважаючи на спротив кланово-олігархічної системи та важкий постколоніальний тягар, найбільш свідомі українці розпочали гуртуватися й працювати над збереженням своєї самобутності. За чверть століття ця консолідація допомогла українському народу не лише зупинити негативні тенденції у своєму розвитку, а й перейти у наступ. Українська національна революція початку ХХІ ст., а саме її перший етап – Революція гідності й російсько-українська гібридна війна, вкотре довели, що Україна, й українці попри всі негаразди не втратили своєї пасіонарності й у них є реальний шанс не лише взяти під контроль деструктивні процеси у внутрішньому українському просторі, а спочатку зупинити військовий та інформаційний наступ РФ, здолати войовничу ідеологію «русского мира», а згодом перейти у комбінований наступ та остаточно знищити РФ та її неоімперський ідеологічний концепт «русский мир». Задля цієї стратегічної мети, українській політичній нації спочатку треба завершити Українську національну революцію початку ХХІ ст., остаточно знищити олігархат, провести реформи у всіх галузях народного господарства та в економічній, фінансовій, податковій, правоохоронній, законодавчо-виконавчій сферах, українізувати суспільство та зробити українську внутрішню і зовнішню політику україноцентричною. Зрозуміло, цей складний процес потребує десятиліть, але, врешті-решт, подолавши деградацію та інерцію постколоніальної спадщини, розпочавши впроваджувати реальні зміни в Україні, українці крок за кроком цілеспрямовано рухаючись по шляху реформ й інновацій, зрештою, перетворять псевдонезалежне квазідержавне утворення, таке собі «failed state», у суверенну самодостатню, правову, демократичну, високотехнологічну, потужну і заможну Українську Самостійну Соборну Державу, яка остаточно знищить путінський автократично-тоталітарний імперський проект «Російська Федерація» і надасть можливість колишнім так званим «росіянам» створити власні національні державні формації. Виконавши ці надважливі завдання Україна стане геополітичним лідером Центрально-Східної Європи та увійде до двадцятки найрозвинутіших економік світу.

1. Авер'янова Н. Консолідація українського суспільства в сучасних умовах гібридної війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 1(18). – 2016. – С. 5-7.

2. Бойко С. Збереження етнокультурного розмаїття як чинника міжнаціональної злагоди в українському соціумі // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ: «Міленіум +», 2016. – С. 55-59.

3. Воропаєва Т. Теоретико-методологічні засади дослідження консолідації українства у постколоніальну добу // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ: «Міленіум +», 2016. – С. 11-15.

4. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідації українства у постколоніальну добу // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ.: «Міленіум +», 2016. – С. 16-21.

5. Грабовський С. До проблеми колоніального статусу в СРСР // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ: «Міленіум +», 2016. – С. 21-25.

6. Залізник Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – Київ: Шлях, 2014. – 168 с.

7. Кагамлик С. Діяльність української православної ієрархії як консолідаційний чинник українського суспільства (від імперії до сучасності) // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ: «Міленіум +», 2016. – С. 126-129.

8. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний контекст // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ.: «Міленіум +», 2016. – С. 66-70.

9. Обушний М. Ідеї консолідації українців у програмних документах перших українських політичних партій // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ.: «Міленіум +», 2016. – С. 32-37.

10. Скляр В. Значення етнологічних студій сучасного українознавства для консолідації українства в європейському цивілізаційному поступі // Українознавчий альманах. – 2015. – Випуск 18.– С. 35-38.

11. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України і українців // Українознавство. – 2016. – № 3(60). – С. 40–59.

12. Ятченко В. Екзистенційний аспект консолідаційних і дезінтеграційних процесів в українській нації у світлі сучасних суспільних реалій // Українознавчий альманах. Випуск 19. – Київ.: «Міленіум +», 2016. – С. 40-44.

References

1. Averianova N. (2016). Konsolidatsiia ukrainkoho suspilstva v suchasnykh umovakh hybrydnoi viiny [Consolidation of Ukrainian society in modern conditions of hybrid war]. In *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*, 1(18), pp. 5-7. [in Ukrainian].

2. Boiko S. (2016). Zberezhennia etnokulturnoho rozmaittia yak chynnyka mizhnatsionalnoi zlahody v

ukrainskomu sotsiumi [Preservation of ethnocultural diversity as a factor of international agreement in the Ukrainian society]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv: «Milenium +», pp. 55-59. [in Ukrainian].

3. Voropayeva T. (2016). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia konsolidatsii ukrainstva u postkolonialnu dobu [Theoretical and Methodological Principles of the Study of the Consolidation of Ukrainians in the Post-Colonial Age]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv: «Milenium +», pp. 11-15. [in Ukrainian].

4. Hrabovska I. (2016). Aktualnist doslidzhennia konsolidatsii ukrainstva u postkolonialnu dobu [The relevance of the study of the consolidation of Ukrainianity in the postcolonial era]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv.: «Milenium +», pp. 16-21. [in Ukrainian].

5. Hrabovskyi S. (2016). Do problemy kolonialnoho statusu v SRSR [The problem of colonial status in the USSR]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv: «Milenium +», pp. 21-25.

6. Zalizniak L.L. (2014). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Pro vytoky i sut rosiisko-ukrainskoi viiny 2014 r.* [Ukraine between East and West. About the origins and essence of the Russian-Ukrainian war of 2014]. Kyiv: Shliakh, 168 pp. [in Ukrainian].

7. Kahamyk S. (2016). Diialnist ukrainskoi pravoslavnoi ierarkhii yak konsolidatsiinyi chynnyk ukrainskoho suspilstva (vid imperii do suchasnosti) [Activities of the Ukrainian Orthodox Hierarchy as a Consolidation Factor in Ukrainian Society (from Empire to Present)]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv: «Milenium +», pp. 126-129. [in Ukrainian].

8. Kobchenko K. (2016). Dekomunizatsiia v Ukraini: postkolonialnyi kontekst [Decommissioning in

Ukraine: Post-Colonial Context]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19. – Kyiv.: «Milenium +», pp. 66-70. [in Ukrainian].

9. Obushnyi M. (2016). Idei konsolidatsii ukrainsiv u prohramnykh dokumentakh pershykh ukrainskykh politychnykh partii [Ideas of consolidation of Ukrainians in the program documents of the first Ukrainian political parties]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv.: «Milenium +», pp. 32-37. [in Ukrainian].

10. Skliar V. (2015). Znachennia etnolohichnykh studii suchasnoho ukrainoznavstva dlia konsolidatsii ukrainstva v yevropeiskomu tsyvilizatsiinomu postupi [The significance of ethnological studies of contemporary Ukrainian studies for the consolidation of Ukrainianity in the European civilization]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 18, pp. 35-38. [in Ukrainian].

11. Fihurnyi Yu. (2016). «Russkyi myr» – vazhlyvyi chynnyk ahresii Rosiiskoi Federatsii suproti Ukrainy i ukrainsiv [“Russian World” is an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians]. In *Ukrainoznavstvo*, № 3(60), pp. 40–59. [in Ukrainian].

12. Yatchenko V. (2016). Ekzystentsiinyi aspekt konsolidatsiinykh i dezintehratsiinykh protsesiv v ukrainskii natsii u svitli suchasnykh suspilnykh realii [Existential aspect of consolidation and disintegration processes in the Ukrainian nation in the light of modern social realities]. In *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vypusk 19, Kyiv.: «Milenium +», pp. 40-44. [in Ukrainian].

Михайло Цюрупа

ПОШУКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄННОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕД ФАКТОРІВ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Центральною тезою статті є необхідність зміни світоглядних засад і векторів спрямованості української оборонної політики, яка впродовж двох десятиліть не визначилась серед суперечливих позицій: система колективної безпеки Європи та зв'язку з оборонними структурами НАТО чи побудова індивідуальної самооборони, згідно позаблокової стратегії, помірковане співробітництво з воєнно-політичними структурами СНД, чи символічна участь у Ташкентському оборонному союзі (ТОС). Знаходження європейської ідентичності позитивно впливає на єдність політичних сил. Європейська ідентичність української оборонної політики може стати консолідуючим фактором основних політичних сил, які навіть перед лицем екзистенційних загроз з боку агресивного сусіда, поки ще знов і знов не знаходять консенсусу.

«Революція гідності» в Україні докорінним чином змінила сутність і зміст політичного регулювання більшості суспільних сфер, проте оборонна (воєнна) політика знаходиться лише на початку шляху знаходження свого «європейського обличчя». Повноцінна інтеграція України у європейський безпековий та зовнішньополітичний простір неможлива без наближення (апроксимації) на перших етапах, у подальшому - тісної координації оборонних політик нашої країни та ЄС, США і НАТО, зрештою, активної участі у спільних міжнародно-політичних та оборонних зусиллях по зміцненню безпеки на континенті.

Ключові слова: європейська безпекова політика, модерна оборонна політика України, вектори спрямованості оборонної політики.

Michael Tsoorupa

THE SEARCH FOR THE EUROPEAN IDENTITY OF THE MODERN UKRAINIAN MILITARY POLICY AMONG THE FACTORS

OF CONSOLIDATION OF SOCIETY

Abstract. The central thesis of the article is the need to change the ideological foundations and vectors of the direction of Ukrainian defense policy, which for two decades has not been identified among the controversial positions: the system of collective security of Europe and links to NATO defense structures or the construction of individual self-defense, according to a non-aligned strategy, moderate cooperation with the military-political structures of the CIS, or symbolic participation in the Tashkent Defense Union. Finding a European identity positively affects the unity of political forces. The European identity of Ukrainian defense policy can become the consolidating factor of the main political forces, which, even in the face of existential threats from the side of an aggressive neighbor, have not yet found consensus again. Determining the Ukrainian society is to find the essence or identity of a new military policy among typical security (defense) policies in the face of the existing threats of territorial integrity, new challenges and future threats to large-scale aggression, as well as its compliance with European standards. Responsible and difficult task has always been to deal with defense issues, which would satisfy the need of citizens of all European states in security. Critics of European defense policy have indicated that, relying on NATO's defense, the governments of the countries have recently failed to provide sufficient resources to the material base of defense, although this state of affairs has clearly changed in the face of conflicts in Ukraine.

The "Revolution of Dignity" in Ukraine fundamentally changed the essence and content of political regulation of most social spheres, but defense (military) policy is only at the beginning of the path of finding its "European face". Full integration of Ukraine into the European security and foreign policy space is impossible without the approximation in the first stages, in the future - the close coordination of our country's and EU, US and NATO's defense policies, ultimately, with active participation in joint international political and defense security efforts on the continent.

Key words: European security policy, modern defense policy of Ukraine, vectors of defense policy orientation.

У часи довгоочікуваної для передової частини суспільства практичних кроків по реалізації Угоди асоціації України з ЄС, а останнім часом і щодо виконання Стратегії комунікації відносно цієї Угоди, особливу увагу привертають питання узгодженості головних напрямків політики нашої держави з загальноєвропейськими підходами.

Актуальність матеріалу статті можна розглядати у контексті тривалого процесу координації зовнішньої та оборонної політики України з європейською, бо у ЄС після десятиріч пошуків відповідною демократичному духу спільнотою загально прийнятного оборонного курсу, почала проводитись Спільна зовнішня та безпекова політика. Вважалось, що вона потребує надалі більшої ступені інтегрованості, ніж інші напрямки політики, хоча ті також потребують підсиленої координації.

Політичні проблеми нашого суспільства «молодої демократії» належать до числа тих, які викликають теоретичні дискусії на високих рівнях, дебати на рівні повідомлень ЗМІ, сварки та «бої» на рівні спілкування пересічних громадян. Це не дивно, політична філософія зароджувалась як діалектичний дискурс зіткнення нерідко полярних точок зору, бійки та сварки відбувались на площах, на Народних Зборах. Все було б не так страшно, якби не справджувалось передбачення автора анонімної «Історії Русів», що «ця країна начеб створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіших наскоків та січей от народів сусідніх і, зрештою, од ненастанних міжусобиць і побоїщ...» [4, 33].

Об'єктивними обставинами економічна, фінансова та соціальна політика, меншою мірою мовна й культурна, ще меншою наукова політика зумовлені стати ареною боротьби, на якій протиборні сили забувають про спільні національні інтереси, керуючись амбітними планами демонстрації переваг свого курсу.

Не всі згадані сфери, що піддаються політичному регулюванню, мають однакові підстави консенсусу: економічна сфера, яка детермінована

переважно матеріальними інтересами різних соціальних сил щодо регулювання економічного життя суспільства, є складною для досягнення компромісу. З приходом до влади нового правлячого класу змінюються і концептуальні засади економічної політики, проголошується ліберальний, поміркований чи «жорсткий» курс уряду стосовно економічної ролі держави: на прикладі КНР це різниця курсів реформаторів Ден Сяопіна та Сі Цзіпіна, оголошених на нещодавньому з'їзді КПК.

На наш погляд, у економічній сфері нинішнім основним політичним силам в Україні не легко знайти консенсус. На побутовому рівні розуміння політики як боротьби «донецьких», «дніпропетровських» чи «київських» груп бізнесу, по суті, віддзеркалюють суперечливі інтереси різних регіональних сил, центру та місцевих економічних груп.

Виклад основного матеріалу. Революційна зміна влади взимку-навесні 2014 р. в Україні загострила актуальність звернення до проблем воєнної політики країни у річичі безпекової та оборонної політики всієї європейської спільноти. Агресивні дії Російської Федерації на території Кримського півострову, на півдні України, прийняття нової «войовничої» Воєнної доктрини РФ у січні 2015 р. поставили на порядок екзистенційну проблему виживання нашої країни, вимагають зміни політичної парадигми забезпечення національної безпеки.

Відсутність консолідованості всередині правлячого класу не вважаємо позитивним явищем, хоча прибічники «конструктивно-функціонального конфлікту» (Л. Козер) стверджують протилежне. Недарма у Священному Корані вустами Пророка нагадувалося — горе народам, коли «різногослять партії серед них» [8; 30].

Необхідність підтримки боротьби українців проти проросійських сепаратистських збройних угруповань, як і активізація терористичних актів у великих європейських містах і столицях (Лондон та Мадрид 2004 та 2006, Париж 2015 рр.), розширення масштабів збройного протистояння у Сирії стали

ключовими моментами, точками перегляду всієї європейської безпекової політики. Не можна було б сподіватись на те, що загальна безпека згуртує спільноту: Альбер Камю писав у широко відомому романі «Чума», що смертельна безпека загибелі людей від пошесті не об'єднала багаті центральні райони міста і околиці, потрібна була самовіддана робота уряду та добровольців [5, с. 252-253].

Визначальним для українського суспільства є знаходження власної сутності чи ідентичності нової воєнної політики серед типових безпекових (оборонних) політик перед лицем існуючих небезпек територіальної цілісності, нових викликів та майбутніх загроз широкомасштабної агресії, а також перевірка її на відповідність європейським стандартам. Нагадаємо, що в Україні існували протилежні концепції оборонної політики: «лімітроф» за визначенням проф. М. Михальченка [6], тобто не визначений вектор, позаблокова політика за наполяганням тодішніх комуністів, євроатлантична та інші.

У пошуках власної ідентичності воєнної (оборонної) політики слід зважати на те, що Європейський Союз не виглядає гомогенним об'єднанням держав: митна, тарифна та цінова політика країн представляються більш інтегрованими, як і освітянський простір, питання кордонів тощо. Меншою мірою це стосується культурної політики та деяких інших напрямків. Значні проблеми проявляються при аналізі «сукупної» культурної політики, як заявляли президент Французької республіки та канцлер ФРН, «проект мультикультуралізму» на континенті не здійснився. Початок процедури виходу Великої Британії із ЄС («Брекзит») показав також і неоднорідність світоглядних та ментальних засад щодо колективних дій у країнах Євросоюзу, можливо, під впливом притаманному англо-американській політичній системі протиставлення власного бачення безпеки політиці безпеки континенту.

Відповідальним та складним завданням завжди було вирішення питань оборони, яке б задовольнило потребу громадян всіх європейських держав у безпеці. Критики європейської оборонної політики вказували, що покладаючись на захист НАТО, уряди країн останнім часом не надавали достатніх ресурсів до матеріальної бази оборони, хоча на тлі конфліктів в Україні цей стан речей явно почав змінюватись.

Лісабонський договір з питань спільної зовнішньої та безпекової політики, надав у розпорядження Європейського Союзу новий інструмент: спільну стратегію. Спільна зовнішня та безпекова політика передбачає визначення загальних рис спільної оборонної політики, яка, можливо, з часом приведе до створення колективної оборонної структури збройних сил. Щодо суто оборони, ЄС звернувся до ЗЄС розробити і запровадити рішення та заходи, які мають оборонне значення (Стаття 17 Договору про ЄС).

У середовищі політичних аналітиків також даються взнаки різні, інколи протилежні підходи. Не позбавлені ідеологічних пересторог щодо «імперіалістичної політики» автори пишуть про агресивність оборонного курсу ЄС у зв'язку з підтримкою його дій НАТО у колишній Югославії 1999 р., військових акцій проти Лівії та Сирії. Характерно, що навіть філософ сучасного постмодерністського напрямку Ален Бадью факт бомбардування міст Сербії військами НАТО у 1999 р. за підтримки західноєвропейської зовнішньої політики розцінив як «панування демократичного тоталітаризму» [1, с. 67].

Натомість колишній комісар з проблем зовнішньої політики ЄС Хавьер Солана у зв'язку з першим десятиріччям Спільної безпекової політики стверджував, що вона стала найважливішим фактором безпеки континенту та прилеглих регіонів [8].

Однією із важливих складових безпеки є воєнна безпека, адже масштаб загроз життю людини та всього суспільства від воєн, внутрішніх збройних конфліктів незрівнянно вищий, ніж від інших небезпечних факторів. Саме у Європі відбулись Перша та Друга світові війни, а після завершення останньої кровопролитний конфлікт у республіках колишньої Югославії у 1992-1994 рр. показав небезпеку геноциду в самому центрі континенту. Ще не згасло вогнище «заморожених» конфліктів поблизу кордонів України: Придністров'я, Косове, а вже роздмухується конфлікт на Донбасі.

Сьогодні спільна оборонна політика Європи проходить певне *випробування* у зв'язку з «українською кризою», показує нову динаміку розвитку у мінливому світі. Так офіційні структури Великої Британії включили Росію у список найбільших загроз безпеці країни з кінця 2015 р. та запевняють у незмінній лінії оборонної політики разом із країнами континентальної Європи, водночас Британія разом із Данією відмовились увійти у Проект спільних оборонних зусиль 23 країн [9, с.67].

У теоретичному плані проблему спільної оборонної політики Європи останнім часом досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені-політологи [3;10], а у практично-політичному аспекті вирішення назрілих проблеми ставилось на самітах глав урядів країн ЄС та закріплювалось у документах.

На євразійському безпековому просторі багатовекторна (чи радше сказати – безвекторна) політика України розцінювалась як спроба догодити всім конфліктуєчим сторонам, що приводило до прикрих провалів на рівні міжнародних контактів. Мовилося про необхідність мати чітку та недвозначну політичну лінію щодо Придністровського конфлікту, самопроголошених Південної Осетії, провінції Косово та інших «гарячих точок» поблизу наших кордонів. Стратегічні зміни почали відбуватись із прийняттям нової Воєнної доктрини 2015 р., затвердженої Указом Президента № 555 на основі положень Стратегії національної безпеки 2015 року [2].

З відмовою України від позаблокового статусу проблема спрямованості воєнної (оборонної) політики почала цілеспрямовано вирішуватись.

Позитивним моментом як сигнал для ЄС є той факт, що Україна, незалежно від різних політичних концепцій входження у колективні системи безпеки, завжди виступала *активною учасницею створення та розвитку європейської і світової системи безпеки*. Активна участь у роботі відповідних міжнародних організацій та багатосторонніх форумів, виконання існуючих угод щодо контролю над озброєннями становили вагомий внесок нашої держави у зміцнення міжнародної безпеки XXI ст.

Добровільна відмова від виробництва, зберігання та використання ядерної зброї, виключення війни з арсеналів політики, що зафіксовано у вже четвертій Воєнній доктрині з часів незалежності (1993-2004-2012-2015 рр.) значно підвищили авторитет України. Розуміння того, що нарощування збройних сил та озброєнь створює ілюзію безпеки, а насправді призводить до нестабільності світового устрою, сприяло тому, що на початку 90-х років XX ст. главами держав Європи було підписано низку угод у галузі контролю над озброєннями та роззброєння. Наша країна виконує свої міжнародні зобов'язання принаймні за 10 договорами та угодами, переважно щодо ядерної зброї та звичайних збройних сил.

Європейська безпекова (оборонна) політика є відносно новим явищем міжнародного соціального життя континенту, має високу динаміку в порівнянні з іншими сферами взаємодії країн Європи. Поняття «політика безпеки» або «безпекова політика» є неологізмом у сучасному політичному лексиконі, бо виповниться лише 16 років від її впровадження в політичний простір Європейської політики безпеки та оборони (ESDP). Сьогодні це один з пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності ЄС, спрямованих на реалізацію спільних стратегічних цілей держав-членів у сфері воєнно-політичної безпеки, або, як вказано у Амстердамському Протоколі, один із двох «стовпів».

ЄС став першим у світовій практиці об'єднанням, яке впровадило у життя спільну безпекову та оборонну політику держав-членів, що змінило виключне право держав-членів здійснювати національну оборонну політику самостійно.

ЄБОП серед усіх політик ЄС має чітко виражений міжурядовий характер – за кожною з держав збережено широку свободу у визначенні завдань та інструментів гарантування національної безпеки. Більшість європейських країн дотримуються коаліційної стратегії (входять у НАТО), деякі притримувались політики нейтралітету (Швеція, Швейцарія) з власною оборонною політикою, Франція знову увійшла у воєнні структури НАТО, деякі країни тільки намагаються увійти до НАТО або інтенсифікувати відносини з Альянсом з огляду на агресивний курс Росії. Аналітики відмічають, що невеликі країни скоріше виступають за спільну

оборонну політику, тоді як потужні – ФРН, Франція, Велика Британія зберігають достатню самостійність у цій галузі державної політики. Ініціативи з приводу створення західноєвропейських збройних сил йдуть саме від них.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження європейської безпеки та оборони з метою формулювання науково обґрунтованої політики визначається різними підходами, запропонованими різними політичними авторитетами. Неусталеність термінології для характеристики політики безпеки привела до того, що з 1999 р. вже було використано три варіанти назв стосовно оборонної політики.

Об'єднана Європа не мала і до цієї пори не має власних об'єднаних збройних сил, розмови про які точаться вже декілька десятиріч. Європейці впродовж 70 післявоєнних років, як образно вказували аналітики НАТО, звикли до «дивідендів мирного часу», не бажають не тільки збільшувати оборонні витрати, але й взагалі мислити категоріями війн та конфліктів, хоча останні залишаються суворими реаліями континенту.

Для нинішньої Європи, так само як для України, новим проблемним питанням стало адекватне реагування на ті загрози, що вимагають здатності одночасно використовувати політичні, військові та цивільні механізми кризового врегулювання. Мовиться про небезпеку «гібридної» війни, яка має складне підґрунтя із зрощених між собою агресивної політики, економічного тиску, військово-технічних новацій збройної боротьби.

Відсутність загальноєвропейської стратегії безпеки тривалий час негативно позначалася на розвитку спільної оборонної політики. Лише у 2003 р. вдалося затвердити концептуальні положення: закріплення превентивного підходу до територіальної оборони ЄС, принцип кооперації через підтримання належного урядування в країнах-сусідах, застосування збройної сили як останнього засобу політики та інші.

Недоліками залишаються відсутність відповідей на питання конкретного характеру, зокрема, яким чином застосовувати воєнно-політичні та силові можливості ЄС та у яких випадках? Немає вказівок про використання Сил швидкого реагування ЄС. Як бути з пропозицією ФРН ще з 2013 р. щодо створення загальноєвропейських збройних сил?

Тим не менше Європа продемонструвала, що спільними зусиллями відповідальних політиків країн з різними політичними системами, політичними режимами, амбіціями лідерів необхідно знайти «оборонний консенсус», що є важливим прикладом для політичного класу України.

Завданням ЄПБО є посилення можливостей Євросоюзу у забезпеченні миру, попередження конфліктних ситуацій, зміцнення міжнародної безпеки відповідно до статуту ООН. Це в свою чергу вимагає покращення військових можливостей держав-членів ЄС. Для реалізації усіх цих завдань було створено певні структури та інструменти: Постійний політично-

безпековий комітет, Військовий комітет, Штаб Європейського Союзу, Оперативний центр, Європейське оборонне агентство та ін.

На теоретичному рівні аналізу та реалізації європейської політики безпеки невірешеним залишається питання співвідношення оборонного характеру та силових засобів кризового врегулювання (військово-цивільна дихотомія). Цим ми можемо також пояснити вагання європейців щодо практичних кроків допомоги Україні у оборонній сфері. Щодо доктринального аспекту формування безпекової та оборонної політики вкажемо лише на окремі спроби залучити українських фахівців до розробки нової Стратегії НАТО (ініціатива М. Олбрайт).

Загальною тенденцією у реалізації сучасної (модерної) ЄПБО є домінування дипломатично-економічних важелів: санкцій, морально-правових засуджень дій потенціального агресора, що неодмінно слід враховувати при формуванні нової (модерної) оборонної політики України, у якій має бути присутнім елемент силових дій з огляду на захист проти агресії РФ та невиконання проросійськими бойовиками Мінських угод.

Політико-моральною базою, достатньою для вживання спільних оборонних дій ЄС проти агресора, може стати одностайне ухвалення рішення щодо спільних дій силового характеру державами-членами на захист того, хто зазнав нападу. Термін "спільна дія" може тлумачитись як виконання країнами положень про колективну самооборону, закріплених ст. 51 Статуту ООН. Отже, не зважаючи на значні відмінності у вирішенні питань безпеки, ставлення країн до ядерної зброї та систем колективної безпеки, оборонна політика європейських країн стала консолідуючим фактором, а Британія й після виходу із ЄС віддана цій політиці.

Своє головне зовнішньополітичне завдання у контексті безпеки Україна вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів не тільки в економіці, соціальній сфері, а також і у сфері військової політики та безпеки. У цьому - запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави.

Серед головних напрямків роботи правлячого класу України мають стати регіональні та міжнародні програми підтримки миру, співробітництво у сфері зовнішньої та безпекової політики, нерозповсюдження зброї масового знищення та роззброєння, попередження конфліктів та врегулювання кризових ситуацій; посилення політичного діалогу і співробітництва у питаннях зовнішньої та безпекової політики у визначених форматах; продовження діалогу щодо імплементації Європейської стратегії безпеки в національне законодавство України;

Вже на початку другого десятиріччя нашого століття можна було помітити зростаючу взаємозалежність української та європейської оборонних політик, що стало каменем спотикання у воєнно-політичних відносинах потужних акторів світової політики: Росія – ЄС- НАТО - США. Для

осмислення необхідних перетворень військової політики України слід спиратись на низку понять, які дозволять експлікувати її зміст, тенденції зміни та перспективи.

Поняття «модерний» широко застосовувалось у філософських науках з сучасним наголосом на префіксі «пост», щоб підкреслити найсучасніший етап розвитку науки, яка відштовхується від класичних раціональних схем пояснення явищ і процесів. У нашій статті термін «модерний» ми вживаємо з метою підкреслити якісно новий етап оборонної (воєнної) політики, тісно пов'язаний із кардинальними соціально-політичними змінами у суспільстві в цілому, революційно новим етапом її розвитку.

Сучасна (модерна) оборонна політика є складним структурованим соціальним феноменом, пов'язаним з регуляцією сектору безпеки і оборони, який виділено з усієї сукупності відносин на основі влади та керівництва. Вона більшим чином, ніж будь-коли має складову силового примусу, який стримує суперників на міжнародній арені та виступає суттєвим моментом військової політики держави. Відтепер оборонна політика України спирається на силовий фундамент у вигляді Збройної сили держави, щодо якої в Європі лунають оцінки як однієї із боездатних армій континенту.

Правова основа української оборонної політики змінюється докорінним чином: замість пресловутого Закону 2010 р. «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» та Нової редакції Воєнної доктрини України 2012 р., які затверджували проросійський курс «розбудови нової України», прийнята Стратегія національної безпеки 2015 р. та нова Воєнна доктрина, в яких наголошується на реальності загроз самому існуванню країни внаслідок агресивно-войовничого, цинічно-аморального курсу РФ. Остання не виключає застосування ядерної зброї та нанесення «превентивного» удару по країні, якій сама ж гарантувала безпеку.

Висновки та рекомендації. Специфічно-ситуативний фактор сучасного етапу розвитку України полягає у збільшенні внутрішніх ризиків та зовнішніх загроз безпеці, які випливають із спроб порушити територіальну цілісність держави, розчленувати силові структури за регіонами, зокрема як це сталося в Кримській АР, у ОРД і ЛО, нарощувати поблизу наших кордонів збройні сили недружніх держав. За цих обставин йдеться про необхідність ясного і недвозначного оголошення (промульгація) у офіційних промовах, виступах керівників держави оборонного курсу та конкретних заходів щодо його втілення у політико-правовій площині та обґрунтовувати воєнно-силові акції. Навколо їх, як консолідуючого стрижня, мають об'єднуватись головні політичні актори, впливові соціальні верстви.

Громадськість, державні структури, основні політичні сили мають виходити із принципового

положення – забезпечити комплекс заходів зміцнення національної безпеки України. Проблемними питаннями при визначенні світоглядних засад консенсусу в галузі воєнної політики, окрім ясно висловленого реалізму, є знаходження балансу між мирними, силовими та суто військовими засобами збереження суверенітету і цілісності у сучасному конфліктогенному світі, у єдності з політично-дипломатичними, економічними, соціокультурними чинниками. Тоді єдність політичних сил є і фактором, і реальним способом захисту інтересів України.

1. Ален Бадью. Етика. Нарис про розуміння зла. Пер. з франц.- К.: Комубук, 2016. – 191 с.

2. Воєнна доктрина України 2015 року. Затверджена Указом Президента України № 555/2015 р.- К., 2015.

3. Заворотня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку європейської безпекової та оборонної політики. – Львів: НУ ім. Івана Франка, 2006.

4. Історія Русів / Пер. І. Драча. - К., 1991. – 354 с.

5. Камю А. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість / Пер. з франц.- К.: Дніпро, 1991. – 655 с.

6. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: Відродження, 2004. – 488 с.

7. Священный Коран. Пер. акад. Ю.И. Крачковского. – М., 1963. Сура 30.

8. Солана Х. Додаткова цінність ЄС або 10 років європейської стабільності та політики оборони // День. - №182. - 10 жовтня 2009.

9. Цюрупа М.В. , Марценківський В.Т. Основи правових і політичних знань. –К.:НУОУ, 2016. – 128 с.

10.Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи загальної та воєнної політології. – К.: Кондор, 2013. - 508 с.

1. Alen Badiu. Etyka. Narys pro rozuminnia zla. Per. z frants. [Ethics. Essay on understanding evil]. - K.:Komubuk, 2016, 191 s. (in Ukr).

2. Voyenna doktry`na Ukrayiny` 2015 roku. Zatverdzhena Ukazom Prezy`denta Ukrayiny [The Military Doctrine of Ukraine, 2015. Approved by the Decree of the President of Ukraine No. 555/2015]. - K., 2015. (in Ukr).

3. Zavorotnia H.P. Mizhnarodno-politychni osnovy stanovlennia i rozvytku yevropeiskoi bezpekovoi ta oboronnoi polityky. [International-political foundations of the formation and development of European security and defense policy]. – Lviv, 2006, 20 s. (in Ukr).

4. Istoriiia Rusiv / Per. I. Dracha. [The History of Rusiv. Translated by I. Drach] - K., 1991, 345 s. (in Ukr).

5. Kamiu A. Storonnii: Povist. Chuma: Roman. Padinnnia: Povist / Per. z frants. [Third-party: Tale. Plague: Roman. Fall: Tale / Transl. From French]. - K.: Dnipro, 1991, 655 s. (in Ukr) .

6. Myhal`chenko M.I. Ukrayina yak nova istory`chna real`nist`: zapasny`j gravecz Yevropy[ Ukraine as a new historical reality: European back-up player ].- Drogoby`ch: Vidrodzhennya, 2004. – 488 s. (in Ukr).

7. Sviashchennyj Koran. Per. akad. Yu. Krachkovskoho. [Holy Qur`an].- М., 1963.- Sura 30. (in Rus)/

8. Solana Kh. Dodatkova tsinnist EU abo 10 rokov yevropeiskoi stabilnosti ta polityky oborony [The added value of the EU or 10 years of European stability and defense policy] Article // Den. - №182. – 10. 11. 2009. (in Rus)

9.Tsurupa M.V., Martsenkivsky V.T. Osnovy pravovyh i politychnyh znan`. [Fundamentals of legal and political knowledge]. – K, 2016. - 128 s. (in Ukr).

10 Tsurupa M.V., Yasinskaja V.S. Osnovy` zagal`noyi ta voyennoyi politologiyi [Fundamentals of General and Military Political Science]. – K: 2013. - 503 s. (in Ukr).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Авер'янова Ніна** (Україна, м. Київ) – кандидат філософських наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Антонюк Тетяна** (Україна, м. Київ) – доктор історичних наук, доцент, завідувачка відділом зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Афанасьєва Людмила** (Україна, м. Мелітополь) – кандидат філософських наук, завідувачка кафедрою соціології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Балера Олена** (Україна, м. Харків) – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.
- Висовень Оксана** (Україна, м. Переяслав-Хмельницький) – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Воропаєва Тетяна** (Україна, м. Київ) – кандидат психологічних наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Грабовська Ірина** (Україна, м. Київ) – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Грабовський Сергій** (Україна, м. Київ) – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії НАНУ ім. Г. С. Сковороди.
- Денисюк Сергій** (Україна, м. Київ) – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та культури НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
- Кагамлик Світлана** (Україна, м. Київ) – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Колеєва Красимира** (Республіка Болгарія, м. Шумен) – доктор філології, Шуменський університет імені Костянтина Преславського.
- Литвиненко Олена** (Україна, м. Київ) – Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ», оглядач.
- Матвєєв Віталій** (Україна, м. Київ) – доктор філософських наук, професор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.
- Мацьків Тетяна** (Україна, м. Київ) – аспірантка 1 року навчання Науково-дослідного інституту українознавства.
- Музя Євгеній** (Україна, м. Мелітополь) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Олексенко Роман** (Україна, м. Мелітополь) – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Обушний Микола** (Україна, м. Київ) – доктор політичних наук, професор, директор Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Перегида Євген** (Україна, м. Київ) – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.
- Сорочук Людмила** (Україна, м. Київ) – кандидат філологічних наук Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Стребкова Юлія** (Україна, м. Київ) – кандидат філософських наук, доцент КПІ ім. Ігоря Сікорського.
- Фігурний Юрій** (Україна, м. Київ) – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства.
- Цюрупа Михайло** (Україна, м. Київ) – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури транспорту.

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 21

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 10.11.2017 р. Формат 60×84½. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 14,5. Обл.-вид. арк. 14,1. Замовлення № 86
Наклад 300 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis@ukr.net